

datak zajedno sa komandirima 1. čete Nikolom Strpcem radi likvidiranja jednog odjeljenja ili voda Čerkeza na putu prema Han-Biloj. Za ovu akciju moj vod je bio pridodat 1. četi. Pošto je primio zadatak, meni je naredeno da spremim vod za akciju. Delegat voda Smail Alagić i ja zajedno sa desetarima pripremili smo vod i čekali znak za pokret. Kada sam dobio naređenje od 1. čete da krenem na njeno začelje, krenuli smo u koloni. Snijeg je bio dubok i zima jaka. Nikud se s prtljage nije moglo. Kada smo došli do položaja, gdje se trebalo razviti za borbu, zastali smo. Štrbac, sa komandom čete i komandirima vodova, izašao je da im da zadatak, a Duki je dao zadatak za moj vod.

Kada je 1. četa krenula, još u koloni i prije nego što se razvila za bitku dočekala ih je jaka vatra. Polegali smo u prtljagu u koloni kako se ko zatekao.

Dan je još bio. Mislio sam šta se to događa, jer smo očekivali da ćemo još za dana izaći na svoj položaj za napad. Bili smo ranije obaviješteni da je tu samo odjeljenje ili vod Čerkeza. Čudili smo se i uporno pitali šta je to sada. Mrak je već pao, a mi se ne pokrećemo. Donio sam odluku da zađem neprijatelju iza leđa, jer sam po paljbi dobro ocijenio gdje je neprijatelj. Smail me je zaustavljao da ne idem sa vodom preko potoka i dosta duboke vode. Pitao je kuda ćemo kad ne znamo zadatak. Duka nije došao da nam ga prenese. Digao sam se i vod je pošao za mnom. Prešli smo rječicu, dobro se pokvasili i zašli neprijatelju potpuno neopaženo iza leđa.

Mjesečina je i vidi se kao usred dana, a mi iza neprijatelja na rastojanju od 100 do 120 metara. Kada smo zauzeli položaje, otvorili smo plotunsku paljbu. Neprijatelj je bio potpuno iznenađen. Nastala je trka, jauk ranjenika. Prva četa je tek tada izvršila juriš na neprijatelja. Čerkezi su se počeli u neredu povlačiti. Štrbac je čuo moj glas i uspostavio sa mnom vezu.

Tako smo odbacili neprijatelja jačine oko bataljona Čerkeza, jer je u međuvremenu — kako smo kasnije saznali — neprijatelj izvršio smjenu i umjesto odjeljenja doveo jedinicu jačine bataljona.

SAVO VELIMIR PROLETER

DRUGA CETA 2. BATALJONA U BORBI 25. i 26. MAJA 1944.

Dvadeset petog maja 1944. u vrijeme desanta na Drvar, pored dejstava na ostalim pravcima, neprijatelj je u jutarnjim časovima toga dana krenuo u napad pravcem: Bosanska Krupa, Gudovac (Čardak), Donja Suvaja, Risovac, Krnjeuša i dalje za Bosanski Petrovac i Drvar.

Ove snage imale su zadatak da što prije izbiju u rejon sela Krnjeuša i Vrtoče, te da se tu spoje sa njemačkim snagama koje su vršile napad iz pravca Bihaća ka Vrtoču i Bosanskom Petrovcu. Poslije spajanja neprijateljskih snaga u rejonu Krnjeuša — Vrtoče cilj mu je bio da što prije stigne u rejon Bosanskog Petrovca i da se tu spoji sa snagama koje su nadirale iz pravca Ključa, a potom da se preko Oštrelja spusti u drvarsku kotlinu i da sadejstvuje desantno-padobranskim jedinicama na uništenju Vrhovnog štaba i druga Tita.

Međutim, uočavajući pojačano i nasilno izviđanje neprijateljskih snaga iz doline rijeke Une i Bosanske Krupice u pravcu juga (ka Grmeču), štab 8. brigade ocijenio je situaciju, preduzimao odgovarajuće mjere i sprječavao prodor neprijatelja. Akcijama brigade u periodu od 21. do 25. maja neprijatelj je onemogućen da posedne povoljnije položaje za napad — južno od r. Une (Gudovac — Obijaj). Na taj način polazni položaj za napad ostali su u dolini Une sve do 25. maja ujutru.

U toku 25. maja 1944. godine 2. bataljon 8. brigade u sadejstvu sa ostalim bataljonima brigade vodio je upornu borbu sa neprijateljem od Perišića Zida do sjeverne ivice šume padine Grmeč (južno od sela Suvaja). Na ivici šume neprijatelj je predveče dočekan jakom vatrom s čela i desnog boka. Uslijedio je protivnapad naših snaga, pa je neprijatelj bio odbačen nazad prema Bosanskoj Krupi. Poslije povlačenja neprijatelj je 25/26. zanoćio na Čardaku, odakle je sutradan ponovo krenuo u napad. L" napad su krenuli tenkovi, borna kola i pješadija. Desne i lijevo od komunikacije isturio je jako obezbjeđenje (pobočnice). Pri nailasku neprijateljske motorizovane kolone na ivicu šume pristigla je i pobočnica zapadno od komunikacije koja je dočekan iz zasjede 2. čete 2. bata

ljona, a čelo kolone od ostalih jedinica. Neprijateljska po-bočnica je brzo zbačena na komunikaciju. Nastala je že-stoka borba, neprijatelj je trpio vatru i sa čela i sa boka.

Pala je komanda: »Juriš«. U ovom jurišu poginuo je komandir voda u 2. četi Božo Zorić. Poginuo je pokuša-vajući da u tenk ubaci ručnu bombu i uništi neprijatelj-sku posadu. Primijetivši Božu na prednjem tenku, faši-sta ga je iz zadnjeg tenka rafalom iz mitraljeza pokosio.

Hrabrost i skromnost Zorića bila je pokretačka sna-ga za ostale borce da se još jače suprotstave neprijatelju.

VUJO BAJIĆ

U PRATNJI RANJENIKA

Kada je oslobođen Bihać (4. novembra 1942. godine) imala sam nepunih petnaest godina života, a bila sam već član SKOJ-a. Uključila sam se u 4. bataljon 3. krajiške proleterske brigade u Bosanskom Petrovcu. Sa ovom bri-gadom prošla sam 4, 5. i 6. neprijateljsku ofanzivu, tj. sve do desanta na Drvar 25. maja 1944. godine. U Drva-ru sam bila na oporavku poslije preboljelog pjegavog ti-fusa. Imala sam čin starijeg vodnika, a završila sam i kurs za higijeničare. Učestvovala sam u borbi protiv pa-dobranaca braneći prilaz pećini u kojoj je bio drug Tito i Vrhovni štab. Poslije izlaska druga Tita i Vrhovnog šta-ba iz pećine u povlačenju sam naletjela na skrivenog pa-dobranca u jednom žbunu koji me je dočekao na bodež i ranio u nogu. Tako sam pala u ropstvo. Imala sam sre-će da sve to preživim. Nas mali broj zarobljenih boraca sa više zarobljenih civila nakon četiri dana poslije de-santa prebacili su kamionima u pratnji bornih kola u Bosanski Petrovac, a zatim u Bihać i zatvorili u Bihaćku kulu, gdje smo čekali da budemo transportovani za Nje-mačku. Nakon izvjesnog vremena intervencijom mojih roditelja i jednog broja uglednih građana, koji su dali garanciju za mene, puštena sam na slobodu kao malo-

ljetna. To sam iskoristila i ponovo pobjegla u partizane u Bihaćki odred kojim je komandovao Kaja Popović. Iz odreda sam se prebacila u 8. krajišku brigadu, gdje sam krajem juna 1944. raspoređena u 1. bataljon za referenta 0 higijeni u sastavu saniteta. Bila sam zadužena sa če-tiri bureta, dva konja, dva borca i jednog dezinfektora. Naš rad sastojao se u održavanju higijene u bataljonu. Koliko se sjećam, borbe sa neprijateljem vodile su se pri kraju 1944. godine oko Sanskog Mosta, Ključa, Mrko-njića, Jajca, Busovače. Jednog dana bataljon je imao 4–5 ranjenih boraca koje je hitno trebalo prebaciti u brigadnu ambulantu. Referent saniteta Mira Turić pozva-la me je u štab bataljona i rekla da ove ranjene borce otpratim do ambulante, pošto je ona prethodno obezbi-jedila četvero kola i kočijaše koji su poznavali put do ambulante na udaljenosti oko osam kilometara, tj. do Vi-teza. Preuzela sam ranjenike. Na putu nije bilo posebnih poteškoća. Dovezla sam ranjenike, predala i smjestila u ambulantu, koja je bila smještena u jednoj privatnoj ku-ći blizu rijeke Lašve. Kako sam bila umorna i gladna, tražila sam od intendanta Vlade da mi da nešto za jelo. Dobila sam porciju riže i počela jesti. U to mi priđe žena u čijoj je kući ambulanta i reče: »Drugarice, vidjela sam na drugoj strani rijeke Lašve kako se neko iz šume pre-bacuje i krije iza jedne pojate«. Odmah sam otišla kod intendanta i rekla mu šta mi je ova žena rekla. On me pogleda i reče: »Nemoj stvarati paniku, mi smo na našoj slobodnoj teritoriji«. Ja sam se povukla na svoje mjesto i nastavila da jedem. Nije prošlo ni petnaest minuta za-pucali su na kuću u kojoj je bila ambulanta. Tada je in-tendant naredio da se brzo iznesu ranjenici iz kuće. Po-magala sam u spasavanju i evakuaciji ranjenika, a na kraju je i nas nekoliko pošlo iz kuće. Slučajno sam pro-virila na prozor i pred vratima u dvorištu ugledala če-tiri ili pet Nijemaca koji stoje uz zid zgrade. Onako upla-šena, znajući šta čeka zarobljenika, rekla sam drugovima da možemo biti zarobljeni. U tom momentu Muhamed Zulić, koga sam ja poznavala još ranije iz Bihaća i koji se tu zatekao, odmah je sa opasača skinuo bombu i za-tražio i moju. Obje je aktivirao i bacio kroz prozor na

Nijemce. Od eksplozije bombi Nijemci su popadali, a mi smo brzo pobjegli iz kuće. Za nama su pucali, ali sretno smo se izvukli i sakrili u šumi. Naš bataljon je sutradan ponovo oslobodio ovaj teren. Poslije sam čula da je drugarica, u čijoj je kući bila ambulanta, uspjela da spasi dosta sanitetskog materijala i instrumenata i to sakrije u trap. Kada su naši ponovo došli, sve je to iznijela i predala intendantu.

FIKRETA KADIC DŽAFERAGIĆ

USPJELI SMO IZNENADITI NEPRIJATELJA

Poslije 7. neprijateljske ofanzive maja 1944. godine i neuspjelog napada neprijateljskih desantnih jedinica na Vrhovni štab u Drvaru 25. maja 1944. godine neprijatelj, da bi obezbijedio snabdijevanje svojih jedinica na komunikaciji Bihać — Bosanski Petrovac, postavio je nekoliko uporišta na pomenutoj komunikaciji, i to: sela Gorjevac, Lipa (uporište Tarkovac — Grahova Poljana), Teočak (Koviljača k. 846), Sljivovac — Brkljačica k. 980, Vrtoče' itd.

Na navedena uporišta bataljoni 8. brigade neprekidno su napadali neprijatelja i postavljali zasjede.

Takvu jednu zasjedu postavile su 1. i 2. četa 1. bataljona u selu Lipi kod crkve negdje krajem jula 1944. godine. U toku noći zakonačili smo ispod šume Pervanić poljane sjeveroistočno od mjesta gdje smo postavili zasjedu, udaljenosti svega jedan kilometar. Pred zoru 1. i 2. četa postavile su zasjedu u selu Lipi kod crkve.

Prva četa je zauzela položaj sjeverno, a 2. četa južno od komunikacije Bihać — Bosanski Petrovac. Vodili smo računa o maskiranju i tajnosti zasjede. Nosiocce ranjenika kao i kurire i bolničare smjestili smo u zidine crkve i skrenuli im pažnju na budnost.

Postavili smo osmatračke maskirane u žbunju. Jedan osmatrač osmatrao je teren od uporišta Koviljača — Brkljačica, a drugi teren ka uporištu Tarkovac koje je bilo udaljeno od naše zasjede oko dva kilometra.

Strpljivo smo čekali da li će neprijatelj naići. Čekali smo u zasjedi oko pet časova.

Ujutru, oko osam časova, kod nas u komandu čete dolazi izviđač i javlja da neprijatelj kreće u koloni od Begovca — s. Lipa.

Odmah smo poslali kurira da se neprimjetno prebaci do komande 2. čete, koja je bila u neposrednoj blizini i da javi da neprijatelj nastupa od Begovca.

Od izlaska iz Begovca oko 500 metara do naše zasjede je brisani prostor, tako da smo dobro vidjeli neprijatelja.

Neprijatelj je bio jačine jednog voda. Išao je bez obezbjeđenja. Naprijed je išao vodnik voda sa automatom preko ramena i pjevušio. Ostali su išli za njim u koloni po jedan.

Propustili smo njihovo začelje da uđe u našu zasjedu. Istovremeno su 1. i 2. četa otvorile vatru i tako smo ih iznenadili da nisu imali vremena ni metak da ispale. U ovoj zasjedi poginula su 22 neprijateljska vojnika, dva vojnika su zarobljena, a jedan koji je bio na začelju voda i malo zaostao uspio je da pobjegne prema Begovcu, odnosno uporištu Brkljačica — Koviljača. Zaplijenjeno je oko 20 pušaka, jedan puškomitraljez i jedan automat.

Borba je trajala vrlo kratko pošto je neprijatelj bio iznenađen i nije pružio nikakav otpor.

Odmah smo napustili ove položaje, pošto smo znali da će neprijatelj intervenisati iz uporišta Tarkovac artiljerijom i minobacačima.

Da bismo izbjegli nepotrebne gubitke, poslao sam kurira da javi komandiru 2. čete da krene za našom četom. Međutim, 2. četa je krenula drugim pravcem preko Kučišta (zaselak) izložena neprijateljskoj artiljerijskoj i minobacačkoj vatri sa uporišta Tarkovac. Poginuo je jedan borac, a dva su ranjena. Komanda čete je kritikovana on štaba bataljona, a i lično od komandanta brigade Saje Grbića, koji se nalazio na osmatračnici na Pervanića poljani.

MIHAJLO KRLJIĆ KAJA

NAPAD 2. BATALJONA NA RIPAČKI KLANAC

Početak avgusta 1944. 8. brigada je izvela napad na neprijateljska uporišta od Ripča do Bosanskog Petrovca. Tada je 2. bataljon napadao uporište na Ripačkom klanacu.

Prije napada, dan ili dva, bataljon je stigao u selo Hrgar, gdje se odmarao i pripremao za napad. Komandant je izvidio teren i odredio zadatke četama. Kada je sve bilo pripremljeno, bataljon je u koloni po jedan krenuo niz padine sela Hrgar prema Ripačkom klanacu. Noć je bila tako mračna da smo se morali držati za opasače. Bataljon je uspio neopaženo da pređe cestu i dođe u neposrednu blizinu neprijateljskog uporišta na Ripačkom klanacu. Ovo uporište se nalazilo na uzvišenju koje je bilo obraslo gustim grmljem, a vrh uzvišenja je bio čist. Naši mineri su na cesti postavili veliku količinu eksploziva i kada je napad počeo, mine su aktivirane i cesta je bila zarušena. Prva četa u kojoj sam i ja bio, napadala je od ceste. Teren je bio zarastao u grmlje tako da se teško bilo provlačiti kroz njega, pa nas je neprijatelj brzo primijetio i obasuo vatrom. Četa se ipak uspjela približiti rovovima i bunkerima. Ispred rovova bila je postavljena bodljikava žica na željeznom kolju, na kojoj su visile kutije od konzervi. Četa nije mogla da produži napad nego je morala da se povuče. Pred rovovima poginuo nam je komandir voda Momčilo iz sela Osredak kod Cazina. Teško smo se izvukli jer nas je neprijatelj zasipao jakim vatrom, a i gusto grmlje je mnogo otežavalo kretanje.

Drugi dan 1. četa posjela je položaj na ivici sela Gorijevac, pored ceste i sprečavala prodor neprijatelja iz Ripča, dok je brigada vodila borbu na komunikaciji ^ve do Petrovca. Cio taj dan iz Ripča su četiri neprijateljske haubice tukle naše položaje, a jedna granata je pala na moju desetinu i tom prilikom su poginuli jedan borac i bolničarka, dok je jedan borac teže ranjen.

Negdje poslije podne sa uporišta Ripački klanac krenula je jedna kolona neprijateljskih vojnika jačine do jednog voda cestom prema nama. Dva neprijateljska vojnika, jedan za drugim, pored ceste pognuto su se kretali prema

nama na odstojanju od oko 100 metara ispred ostalih. Pustio sam ih na nekih 20 metara, a zatim opalio. Prvi je odmah pao mrtav, a drugi pobjegao nazad. U tom trenutku skočio sam do poginulog, skinuo pušku, opasač i cipele, a zatim se vratio na položaj. Za ovo vrijeme neprijatelj se sredio i otvorio vatru na nas, ali smo ga prisilili da odstupi.

MIRKO KOVAČEVIĆ

ZASJEDA 4. BATALJONA U TARKOVCU

Komandant 8. brigade pozvao je komandanta i političkog komesara 4. bataljona i izdao im naređenje za postavljanje zasjede neprijatelju u Tarkovcu (Lipa).

Naime, prema izvještaju naše obavještajne službe iz Bosanskog Petrovca za Bihać je 19. avgusta 1944. godine trebalo da prođe jedan njemački artiljerijski divizion.

Kako na ovom terenu, kratko vrijeme, nisu operisale naše jedinice, postojalo je kod neprijatelja uvjerenje da će se on moći dosta bezbijeđno kretati, pa je i iznenađenje i napad na neprijatelja, a samim tim i potpun uspjeh, moguć.

Istina, neprijatelj je obezbjeđivao ovu komunikaciju na taj način što je na najvažnijim punktovima držao stalne posade. Takav jedan logor bio je u selu Dubovsku, u kući Babića, a drugi u Lipi, u kući Glumaca. Rastojanje između ova dva uporišta iznosilo je oko 2 km. Jačina neprijatelja u uporištima iznosila je, približno, od jedne do dve satnije vojnika.

Zasjeda 4. bataljona, upravo, trebalo je da se postavi između ova dva neprijateljska logora, u Tarkovcu.

Drugi bataljon 8. brigade dobio je istovremeno zadatak da obezbijedi desni bok našem bataljonu iz pravca neprijateljskog logora u Lipi i da im onemogućiti da pruže pomoć njemačkom artiljerijskom divizionu kada on bude napadnut. Drugom bataljonu pridodat je i prateći vod 4. bataljona.

Budući da je politički komesar 4. bataljona rodom iz Lipe to je, u izvjesnom smislu, i uticalo na odluku štaba brigade da se ovaj zadatak povjeri 4. bataljonu. Naime, polazilo se od toga da on taj teren i položaje odlično poznaje, pa je, samim tim, i velika vjerovatnoća da će bataljon neopažen od neprijateljske posade u Dubovsku i Lipi dospjeti na svoje položaje i zauzeti najbolje pozicije za borbu, što je, u ovoj situaciji, bilo od presudnog značaja. U protivnom, ako bi neprijatelj otkrio dolazak bataljona i posjedanje položaja, od predviđene zaszjede ne bi bilo ništa.

Četvrti bataljon je 17. avgusta 1944. godine iz Krupske Suvaje stigao u selo Hrgar oko 8,00 časova ujutru. U Hrgaru bataljon se odmarao, ručao i pripremao za predstojeću akciju.

Bataljon je noći 18/19. avgusta pod rukovodstvom zamjenika komandanta bataljona Žarka Ognjanovića i političkog komesara Miše Puhače krenuo na zadatak iz sela Hrgar. Komandant bataljona Vasan Đaković se razbolio i ostao sa nekim prištapskim jedinicama u Grmeču, u Crnim Potocima, a pomoćnik komesara je otišao u štab brigade na sastanak.

Na ovaj zadatak su pošle samo strijeljačke čete, jer nije bilo mogućnosti da druge jedinice bataljona, koje su imale teže naoružanje (mitraljeze, minobacače i dr.), kao ni bataljonska komora, pređu putem kojim bataljon treba da se prebaci i priđe na određene položaje. U stvari, trebalo je proći bespućem, kroz šumu, niz strmi Jadovik, zatim neopaženo proći neposredno iza neprijateljskog logora u Dubovsku.

Bataljon se kretao kroz šumu do vrha Jadovika, zatim niz njegove strme padine prema selu Dubovsku, spustio u Dubovsko polje, prešao cestu Bosanski Petrovac — Bihać, zašao u šumu zvanu Krš i neprimjetno iza samog neprijateljskog logora u Tarkovac.

Sve je to izvedeno besprijekorno. Neprijatelj u logoru nije ništa primijetio niti otkrio naše kretanje, iako smo prošli iza njegovih leđa, na stotinak metara. Pri našem kretanju kroz šumu bilo je pucketanja grančica pod nogama boraca, ali nas to nije otkrilo.

Bataljon je posjeo položaje na dužini od 1 km, neposredno uz samu cestu kojom treba da prođe neprijatelj. U prvoj liniji, bile su dvije čete, i to: prva četa na lijevom, a druga na desnom krilu. Jedan vod treće čete postavljen je kao obezbjeđenje zaszjede od neprijatelja u logoru Dubovsko, kuća Babića, a dva voda 3. čete bila su u rezervi. Lijevo krilo naše zaszjede bilo je udaljeno svega stotinak metara od neprijateljske posade u kući Babića.

Naši položaji u zaszjedi bili su vrlo dobri. Naime, neposredno uz cestu bilo je dosta rastinja, grmova, a iza nas šuma, tako da su neki borci bili na 5—10 m od ceste. Navedeni položaji i zaszjeda bataljona bili su na lijevoj strani ceste iz pravca Petrovca za Bihać, suprotno od Grmeča, odnosno Jadovika. Naša je pretpostavka bila da će se neprijatelj obezbijediti prema Grmeču, desnom stranom svoga kretanja, što se i pokazalo tačnim, jer je neprijatelj, stvarno, imao desnu pobočnicu koja nam je u toku našeg napada i zadala dosta briga.

Sve vrijeme, dok nije došlo do borbe, posmatrali smo kako se neprijateljski vojnici bezbjedno i sigurno kreću u svom logoru u kući Babića, vjerovatno ne pomišljajući ni jednoga časa da se tu, na stotinak metara od njih, nalazi jedna partizanska jedinica, koja će njima i njihovim šticienicima, Nijemcima, za koji čas zadati težak udarac.

Istina, oni su povremeno pripucavali u prazno, kako su to inače i činili.

Bataljonu je izdato naređenje da napad otpočne kada se za to da znak raketom, a to će se učiniti tek kada cio neprijateljski artiljerijski divizion bude ispred naše zaszjede, odnosno kada njihovo čelo dođe ispred naše zaszjede na lijevom krilu. Tako je stvarno i bilo. Ipak, kako se neprijatelj kretao dosta razvučeno, jedan dio neprijateljske kolone nije bio zahvaćen zaszjedom.

Skoro cio dan neprijatelj se nije pojavljivao. Kod boraca je zavladao nestrpljenje i bojazan da neće ni naići, da nam je trud bio uzaludan, da je podbacila i naša obavještajna služba. Toga dana, zbog stroge konspiracije položaja, naši borci nisu ništa jeli, a, što je još gore, ni

vode pili, izuzev ako je neko imao kod sebe čuturicu, a bila je avgustovska vrućina. Nije bilo lako. A ipak, vladala je takva tišina i disciplina da se ništa nije primjećivalo ni čulo. Izgledalo je da tu stvarno nema nikoga.

Štab bataljona nalazio se na 30–50 m iza položaja četa i budno pratio šta se dešava.

Tačno u 16.25 časova raketom je dat znak za početak napada na neprijatelja koji je već bio ispred cijele zasjele. Otvorena je iznenadna vatra iz svih oružja. U tom prvom, iznenađujućem momentu, neprijatelju su naneseni teški gubici. Sve je to izgledalo kao u nekom kazanu, gdje sve ključa. Poslije prvih uspješnih plotuna i ručnih bombi naši borci su poskakali sa svojih položaja bacivši se na neprijatelja.

Neprijateljska pobočnica, kao i dijelovi koji su ostali pozadi, van zasjele našeg bataljona, tukli su položaje na kojima se vodila borba, pa su tako tukli i svoje vojnike. Isto tako, neprijatelj je iz uporišta u Lipi, kuća Glumaca, intervenisao i napao naš bataljon.

Borba je trajala nešto više od jednog sata.

Štab bataljona koji se nalazio na položaju i direktno rukovodio cijelom akcijom, ocijenivši da je zadatak potpuno izvršen, a kako je došlo i do intervencije neprijatelja iz utvrđenja u Lipi i Dobuvsku, kao i od dijelova artiljerijskog diviziona koji su bili van domašaja zasjele, izdao je naređenje za povlačenje.

Neprijateljski artiljerijski divizion je brojao oko 250 njemačkih vojnika, imao je 7 topova, od čega 4 haubice, 2 brdska topa i protivkolski top. Imao je oko 40 zaprežnih kola.

U ovoj borbi 4. bataljon je nanio neprijatelju slijedeće gubitke: 114 ubijenih neprijateljskih vojnika, 45 ranjenih; ubijeno je 47 konja, 2 konja zaplijenjena; uništene 2 haubice, onesposobljena 2 topa (jer nismo imah uslove da topove i teško naoružanje izvučemo). Zaplijenjeno je, između ostalog, 2.500 pušćanih metaka, 20 mina za minobacače, 70 raketa, dosta opreme i odjeće. Plijena je bilo i znatno više, ali nije bilo uslova da se sve ponese, jer je bataljon bio bez tovarnih grla, a morao je odstupati dosta teškim terenom, kroz šumu, bez puteva.

I naš je bataljon, u ovoj borbi, imao dosta gubitaka. Poginula su nam 4 borca, i to: Mirko Trtica — rodom iz Radića, Božo Bundalo iz Majkić Japre, Sveto Drinić iz Krnjeuše i Stevan Bogdanović iz Potkalinja.

Imali smo 11 ranjenih boraca, i to: Milan Zorić, Mirko Knežević, Dušan Šarac, Savo Čubrilo, Lazo Popović, Bogdan Drljača, Ešref Merdaković, Nikola Botić, Sretko Vuković, Glišić i Đuričić (imena se ove dvojice ne sjećam).

Svi borci su se junački borili i izvanredno držali. Svi su zaslužili pohvalu koju su i dobili. Gubici koje smo mi imali uglavnom su bili neminovni. Istina, ponešto se moglo i izbjeći da borce nije ponijela želja da neprijatelja što prije dotuku, pa su i prerano poskakali iz svojih zaklona i bacili se na neprijatelja.

Bataljon se, kako je to već rečeno, prema naređenju štaba povukao i napustio ove položaje, odstupio kroz šumu u selo Lipu, u zbjeg iznad zaseoka Potkrš, gdje je stigao istog dana uveče. Narod sela Lipe izvanredno nas je dočekao, pripremio nam dobru večeru i doprineo našem kratkom i udobnom odmoru. Niko od njih nije ni znao da se, tu negdje, u njihovom selu, nalazi prikriven jedan naš bataljon sve dok nije došlo do okršaja. Znali su da se nešto veliko događa, da se bije velika bitka, neposredno tu pored njih. I zato, kada smo stigli svi su bili razdragani i srećni, poželjeli su da nas i na rukama podignu od radosti, jer je neprijatelj potučen baš tu, u njihovom selu. A taj isti neprijatelj, upravo u ovom selu i ovom narodu nanio je strahovita uništavanja. U toku rata neprijatelj je u Lipi pobio preko 150 nevinih ljudi, žena i djece; popalio čitavo selo do temelja, tako da je ovaj narod čitav rat proveo u zbjegovima, po šumama.

Poslije kraćeg odmora organizovali smo omladinu Lipe da nam pomogne da prenesemo ranjene drugove i bataljon je krenuo za Grmeč, prešavši cestu Petrovac — Bihać u mjestu zvanom Bare, te preko Međeđaka otišao u Crne Potoke. Tu nas je sačekao pozadinski vod i drugi prištapski dijelovi, odakle je bataljon produžio preko Suvaje za Srpske Jasenice. U Jasenice bataljon je stigao oko 20.00 časova — 20. avgusta 1944. godine. Ranjene borce smo otpremili u bolnicu u Korčanicu.

Bez sumnje, ova akcija i veliki uspjeh koji je postignut u njoj spadaju, pored ostalog, u velike uspjehe 4. bataljona. A takvih uspjeha bilo je još mnogo.

MIŠO PUHAČA

IZ DNEVNIKA JEDNOG KURIRA

Išao sam ujutro u patrolu sa još dva druga. Padala je kiša. Popodne, kada smo se vratili, pozvao me je zamjenik komandanta bataljona i saopštio da sam upućen u štab Grupe za kurira — zapisao je 10. maja 1943. godine drug Stevo Černi, a pet dana kasnije piše: »u selu Zirovcu... — Ne znam zašto me je drug Blažo simpatisao i uzeo sebi za brigadnog kurira, a na moje mjesto posla drugog ..

Tako je otpočeo naporan i odgovoran kurirski posao borca Steve Černog, 19-godišnjeg omladinca iz Bihaća. Taj zadatak kurira potrajeće do kraja 1943. godine.*

Odmah poslije formiranja brigade njegov bataljon je krenuo za Baniju, na položaje prema Bosanskom Novom. »U to vrijeme — piše Stevo Černi — udara poznata četvrta ofanziva... gdje otpočinju one strašne borbe i patnje koje ostaju kao nezaboravna uspomena onim borcima koji su preživjeli te teške časove ..

* Drug Stevo Černi poginuo je marta 1945. godine kod Bugojna kao komandir minerskog voda. Dnevnik je počeo voditi 30. aprila 1943, a sređivati i prepisivati novembra 1944. Ovaj dnevnik sada je vlasništvo njegove sestre Anojke, koju on dva-tri puta spominje u dnevniku.

Stevan Černi je noću 22. jula 1942. godine krenuo iz Bihaća preko Plješevice u partizane. S njim su bila i dva studenta. Prošli su preko Like za Podgrmeč. Završio je vojno-politički kurs u Jasenici. Formiranjem 8. krajiške brigade našao se u 3. četi 2. bataljona, koja je »... bila sastavljena uglavnom od Biščana koji su tad stupili u naše redove« — piše Černi u uvodu svog dnevnika. Bio je i na polaganju zakletve u Cazinu. I o tim utiscima pisao je u dnevniku.

U tim borbama i mukama, često bez cipela i kaputa u snježnoj mećavi, bio je i Stevo sa svojim drugovima. On do pogibije to nije zaboravio, često je o tome govorio i pisao. Svoj dnevnik počeo je, međutim, pisati kasnije — poslije ofanzive.

Unosio je u dnevnik zapažanja iskreno, istog dana. Pisao je o događajima i ljudima neposredno i sa puno razumijevanja. Mnoge su se stvari zaboravile, ali ovi redovi podsjećaju i opominju — pogotovu učesnika tih događaja, na ono što je (istovremeno) i teško, i lijepo, i ljudsko. Bilo je teško, ali bilo je i pjesme; bilo je gladi, ali i smijeha; ljutnje, ali i ljubavi i pažnje među ljudima; straha, ali i srčanosti; iznemoglosti, ali i snažne volje da se istraje; umora, ali i snage da se dalje put nastavi, ali nadasve veoma snažno razvijenog drugarstva i bratstva. Pažljiv čitalac sve će to osjetiti kroz redove dnevnika druga Steve Černog (ovdje su, međutim, samo pojedini isječci).

— Oko dva sata poslije ponoći krenuo je naš bataljon uz snažnu pjesmu i u svanuće stigao u sastav ostala dva bataljona. Štab brigade se tada nalazio u Strpcima. Postrojavanje je izvršeno na jednoj čistini, u sivo i maglovito jutro — piše Stevo Černi 30. aprila 1943. Stoje dugi redovi, bataljon do bataljona, četa do čete, borac do borca. Komanda »Mirno!«, a zatim je uslijedio pokret...

... Slabo se spavalo pošto je noć bila vrlo hladna — piše slijedećeg dana. — Pokret je bio u 4 sata. U 11 sati stigli smo u selo Prijeboj... Poslije smotre govorio nam je zamjenik političkog komesara brigade o značaju 1. maja, a zatim su izvođene pjesme, jedna recitacija i raport... Predveče stižemo na Plitvička jezera. Utisci vrlo romantični... Večerali smo tek oko ponoći...

Ovo je, naime, vrijeme kada je brigada kretala za Cazinsku krajinu i Baniju. O odluci da brigada krene ovamo razmišljalo se je i ranije, odmah poslije ofanziva. Bilo je to neophodno i zbog brigade, a i naroda Cazinske krajine. Drugi bataljon je krenuo oko mjesec dana ranije — 31. marta 1943, a ostale jedinice krenule su pravcem: Hrgar — Gorjevac — Doljani — Kestenovac — Korenica — Plitvička jezera — Žirovac.

— Đurđevdan! Lijep i sunčan proljetni dan. Popodne je išao naš bataljon na priredbu kod Komande područja. Bilo je mnogo omladine. Učestvovala je i naša kulturna ekipa. Naročito je uspio »Cestar Mujo«, kojeg je igrao drug Fiko, zamjenik komandanta našeg bataljona... Poslije programa bilo je narodno veselje. Svirao je i pjevao slijepi harmonikaš. Drugarice omladinke — piše dalje u dnevniku Steve Cernog — iz ovog kraja nose sve bijelo na sebi. Zdrave su, mlade i vrlo lijepe. Sjećam se jedne još i danas dok ovo prepisujem ...

Poslije napada naših jedinica na uporište u Gornjoj Bučici 24. maja 1943. i — što se tiče 1. i 3. bataljona 8. brigade — neuspjeha u tom napadu, brigada se povratila u selo Zirovac. Štab brigade se smjestio gdje i prije — kod Ostojića. Stevo čita svojim drugovima »SSSR u slici i riječi«. Svi pažljivo slušaju, pitaju, čude se i razmišljaju, a on, odmah potom, krene u 2. bataljon. Nosio je, kako reče, važno naređenje. Sutradan, 28. maja, nosio je poštu u 4. bataljon i mitraljesku četvu. Naveče, istoga dana, zapisao je: »...Čujem da je zarobljen drug Muharem Kapetanović. Bio sam dobar s njim. Zao mi ga je...«

Jedna četa postavila je zasjedu neprijatelju na cesti Glina — Topusko. Dočekan je kamion sa vojnicima i dva luksuzna automobila. Zarobljena su dva pukovnika, dvadeset neprijateljskih vojnika i teško je ranjen general Brozović. To se sve desilo — zapisao je Stevan Černi 29. maja — za nekoliko minuta. Naši su se brzo morali povući. Poslije su doznali da je onaj što je ostao ranjen u stomak u posljednjem automobilu general Brozović. Stevo je gledao ove pukovnike kada su dovedeni u štab Grupe... Imali su — kaže — nekako hladan i zbunjen izraz...

Brigadno savjetovanje SKOJ-a održano je 30. maja, a sutradan pripreman je pokret prema Pećigradu. Napadnuto je ovo uporište. Uspjeli smo. Tako i na Slunju tri dana poslije.

— ... Sunčanog ljetnjeg popodneva 31. maja, u beskrajnoj koloni prolazimo kroz žitorodnu Krajinu, u kojoj je bilo bratoubilačke mržnje ... S pjesmom ulazimo sada u mirna muslimanska sela kao sinovi tog naroda, osje-

ćajući radosni prikriveni pogled muslimanke sa pendžera i dobroćudni starački osmjeh sijedog hodže kraj visokih taraba. U prvi suton ulazimo u Vrnograč produžavajući marš kroz ljetnju kišu. U dva poslije ponoći nalazimo se nekoliko kilometara od Pećigrada ...

U povratku u Podgrmeč brigada je posljednjeg dana juna 1943. prešla rijeku Unu između železničke stanice Blatna i Rudice. Bataljoni su upućeni na kraći odmor u selu Rujišku. Nešto kasnije, u pokretu prema Manjači i pripremajući se za borbu protiv četnika, dva bataljona brigade upućena su južno od planine Grmeč.

Kasno popodne 9. jula — zapisao je Stevo Černi — upućeni su on i Dušan Babić da odnesu poštu za 1. bataljon. Put ih je veselio, jer su računali da će navratiti kućama i vidjeti roditelje. Zelja Steve da vidi majku i sestru bila je jača od uvjerenja da krši disciplinu. Ali, on će prvo poštu predati, a onda će se — kako je planirao — kod majke zadržati makar dva sata, »samo malo«.

Krenuli su od sela Jasenica. Počela je padati kiša i pratila ih je sve do sela Vojevca. — Oprezno se moramo prebaciti preko ceste pošto neprijatelj drži komunikaciju Čardak — Risovac — Bosanski Petrovac. Sustignemo karavan jednog bataljona koji je upravo kretao da se prebaci — piše Stevo. Njih nekoliko sa puškama sa svim tiho su se spustili na cestu. Nema nikoga. Pričali su im civili da je tog dana prošlo cestom od Risovca 30 neprijateljskih vojnika, a od Čardaka 40 i da je prozio 7—8 kamiona sa vojskom. U jednoj su kući večerali i spavali pored ognjišta.

Kada su sutradan, 10. jula, prolazili kroz selo Suvaju, izgledalo im je vrlo tužno i u duši im je »ostao sumoran osjećaj«. — Ovdje je — prisjetio se Stevo i to u dnevnik zapisao — nekad, prije četvrte ofanzive bila tehnička i krojačka radionica, pekara, magacin i sve je vrilo od vojske i naroda. A danas, gore u šumi, gdje je bila naša »fabrika« leži gomila izgorjelog gvožđa, kuće gdje su bili magacini spaljene su, naroda više nema ko-

liko je bilo prije, a ono što je ostalo ustravljeno je, bježi stalno u šumu i »gleda kako dušmani prolaze cestom«.

U Malom Radiću našli su štab 2. bataljona i predali poštu koja je bila za njega. Rekli su im da se 1. bataljon nalazi u selu Grabežu. To je značilo da treba pješaćiti novih dvadesetak i više kilometara. Nastavili su putovanja. Ali, kada su skoro bili na cilju, rekli su im da je bataljon krenuo noć ranije. Niko im nije znao reći u kom pravcu. Tada su Stevo i Dušan zaista pomislili da je kurirska dužnost ne samo odgovorna već i vrlo teška. Išli su kroz šumu, putem prema selu Hrgaru. Poslije izvjesnog vremena put im se gubi i oni zalutaju. U tome, da se vrate, pomogao im je jedan čobanin. Ponovo krenu put sela Hrgova. Ali ni tu nisu našli bataljon. Dalje umorni nisu mogli. Prenoćili su u šumi. Hladno, zubi cvokoću. I umjesto odmora nakupili su se samo hladnoće.

Oko podne slijedećeg dana (11. juli) našli su bataljon na položaju ispod sela Doljana. Politički komesar — kako piše u dnevniku — malo im je zamjerio što su zakasnili sa poštom. A oni su, od 9. jula kada su iz sela Jasenica krenuli na drugu stranu Grmeč planine, ne računajući ono što su se vraćali kada im se put kroz Grmeč zagubio, prešli — ponekad kroz kišu, gustu i divlju, ponegdje gazeći duboko po blatu, više praznog nego punog stoma — oko 50—60 kilometara, pa možda i više.

Čvrsto su odlučili da odu kućama. — ... Mislim da je bila nedjelja — piše Stevan Černi. Na Kliševiću nađemo omladinu koja je pravila vijenac drugu Lazi Bursaću, da mu sutra nosi na grob. Kod Dušanove kuće odmorili smo se i jeli... — Stevo je produžio za selo Bušević. Morao je prelaziti rijeku Unu i propješaćiti novih 15-tak kilometara. Sve to nije bilo teško da bi se majka vidjela, ne sluteći da je to i zadnje viđenje.

— ... Osjećajući se vrlo ugodno u porodičnom krugu, zapisao je 12. jula 1943, odlučio sam da danas ostanem kod svojih iako ovo nije baš vojnički i partizanski. Od Anojke (sestra, danas živi u Beogradu) sam čuo dobre vijesti. Englezi su se iskricali na Siciliju i zauzeli Paleramo... Za 72 sata njemačke ofanzive na istoku Hitler je imao ogromne gubitke: 1.535 tenkova, 649 aviona i 30.000 vojnika...

Slijedećeg dana krenuo je nazad, na dug put do štaba brigade. Poslije pješaćenja toga dana i pola slijedećeg stigao je svog druga Dušana Babića. Ovaj je, naime, dan ranije krenuo istim putem.

Za ovu »nedisciplinu« kritikovan je 4. avgusta u selu Peuljama. Tog dana održana je radna konferencija drugarica i drugova pri štabu brigade. Sastanak je vodio Blažo Đuričić, zamjenik komesara brigade. Obraćajući se Stevi Černom rekao je da je u početku bio primjer, ali da se »u zadnje vrijeme nekako promijenio...« — ... Stvarno, ja sam u zadnje vrijeme postao nekako tih i povučen, ali ta je pojava kod mene periodična — zapisao je u dnevnik tog dana.

Uz sva naporna pješaćenja, koja su imali ovi kuriri, naročito pri višim štabovima, morali su i na stražu, za tim pomagati oko intendanture kada je to trebalo, ali je Černi i dosta čitao.

— ... Čitao sam »Hrvatski narod« od 14. maja. Naročito sam zapazio članak koji opisuje borbu za Konjic — piše 16. maja 1943, a poslije šest dana je zapisao da je čitao »Osnovi Lenjinizma«. Stizao je da pročita i neki roman. — ...Završio sam roman »Zlato« od Jacka Londona; glavni junak je neki kopač zlata u zabačenom dijelu Aljaske...«

Naporna su putovanja bila početkom avgusta oko sela Peulja, Grkovca, Tičeva, a dvadesetak dana poslije oko Lokvara, Ratkova, Bosančića... Bataljoni su veoma često mijenjali položaje goneći četnike. Trebalo ih je stizati i predavati poštu. Ipak, i tada je čitao. Tako je u selu Ratkovcu poslije napornih borbi i povlačenja brigade od sela Pervana (Manjača) zapisao 29. avgusta:

— ... Odmarali smo. Pročitao sam »Borac s Une« i počeo »Prirodne sile i moć ljudi« od Iljina.

Dnevnik je ostao nezavršen. U dvadeset i drugoj godini Stevan Černi je poginuo. Kao i mnogi prije i poslije njega. Obično su to bili omladinci, pa i djeca između 15 i 18 godina. Život im je bio kratak, ali ispunjen nadama i podvizima dostojnim poštovanja.

IZUDIN CAUŠEVIĆ

O MINERIMA

Sa još nekoliko drugova iz 1. bataljona došli smo u novoformirani minerski vod, vod za vezu i pionirski vod. To se tada zvala tehnička četa. U formiranju ja sam izabran za desetara 1. desetine, minerskog voda a 2. desetine bio je desetar Mirko Beronja rodom iz Gorjevca, Bihać. Vodnik voda bio je Černi Stevan iz Bihaća a delegat neki drug iz Bihaća. Odmah smo počeli sa nastavom i obukom iz minerstva i ubrzo smo krenuli u akcije.

Ovom prilikom naveo bih samo neke od interesantnijih. Poslije nekoliko miniranja pruge, kidanja i rušenja bandera i manjih propusta i mostića na prostoru oko Prijedora, Bosanskog Novog, Bosanske Krupe, Banja Luke i Ljubije, dobili smo zadatak da pređemo na desnu obalu Sane i pokidamo prugu Prijedor — Bosanski Novi.

Imao sam sa minerima više zadataka koje sam vršio na komunikaciji Bosanska Krupa — Bosanski Novi. Jedna od njih je ovako izvedena. Neprijatelj je radi veće bezbjednosti pruge izgradio niz prugu dosta guste bun-kere kako bi što bolje osmatrao prugu. U takvoj situaciji u jednoj akciji morao sam se poslužiti lukavstvom. Izuli smo cipele i odlučili da postavimo mine na mjestu gdje se neprijatelj najmanje nadao — kod samog bunkera. Postavili smo dvije mine na spojeve pruge i povezali sa štapinom. Naredio sam da se svi uklone što dalje i upalio sam mine. Naša jedinica koja je bila u obezbjeđenju zauzela je položaj iznad tog terena. Po eksploziji nastala je borba sa neprijateljevim obezbjeđenjem pruge. Naši nisu imali gubitaka.

Prelaskom dijelova naše brigade na prostor, Banja Luka — Prijedor, početkom 1944. i smještajem u s. Busnovi kod Prijedora dobio sam zadatak da u ovom rejonu miniram prugu. Pruga je na ovom mjestu prolazila preko riječice Gomjenice, pa sam morao iz razloga bezbjednosti praviti veći obilazak kako bih izabrao mjesto za postavljanje mine. Napokon sam odabrao to mjesto. To je mjesto bilo u blizini jednog potočića koji je mogao korisno poslužiti za maskiranje kabla. Napokon smo postavili i minu. U svanuće, bili smo nervozni očekujući voz. Nešto oko 08,00 časova, izvještani smo od našeg obez-

bjeđenja da se prugom kreće patrola, a sa obe strane pruge neprijateljeve pobočnice. Strahovali smo da neprijatelj ne pronađe minu. Neprijatelj nije primijetio minu i kabl, pa se ubrzo vratio u Kozarac. Nešto kasnije naišao je voz iz Prijedora i voz je dignut u vazduh.

Kad je mina eksplodirala, miner koji je bio na dinamomašini, odmah se povukao preko mostića na drugu stranu riječice Gomjenice. Neprijatelj je otvorio vatru pa su i naše jedinice odgovorile vatrom. Borba je trajala izvjesno vrijeme i mi smo se uskoro povukli u bazu u Busnove.

Dolaskom u s. Busnove podnio sam izvještaj o izvršenom zadatku i rekao da mi je miner pri povlačenju ostavio kabl u potočiću. Naređeno mi je da na svaki način pronađem i donesem ostavljeni kabl. U toku cijelog dana neprijatelj se nalazio na tom mjestu osposobljavajući prugu i uklanjajući dijelove voza kao i mrtve koji su poginuli u vozu. Slijedeće večeri sam dobio jednu desetinu kao zaštitu, te krenuo na mjesto porušenog voza. Došli smo do potočića i vidjeli da kabla nema, a vidjeli smo i stravičan prizor na mjestu eksplozije. Bilo je nekoliko vagona izbačenih i oštećenih od eksplozije mine. Jedna bandera pored pruge bila je pokidana. Vratili smo se bez kabla i tako smo tu akciju završili sa malim gubitkom.

Uskoro je oslobođen Sanski Most i okolina od naših jedinica. Nekako poslije toga, naređeno mi je da odaberm borce i da sa jednom desetinom krenem za Zdenu kod Sanskog Mosta na minerski kurs. Cijela desetina smjestila se u jednu manju sobicu. Predavač na kursu je bio jedan oficir, poznavalac ove materije i kurs je završen sa uspjehom sa svim minerima.

U ljeto 1944. godine nalazili smo se na prostoru kod Bihaća na Hrgaru. Jednog dana dobili smo zadatak da postavimo protivtenkovsku minu u Ripačkom klanu. U toj akciji smo razušili i minirali podzid Ripačkog klanca i mostić koji je bio postavljen preko prokopa na klanu koji su naše jedinice iskopale.

Poslije ove akcije dobili smo zadatak da krenemo na drugi kurs radi upoznavanja i rukovanja sa detektorom za otkrivanje mina i radi obuke za još uspješnije korištenje svih eksploziva te proračuna potrebnih koli-

čina eksplozivna za rušenje svih vrsta. Dalje, tu smo se upoznali sa minama — sa vremenskim upaljačem. Na kursu je bilo upoznavanja i sa raznim minama i njihovim dejstvom pod raznim okolnostima. Postavljanje nagaznih mina, postavljanje mina na potezni upaljač. Čišćenje minskih polja i otkrivanje pomoću detektora. Ovaj kurs bio je u Sanici pri Štabu 5. korpusa. Ujedno, kursisti su imali i zadatak da obezbjeđuju noću Međeđe brdo, kad su saveznici bacali hranu, odjeću, oružje, municiju i slično. Sa kursa smo se vratili ponovo u Srpsku Jasenicu u tehničku četvu Brigade. Ponovo slijedeću akciju miniranja pruge na komunikacije Bosanska Krupa — Bosanski Novi. U tim akcijama poginula su tri минера iz mog voda: Mile Kokot, rodom iz Gorjevca od Bihaća, Simo Malešević od Glamoča i još jedan kome se ne sjećam imena.

U jesen 1944. godine naša Brigada je krenula prema Travniku i Zenici. Naš boravak na ovom prostoru bio je veoma težak za minere. Naš zadatak bio je da svaku noć, neprekidno, u svakoj prilici i na svakom mjestu, ometamo neprijatelju njegovo povlačenje i da mu nanesimo što više gubitaka kako u ljudstvu, tako i u materijalu. Jednom sam prilikom dobio zadatak da se prebacim sa jednom četom kao zaštitnicom preko Bosne na desnu stranu i da porušim prugu. Prelazak preko Bosne bio je vrlo težak. Prelaskom preko rijeke vršili smo miniranje pruge. Preko rijeke nije se moglo uvijek prebaciti cijela četa, već bi to bila samo jedna desetina ili po neki put vod. Svaki prijelaz je bio vrlo opasan, jer na tom prostoru nije bilo naših jedinica. Moglo se uvijek očekivati da neprijatelj napravi zasjedu i da nas napadne kad se svi prebacimo. Minereri su kao grupa bili u većoj opasnosti nego pešadija, jer smo morali raditi na postavljanju mina i nismo mogli da uvijek budemo obaviješteni o eventualnoj opasnosti od neprijatelja.

Potom sam dobio zadatak da miniram neki most, na putu nešto niže ispod Zenice. Krenuo sam sa grupom минера i taj most porušio do temelja. Neprijatelj je ubrzo doveo radnu četvu koja je za izvesno vrijeme osposobila most i ponovo krenula preko njega. Ja sam ponovio rušenje mosta ali sada smo bacili sve fosne i ostalo u vodu

(rijeku) a ivice mosta minirali i postavili nagazne i potezne mine u rovitu zemlju kako bi usporili da ga neprijatelj lako opravi. Neprijatelj je opet pristupio opravci ali je ovom prilikom imao gubitaka od postavljenih mina, pa se ostatak od njihove jedinice razbježao. Naše jedinice su na tom sektoru ometale radove na opravci pa je neprijatelj na desnu stranu rijeke Bosne doveo oklopni voz i pod njegovom zaštitom vršio opravku.

Pošto je oklopni voz jako smetao u akcijama na tom prosoru pozvan sam u Štab brigade da me konsultuju kako bi ovaj voz mogao biti uništen. Pošto sam im dao potrebna objašnjenja, odmah sam pristupio pripremanju grupe минера. Odlučili smo da polaganje mine izvršimo preko dinamomašine. Prešli smo rijeku Bosnu sa manjom jedinicom kao zaštitnicom sa jednim puškomitraljezom. Porušili smo prugu prema Zenici i prema Vranduku.

NIKOLA ŠKORIČ

TRI LATICE »CRVENOG PUPOLJKA«

Za vrijeme četrte neprijateljske ofanzive, u zimu 1943. godine, među borcima 8. krajiške brigade nalazili su se Raza Kovačević i Vojo Stanarević. Raza je poginula početkom marta na Šator-planini, a Voju je pokosio pjegavi tifus krajem tog istog mjeseca u podgrmečkim Jasenicama. Treći borac, o kome je ovdje riječ, zvao se Jozo Kralj, a poginuo je kao partizan u Lici.

Uoči rata Raza, Vojo i Jozo su bili učenici viših razreda Državne realne gimnazije u Bihaću. Pripadali su najnaprednijem dijelu bihačke omladine i kao takvi dostojno reprezentovali muslimansku, srpsku i hrvatsku omladinu Bihaća. Kao mladi komunisti bili su članovi ilegalne omladinske grupe »Crveni pupoljak«, koja je veoma uporno radila na marksističkom obrazovanju. Bili su to, u stvari, članovi SKOJ-a, ali im to zbog konspirativnih

razloga nije tada rečeno. Svi članovi »Crvenog pupoljka« odazvali su se pozivu Komunističke partije Jugoslavije i stupili u narodnooslobodilačku borbu i revoluciju, a njih troje, Raza, Vojo i Jozo, su u toj borbi dali najdragocjenije što su imali — svoje živote.

Njih se sjećam ne samo kao divnih drugova i boraca koji su, kao i svi mladi komunisti, maštali o budućnosti, a socijalizmu i komunizmu, već, prije svega, kao velikih pregalaca u borbi za bratstvo i jedinstvo mlade generacije svih naših naroda. Oni su svojom krvlju cementirali bratstvo i jedinstvo Muslimana, Srba i Hrvata, a samim tim dali krupan doprinos bratstvu i jedinstvu svih naroda Jugoslavije. To je ono što najviše krasí njihove svijetle likove, što se pri pomisli na njih najupečatljivije javlja i ostaje nezaboravno. Bez bratstva i jedinstva, u teškim danima okupacije, mi bismo se međusobno istrijebili za račun okupatora, bez toga ne bi bilo ni uspješne narodnooslobodilačke borbe ni pobjede revolucije u našoj zemlji. Titova ideja bratstva i jedinstva, kao sigurne garancije našeg opstanka i sretnije budućnosti, bila je spasonosna, a Raza, Vojo i Jozo su bili njeni istaknuti realizatori u vatri oslobodilačke borbe. Ličnim primjerom su uticali na mnoge mladiće i djevojke, koji su pošli njihovim putem, stupajući u razne oblike borbe, u jedinice Narodnooslobodilačke vojske i partizanske odrede Jugoslavije, među kojima je i naša 8. krajiška brigada bila velika kovačnica bratstva i jedinstva.

Razu, Voju i Jozu i sada vidim zagrljene i, poslije toliko godina, kao da čujem pjesmu sa njihovih usana iz tih dana: »S novim plugom mi oremo brazde, sjeme bratstva sijemo u rov, pašće mnogi dok pobijedi razum, mijenjat treba temelje i krov.«

I kao što olujni vjetar pokosi cvijeće, ratni vihor je istrkao iz naših redova Razu, Voju i Jozu — tri latice »Crvenog pupoljka«.

BOŠKO KEČMAN

ZASJEDE NA PRUZI PRIJEDOR — BANJA LUKA

Prema naređenju štaba 4. divizije, 8. brigada je dobila zadatak da u sadejstvu sa 11. krajiškom brigadom usmeri težište svojih dejstava na rušenje pruga i vozova na liniji Bosanski Novi — Prijedor — Banja Luka.

Navešću samo neke primjere iz tih dejstava:

Dvadesetprvog marta 1944. postavljena je zasjeda između željezničkih stanica Omorska — Kozarac. Uništena je lokomotiva sa jednim blindiranim i 4 otvorena vagona. Uništena su dva teška mitraljeza, dva puškomitraljeza, 10 pušaka i jedan pištolj. Zaplenjen je jedan top »Pito« sa 18 granata, 1 tenkovski mitraljez »breda« sa 2.000 metaka, 4. puškomitraljeza sa više metaka, 20 bombi i drugo. Neprijatelj je imao 20 mrtvih, a mi nismo imali gubitaka.

Noću 16/17. marta postavljena je zasjeda između željezničkih stanica Omorska — Piskavica.

Uspjeh svake, pa i ove akcije zavisio je od dobrog poznavanja podataka o neprijatelju. Obaveštajni oficir našeg bataljona nije bio prisutan pa su mene angažovali na tom zadatku. Sa mnom su pošla još dva druga sa lakim naoružanjem i sa nešto više ručnih bombi.

Naša jedinica bila je smeštena u rejonu sela Marička i Jelička, otkuda smo krenuli na zadatak. Kako smo išli na teritoriju koju neprijatelj kontroliše skinuli smo partizanske oznake i ostavili ih u jedinici, a na kape stavili četničke oznake. Išli smo oprezno, jer smo svakog momenta mogli naići na četničku zasjedu. Uspješno smo prešli reku Gomjenicu i željezničku prugu. Zemljište je bilo valovito i znatno pošumljeno. Vidjeli smo jednu seljanku kako prikuplja drva za ogrev. Prišli smo joj i pitali da li je videla, kuda su otišli »naši«. Zastala je, pogledala nas i kao kroz zube nešto promrmljala. Pokazala je glavom i rukom da su četnici otišli desno. Zahvalili smo joj se i otišli, ali čim smo zamakli, mi smo krenuli pravo, te smo posle izvesnog vremena stigli do kuće našeg terenskog radnika. Kuća i imanje bilo je skromno, ali na prvi pogled zaključili smo da se radi o vrijednom domaćinu. Moji drugovi sklonili su se u kolnicu i bili

spremni da po potrebi intervenišu. Ja sam ušao u kuću gde sam našao domaćicu. Rekao sam joj o čemu se radi, ali sam primijetio da nešto nije bilo u redu. Objasnila mi je da su četnici prethodne noći ubili jednog od naših ilegalaca, naglasila je:

— Sigurno čujete galamu i pjesmu, to se četnici u kući ubijenog, goste, piju i vesele i moj muž je morao tamo otići, idem da ga pozovem.

Izašao sam za domaćicom i ukratko sam upoznao moje drugove sa situacijom. Žena se brzo vratila, a posle izvesnog vremena došao je i njen muž. Pozdravili smo se, preneo sam mu pozdrave od Milorada i na moje pitanje dao mi je potrebne podatke o neprijatelju. Zatim smo se pozdravili. Mi smo požurili nazad u bataljon da prenesemo dobijene podatke, a naš ilegalac, kao obično ostao je na terenu u osinjaku udruženog neprijatelja.

Na bazi tih podataka izvršena je temeljita priprema za akciju,

U toj akciji pored našeg 1. bataljona učestvovao je i deo 2. bataljona kao i protivtenkovski top i deo minerskog voda brigade.

Zadatak je bio: da 1. bataljon pređe preko Gomjenice i pruge da zarobi neprijateljsko obezbeđenje i dalje da dejstvuje sa delom 2. bataljona koji su ostali u zasjedi iza reke Gomjenice. Protivtenkovski top, još u toku dana poseo je vatrene položaje sa pregledom na mjesto gde se planira rušenje oklopnog voza i za neposredno tučenje po istom. Minereri su imali zadatak da blagovremeno postavljaju nagazne mine.

Pošli smo na zadatak u toku noći, sa proračunom da svaka jedinica, blagovremeno dođe u svoj rejon za napad.

Noć je bila bez mesečine, kretali smo se kroz šumarke bez puta. Spustili smo se do reke Gomjenice, našli smo najpogodnije mesto za prelaz, koristili smo obaljeno drveće preko reke, prešli smo željezničku prugu i došli u šumarak, oko 100 metara, istočno od mjesta gde je predviđen dolazak neoprijateljskog obezbeđenja. Usput smo naišli na nekoliko mještana, vodili smo ih sa sobom uz objašnjenje da ćemo ih brzo pustiti. Povremeno su se

privikavali na situaciju. Noćnu tišinu remetio je po neki rafal iz neprijateljskih garnizona. Razmišljali smo o zadatku, a naši saputnici, i ako imaju poverenja u nas, želeli su da što prije pođu svojim kućama. Ustezali smo se da pred njima govorimo o zadatku, kada jedan brko reče: Znam ja da vi idete da rušite prugu i voz.

Civile smo povezali sa sobom, poučeni iskustvom od pre nekoliko dana (14. III 1944) kada »zasjeda nije uspela« na istoj pruzi u rejonu Omorske, jer su nas civili primetili i od dragosti »od usta do usta« i neprijatelj je brzo doznao o toj našoj nameri. I »samo je oštećena lokomotiva oklopnog voza, a neprijatelj je ostavio samo 2 mrtva«.

Počela je zora, vidjeli smo dolazak neprijateljskog obezbeđenja na pošumljeni vis — njih oko 40 do 50 vojnika, bez šinjela i ranaca sa lakim pešadijskim naoružanjem. Naši borci su to brzo uočili i svaki je na svoj način komentarisao izvodeći šale: Šteta što su bez šinjela, dobro bi nam došli, ili znaju oni da će im biti gusto, pa će im biti bez šinjela lakše, i na kraju more, ni to im neće pomoći.

Čuli smo voz od Piskavice, zavladao je tajac, borci su čekali na znak. Civilima smo saopštili, da će kroz koji minut moći da krenu, svaki za svojim poslom.

Eksplוזija mine na koju je voz naišao, bio je znak da krenemo na juriš. Pohitali smo uz jednoglasno »URA«, prema obezbeđenju. Neprijatelj je bježao ka pruzi a zatim preko poljančeta ka rijeci Gomjenici. Iz šumarka iza reke Gomjenice dočekala ih je naša zasjeda. U tom momentu i mi smo pristigli i drugo im nije ni preostalo nego da se predaju. Brzo smo ih razoružali i poslali, uz pratnju, u rejon komandnog mesta.

U tom momentu javljeno je da je primijećen neprijatelj u nastupanju iz pravca Prijedora. Rasporedili smo se iza pogodne prirodne maske. Sve je bilo tiho. Neprijatelj se kretao u streljačkom stroju. Pustili smo ih na blisko odstojanje a zatim otvorili vatru. I ovaj pokušaj neprijatelja je bio odbijen.

Posle podne, primijećene su dve kolone neprijatelja jedna od Banjaluke, a druga od Prijedora.

Komanda prvog bataljona odlučila je, da neprijatelja sačeka u zasjedi, malo podalje od pruge i srušenog oklopnog voza.

Osmatrali smo nastupanje neprijatelja iz oba pravca i uočili smo da se njihove jedinice još nisu spojile, te da je baš tu bila mogućnost ubacivanja dela naših snaga sa leđa, što je znatno ublažilo i neutralisalo veliku nadmoć neprijatelja u živoj sili i naoružanju.

Za ubacivanje neprijatelju iza leđa određen je vod iz 1. čete 1. bataljona sa komesarom 1. čete Dušanom Karanom, i pomoćnikom komesara čete Nikolom Dotlićem. Neprijatelj je nastupao u streljačkom stroju ka zasjedi našeg bataljona. Pušten je na blisko odstojanje, a zatim otvorena vatra. Krenuli smo na juriš. Neprijatelja je uhvatila panika i u neredu se povukao.

Prikupili smo se, išli smo da vidimo šta je sa oklopnim vozom. Za vreme obračuna, između nas i neprijatelja, naš protivkolac sa pancirnim granatama izbušio je oklopni voz. U njemu je nađena cela posada, 8 Njemaca, koji su davali žilav otpor sve dok nije i poslednji poginuo.

Obišli smo i razgledali oklopni voz, koji nam je zadržavao toliko jada. Videli smo ga izbliza, izvršili smo pripreme da lokomotivu i vagone što više onesposobimo. Iako smo se sklonili od eksplozije nešto me je pećnulo. Metalno parče žarilo se u butinu leve noge.

Postrojili smo se i posle prebrojavanja zaključili smo da smo svi na licu mesta. Prikupili smo podatke o gubicima neprijatelja i konstatovali smo da je: uništen oklopni voz sa lokomotivom i 4 vagona; izbačeno je iz stroja: ukupno 125 neprijateljevih vojnika: mrtvih 54, od toga 8 Nemaca, ranjenih 26 i zarobljenih 45 i to: 1 satnik, 4 komandira voda i 39 vojnika. Kod nas su bila ranjena 3 borca.

NIKOLA DOTLIĆ

U SPOMEN DRUGOJ CETI DRUGOG BATALJONA

Moja sjećanja na 2. četu obuhvataju vrijeme od marta do oktobra 1944. kada sam i sam bio u njenim redovima. Ne vjerujem da ću obuhvatiti sve ono što je važno o djelovanju čete u tom vremenu, jer je zaborav prekrio sjećanja na mnoge događaje.

Prije mog dolaska u četu o njoj sam dosta znao. Druga četa bila je već borbeno prekaljena jedinica. Vodila je žestoku borbu kod Lastve. U toj borbi poginuo je i borac čete Milan Miličić. Uz ovu borbu treba pomenuti i borbu pod Oštreljem, gdje su takođe nanijeti veliki gubici neprijatelju i kada borac Kaja Sovilj, bacivši bombu u baraku, uletje među šest neprijateljskih vojnika koje je likvidirao, ali je pri tome i sam dobio metak u oko. Ovog hrabrog borca doznaje, u toku 7 ofanzive, onako poluslijepa neprijatelj je uhvatio i strijeljao. Četa se kalila dugim marševima i čestim borbama u Baniji, pod Dinarom i Šatorom, na Manjači i u Podgrmeču. Poznate su borbe na Otoci i Čardaku za koje je bataljon dobio i drugu pismenu pohvalu. U borbama kod Otoke poginuli su Mirko Babić, Ale Hasanović i nekoliko puta pohvaljavani desetar Halil Kozlića, a kod Čardaka drugovi Slavko Zmijanac, Dušan Kovačević, Sejdo Redžić i Husein Omić.

Visokom stepenu borbenosti čete umnogome je doprinijelo i umješno vođenje čete od njenih dotadašnjih komandira. Bili su to: prvi komandir Dane Blanuša koji je prešao u 4. bataljon i poginuo 1943. godine, Sulejman Terzić, Spase Đukić, Stojan Beronja i Rade Radaković, koga sam i ja zatekao u četi. Pa i komandiri vodova — Vid Ličina, Miloš Bogunović, Mane Carić, Dušan Radaković, Nikola Santrač i drugi bili su poznata imena u brigadi.

Četa se podjednakim žarom borila u Krajini protiv Huskine milicije, pod Šatorom i na Manjači protiv Đujićevih i Drenovićevih četnika, u Podgrmeču protiv nje-mačko-ustaških oružanih formacija. Ali, nisu samo borbe zahtijevale visoku političku svijest. Bili su tu još prisutni žalost za poginulim drugovima, rane, tifus i teški uslovi liječenja, glad, žeđ, neprospavane noći, dugi marševi a

kratki zastanci, velika hladnoća a slaba odjeća i obuća. Na uzdizanju i održavanju te političke svijesti radili su u teškim uslovima političko-partijski radnici — komesari čete: narodni heroj Ibrahim Mržljak, ranjen kod Kladuše, a poginuo 1945. godine, Milisav Nikić — prešao u 1. četui, docnije komesar našeg bataljona, Jusuf Midžić koji je u februaru 1944. sa većom grupom partijsko-političkih radnika iz naše brigade prešao na rad u Operativnu unsku grupu i tamo poginuo 1945. godine. I partijski radnici-zamjenici komesara čete bili su istinski revolucionari: Hakija Pozderac, čiju dužnost kasnije preuzima Rasim Delić. Rasim je zajedno sa Nikićem prešao u 1. četui, a zatim u 4. bataljon da bi sa posljednjom grupom političkih radnika prešao u Cazinsku krajinu i tamo poginuo kao komesar 3. muslimanske brigade. Svoj mladi život za slobodu, za bolji život onih koji ostaju i koji dolaze, za bratstvo i jedinstvo dao je i treći po redu zamjenik komesara čete Čamil Salihodžić. Čamila je zamjenio Anton Buršić koga sam zatekao u četui. I politički delegati vodova mnogo su doprinijeli političkoj pripremljenosti čete. Dovoljno je da pomenem da je jedno vrijeme bio delegat 1. voda predratni član KPJ Sava Vulin, a da je skojevsku grupu vodila cazinska omladinka, skojevka Šemsa Coralić. Mislim da je najteže bilo prvim partijsko-političkim radnicima jer su počeli da rade u vrijeme kada je ishod rata bio još neizvjestan jer su hitlerovske trupe topovskim granatama kucale na vrata Moskve, Lenjingrada i Volgograda (Staljingrad), počeli su raditi u četui koju je sačinjavalo oko 90% neprekaljenih i politički nepripremljenih boraca na koje se još u organizacionom sređivanju sručila 4. ofanziva; počeli su da rade kada je u Jugoslaviji bilo svega 34 partizanske brigade i kada su četnički i ustaški propagatori bili gromoglasni u hvalisanju njemačkih pobjeda kako na istočnom, tako i na zapadnom frontu.

Došao sam u četui dočekan drugarskim stiskom ruku komandira čete Rade Radakovića, zamjenika komandira Dušana Radakovića i mog zamjenika Antona Buršića. Rekoh »mog« zamjenika samo zato što je nosio zvanje »zamjenik komesara«, a, u stvari, funkcije komesara i za-

mjenika bile su razgraničene i svaki je posebno odgovarao za svoj posao.

Komandir čete, poručnik Rade Radaković — u to vrijeme poručnik je bio treći po redu oficirski čin, dvadesetdvogodišnji graničar Krajine i Korduna, rodom iz sela Rujnice, plave kose i plavih očiju, niskog rasta a širokih pleća, kome ni tri ratne godine provedene u četui nisu mogle da unesu ni najmanje grubosti i surovosti, bio je dobar organizator vojničkog života u logoru a u borbi ne samo dobar starješina, koji je uvijek imao pregled čete, nego i primjoran borac. Koliko god je bio plahovit u borbi u vrijeme mirovanja bio je uvijek nasmijan, volio šalu i pjesmu i čini mi se da ga ništa nije moglo naljutiti.

Zamjenik komandira Dušan Radaković nije dugo ostao u četui. Ubrzo je prešao na dužnost komandira 3. čete, a na njegovo mjesto došao je Šaban Kozlića. Šaban je bio u brigadi od njenog formiranja. Počeo je kao borac i za nešto više od godinu dana dospjeo do zamjenika komandira. Mada je rodom iz sela Turije nije ni tražio, niti je želio, da ga upute u Cazinsku krajinu i ako bi tamo bio bliže svome selu i svojoj porodici. Po izgledu i naravi bio je suprotan Radaku, ali je baš ta njegova staložnost u borbi bila neophodna uz plahovitu Radakovu narav.

Zamjenik komesara Anton Buršić bio je po godinama najstariji u četui, a opšte i političko obrazovanje, u to ratno vrijeme, bilo mu je na zavidnoj visini. Nije dugo ostao u četui jer je već početkom aprila premješten u 3. četui, a nešto docnije otišao je za komesara čete u 4. bataljon, i poginuo u završnim operacijama 1945. godine. Mjesto Buršića u našu četui je došao Milan-Mičo Obradović, devetnaestogodišnji omladinac koji je svojom fizičkom konstitucijom i dječaćkim likom izgledao mnogo mlađi. Nije mnogo pričao, ali je dobro radio. Stalno je bio u kontaktu sa borcima, a u borbi je bio među prvima.

Druga četa, mada je imala veliko borbeno iskustvo, još uvijek je bila u svom borbenom usponu. Sastavljena od boraca podjednake lične hrabrosti, među kojima nije

bilo kukavica ni paničara, bila je sposobna za izvršenje svakog zadatka samo ako ispred njega ne stoji rijeka kao prepreka, jer su gotovo svi bili neplivači. Brojala je oko 80 boraca — omladinaca. Najveći dio boraca bio je u četi od njenog formiranja. Nijedan borac nije dozvoljavao u borbi da se drugi više istakne od njega, što je doprinosilo velikoj borbenosti, a, s druge strane, možda je to bio i razlog zašto je do tada, a i kasnije, bilo malo pohvaljivanih boraca. Izuzetak su činili puškomitralješci koji su vatrenom moći svoga oružja izvojevali pravo da se o njima češće i više govori. Puškomitralješki trio 2. čete — Miloš Marić, Srdan Trtica i Jovo Jelača bio je već tada dobro poznat u bataljonu. U takvoj četi i sa takvim borcima nije ni bilo teško biti starješina.

Za razliku od mojih prethodnika ja sam radio u mnogo povoljnijim političkim uslovima. Crvena armija je svojim ofanzivama prisiljavala njemačke trupe na užurbano povlačenje; saveznici su riješili afričku bitku u svoju korist; Italija je kapitulirala i vršene su intenzivne pripreme za otvaranje drugog fronta u Normandiji. Drugim zasjedanjem AVNOJ-a udareni su temelji novoj Jugoslaviji, a NOP je bio u zamahu. Moral Nijemaca i njihovih saradnika u Jugoslaviji počeo je opadati. U to vrijeme uglavnom smo proučavali odluke AVNOJ-a tako što bi svaki borac ne samo naučio napamet svaku odluku već i obrazloženje šta se odlukom dobija i šta je to novo što će biti u novoj Jugoslaviji. Pored ovog planskog rada na proradi odluka, održavane su redovne informacije o: nastupanjima Crvene armije i porazima Nijemaca na istočnom frontu; dejstvu saveznika u Italiji; pripremama i docnijem otvaranju drugog fronta; dejstvu naših jedinica u drugim krajevima Jugoslavije a naročito o ofanzivi i prodoru u Srbiju. Redovno su vršene političke pripreme svakog marša i akcije. Povremeno su održavane konferencije na kojima su analizirani propusti i na kojima je dolazila do izražaja naša poznata kritika i samokritika. Posebna pažnja posvećivana je novim borcima a naročito onima koji su dolazili iz redova domobranstva. Sa ovim drugovima bi neko iz komande čete bio u svakodnevnom političkom razgovoru, a pored toga pojedini članovi KPJ ili SKOJ-a zaduživali bi se da sa njima dru-

guju i politički ih pripremaju. Ovo je bilo neophodno jer i ako su dobrovoljno pristupili nama, bilo je i onih koji se kasnije pokolebaju i dezertiraju. Zahvaljujući ovakvom radu i drugarskoj pažnji, mi u četi nismo imali nijednog dezertera. Naprotiv, svi su želeli da se što pre pokažu i dokažu. U organizaciji rada sa nepismenima imali smo velikih teškoća. Grupni rad nije davao rezultate, jer nismo imali školsku tablu niti slovarica. Za ovaj rad najviše su se angažovali skojevci tako što bi svaki član SKOJ-a uzeo na sebe zadatak da obuči 1—2 nepismena druga. Dopisničku službu nikako nismo mogli organizovati. Nijedan članak nismo poslali za brigadni ili divizijski bilten.

DEJSTVA CETE KOD PRIJEDORA

U vrijeme dok smo se nalazili kod Prijedora imali smo svakodnevne čarke sa neprijateljem — bilo sa milicijom oko sela Tukova, sa četnicima čije je poprište bilo u selu Gomjenici ili sa ustaško-domobranskim jedinicama koje su nas napadale iz Prijedora.

Dvanaestog aprila dobili smo zadatak od štaba bataljona da sa četom obezbijedimo nesmetan rad minerskoj grupi i njeno izvlačenje poslije rušenja voza. Naređeno nam je da ne jurišamo na voz jer bi se moglo desiti da ne izvršimo osnovni zadatak, a minerska grupa u to vrijeme bila je od velikog značaja za brigadu. Grupu je predvodio komandir minerskog voda Stevan Černi, plavokosi bihački gimnazijalac-omladinac, koji je uvijek nosio naočale sa povećanom dioptrijom. Pravo je čudo kako su mu te jedine naočale, koje je ponio od kuće, izdržale i služile za cijelo vrijeme rata. Sa Černijem sam bio brigadni kurir sve do septembra 1943. godine kada je otišao na minerski kurs. Potom je postavljen za komandira minerskog voda, a ja za političkog delegata brigadne ambulante. Od tada smo se vidjeli svega jedanput. Doduše, čuli smo jedan za drugog, mada ja češće o njemu nego on o meni jer je minerski vod naše brigade bio posebno aktivan i svaku noć se negdje, a uvijek na drugom mjestu, čula eksplozija njihovih mina.

Desetak dana ranije Černi i njegov vod dobili su pismenu pohvalu štaba divizije za miniranje koja su do tada izvršili. Černi je bio naš »Ilija Gromovnik« ne samo za brigadu već i za diviziju. Susret ove noći bio je moje posljednje viđenje sa Černijem — i ako je poginuo pri samom završetku rata 1945, nismo imali prilike da se više sretne.

Miniranje pruge izvršeno je na 4—5 km iznad ž/s Omarska. Da bismo minerskoj grupi obezbijedili nesmetan rad, uputili smo na svaku stranu pruge, na odstojanje 500—1000 metara od mjesta miniranja, po jedan vod, a treći vod smo rasporedili iznad i ispod mjesta miniranja. Noć je bila duga, a mjesečina je obezbjeđivala rad bez upotrebe džepne lampe i bilo je dovoljno vremena da se zakamuflira naše prisustvo na mjestu miniranja. U svanuće povukli smo vodove i minersku grupu u šumarak koji se nalazio na oko 100—200 metara udaljen od pruge. Černi je ostao u grmu udaljenom 10—15 m od mjesta miniranja, jer za veću udaljenost nije imao kabla pomoću kojeg bi aktivirao minu.

Oko 8.00 časova naišao je transportni voz iz pravca Kozarca i zaustavio se iza okuke gdje je u toku noći naš vod bio u zasjedi. Vjerovatno su borci ostavili neke tragove, što je mašinovođa primijetio i misleći da je pruga tu minirana, zaustavio je voz. Jedna grupa od 5 do 6 domobrana izašla je iz voza i pažljivo pregledala prugu, a kada je izašla iza okuke i još malo produžila uplašili smo se da će stići i do samog mjesta miniranja. Bili smo spremni da na njih otvorimo vatru kako bismo obezbijedili izvlačenje Černija, pa i po cijenu aktiviranja mjesta miniranja. Pošto je ustanovila da je okuka čista grupa se vratila u voz koji je odmah krenuo postepeno povećavajući brzinu. Kada je voz stigao do miniranog dijela pruge, očekivali smo detonaciju ispod lokomotive, a kada je prošao i prvi vagon počeli smo sumnjati u ispravnost mine. Sumnje je brzo nestalo, jer je već drugi vagon obuhvatio oblak crnog dima i plamen, što je praćeno snažnom eksplozijom, sudarima i lomljavom vagona. Prizor neprijatan i za gledanje sa strane, a kako su se tek osjećali oni koji su bili u vozu. Nekolicina nepovrijeđenih neprijateljskih vojnika počela je izlaziti iz ne-

prevrnutih vagona. Otvorili smo vatru i prisilili ih da potraže zaklon s druge strane pruge. U tom vremenu i Černi je došao do nas i mi smo se povukli.

NEUSPJEO NAPAD NA PRIJEDOR 19/20. APRILA

Za napad na Prijedor našoj četi je naređeno da pređe rijeku Gomjenicu kod njenog ušća u Sanu i da likvidira posade u bunkerima koji su štitili most, a zatim da sa ostalim četama bataljona likvidira četničko uporište u selu Gomjenica. Pošto rijeka Gomjenica (koja je, u stvari, više potok nego rijeka) obično u proljetnim i jesenjim mjesecima nadođe i tada nije gazna, nama je za prebacivanje dodijeljen gumeni čamac nosivosti 5 vojnika plus dva veslača. U četi smo, po vodovima, formirali bombaške grupe od 3 do 5 bombaša na svaki vod i odlučili da sa prvim prebacivanjem prevezemo po jednu bombašku grupu iz svakog voda, koju će pratiti puškomitraljesci sa svojim pomoćnicima, a zatim da se prebacivanje vrši prema rednom broju vodova. U određeno vrijeme za napad spustili smo čamac i prvu grupu za prebacivanje do rijeke i kada smo čamac porinuli u vodu, neprijatelj je otvorio unapred pripremljenu vatru po rijeci. Borci, vidjevši da meci padaju oko gumenog čamca, uplašili su se i vratili nazad na obalu. Nisu se oni uplašili kuršuma, jer ti isti borci prošli su kroz mnoge borbe, bacali bombe na neprijateljske bunkere, skakali i na tenkove. Oni su se kao neplivači uplašili rijeke i davljenja u rijeci.

Poslije nekoliko uzaludnih pokušaja da se čamac spusti u rijeku i prebaci prva grupa odustali smo od daljih pokušaja. Borba za Prijedor je uveliko počela i plameni signali pokazivali su da na svim pravcima naše jedinice napreduju, a mi smo još uvijek stajali na polaznom položaju. Poslije kraćeg dogovora u komandi čete riješili smo da ja odem u štab bataljona i da zatražim odobrenje da krenemo uzvodno, te da rijeku pređemo na mjestu gde nije branjena a gdje su je već prešle jedinice koje napadaju Omarsku i Kozarac, te da napadnemo selo Gomjenicu sa suprotne strane. Nije nam odobreno i naređeno mi je da se vratim u četu i napadamo prav-

cem koji nam je određen. Kada sam se vratio u četnu i rekao šta je naređeno, komandir Rade odgovori: »Nedjelju im njihovu pa neka oni dođu i prevedu četnu, a ja u vodu neću«. Ostali smo na obali pomalo puškara-jući, a više dovikujući se i psujući u čemu su prednjačili puškomitraljesci Trtica i Jelaća. Poslije izvjesnog vremena došao je štapski kurir da vidi dokle smo stigli i Rade mu je rekao da ležimo na obali, a dalje od rijeke ne možemo. Niko od štaba bataljona nije došao u četnu, a znali smo da komandant Branko Balaban ne insistira na izvršenju zadatka po svaku cijenu, pa makar naređene poticalo i od pretpostavljene komande. Branko je imao veliko povjerenje u 2. četnu i njenu komandu i znao je ako 2. četa ne izvrši zadatak, da to stvarno nije mogla. U zoru, pošto ni ostale jedinice nisu izvršile zadatak, naređeno nam je da se povučemo na naše ranije položaje.

Na četnoj konferenciji, kada smo analizirali našu neaktivnost pri napadu na Prijedor, četni ekonom Meho (rodom iz sela Orahove kod Bosanske Dubice), između ostalog je rekao: »Ja vam dobavio ćamac, napuhao ćamac a vi ćamac ni da pokvasiste«. Ovo njegovo »ć« bilo je toliko uočljivo i simpatično borcima da su ga do kraja rata zvali samo »Ćamac«. Inače, borci su voljeli Mehu jer je uvijek bio veseo, nasmijan i razgovorljiv, a znao se dobro snalaziti i u prikupljanju hrane tako da smo zahvaljujući njemu imali bolju i redovniju ishranu od ostalih četa u bataljonu.

DEJSTVA U 7. OFANZIVI – NA PETROVACKOJ CESTI

U drugoj polovini maja 1944. vratili smo se na teren Bosanske Krupe. Iako smo bili pripadnici brigade, čija dejstva nisu bila vezana za jednu teritoriju i mada smo se podjednakim žarom borili bez obzira na teritoriju gdje smo se nalazili, ipak smo želili i voljeli svaki povratak na naš teren. Rekoh »naš teren« jer većina nas iz bataljona rođena je u Krupi, Cazinu i selima oko ovih mjesta. I ranije kada smo se vraćali iz Banije, sa Šatora ili Manjače, uvijek nas je obuzimalo neko posebno prijat-

no osjećanje koje, valjda zato što smo bili pripadnici udarne brigade, nismo htjeli vidno ispoljavati. Voljeli smo proljetnu, ljetnu i jesenju pitominu našeg pounskog Podgrmeča, a posebno ona sela i zaseoke za koje se može reći da su više grmečka nego podgrmečka, jer se ukliniše u sam Grmeč, a u kojima je najčešće logorovao naš bataljon. Iz tih sela i zaselaka kao Suvaja, Radić, Grabež, Gorijevac, Hrgar, Lipa, Teočak i drugih iz svake kuće po jedan ili više boraca bio je u nekoj od krajiških jedinica, a ponajviše u našoj brigadi. Radovali smo se povratku i susretu sa onima koji ostaše na terenu radeći da bi prehranili porodicu i borce, a sa naročitom ljubavlju prihvatili su nas iz 8. brigade. Ja sam posebno volio kada logorujemo u Suvaji, u zaseoku Štrpci — Drljače, valjda zato što su se u našoj četni nalazili brat i sestra — desetar Drago i četna bolničarka Dušanka Drljača. Starci, žene i pioniri ovog zaseoka sve nas, bez obzira odakle smo i šta smo po nacionalnosti, prihvatili su istom pažnjom i ljubavlju kao svoje Dragu i Dušanku i davali nam čak i ono u čemu su i sami oskudijevali. Kad god smo tu logorovali brojno stanje čete se povećavalo za onoliko koliko je bilo mještana u zaseoku. Svi smo bili i osjećali se kao jedna velika porodica.

Dolaskom na teren Bosanske Krupe nismo ništa znali, mislim na nas iz čete i u četni uopšte, o pripremama neprijatelja za ofanzivu. Uostalom, nijedna ofanziva koju je neprijatelj preduzimao protiv naših jedinica nije bila ni po načinu priprema, ni po cilju a ni toku dejstava slična klasičnim ofanzivama ranijih ratova, pa smo i sve ofanzive, bar mi u četama, smatrali kao redovne borbe a tek kasnije bi doznavali i shvatali da je to bila ofanziva. Tako je bilo i sa 7. ofanzivom koja je za vojne historičare i analitičare otpočela, sa poprištem bitke na Drvaru, ranog jutra 25. maja, a neuspješno za neprijatelja završena za 5—6 dana. Međutim, za nas u 2. četni poprište borbi bilo je duž komunikacije Krupa — Petrovac i Bihać — Petrovac i za sve borbe koje je četa vodila duž ovih komunikacija u vremenu od 24. maja do 1. septembra može se reći da pripadaju dejstvima čete u 7. ofanzivi.

ZASJEDA KOD CRNOG JEZERA – OKLINKA

U pripremama za 7. ofanzivu neprijatelj je pojačao kretanje komunikacijom Krupa — Bihać. Da bi imao bezbijedan saobraćaj neprijatelj je, pored posade koju je imao s lijeve strane rijeke Une, na obezbjeđenju pruge i tunela, svako jutro upućivao jednu grupu domobrana koja je posijedala položaje na brani između Crnog jezera i Grmuše.

Dvadeset trećeg maja logorovali smo u selu Mali Radić. Od štaba bataljona dobili smo naređenje da u toku noći postavimo zasjedu u rejonu Crnog jezera, te da dočekamo jedinicu koja izlazi na obezbjeđenje ili kolonu koja bi se kretala komunikacijom.

Crno jezero, ta masovna grobnica nedužnog pravoslavnog življa, strijeljanog od ustaša u predustaničkim danima 1941, udaljeno je od Bosanske Krupe oko 9 km i pomoć napadnutom neprijatelju može da stigne za desetak minuta bilo željeznicom, koja se proteže lijevom obalom rijeke Une, ili cestom, koja je stiješnjena između planine Grmeč i desne obale rijeke Une. Padine Grmeča (Brina) od Crnog jezera pa sve do Grmuše i dalje su strme, na mjestima okomite i stenovite, sa gustim niskim rastinjem i sa dosta »mrtvih« uglova, što je sve otežavalo vidljivost i dejstvo duž komunikacije. Pored toga, izlomljenost terena zahtijevala je postavljanje zasjede na većoj površini, što je onemogućavalo komandovanje u toku borbe zbog čega se u pripremi zasjede morao dobro utanačiti plan dejstva. Zasjedu smo postavili u rejonu Oklinka. U ranim jutarnjim časovima 24. maja naišla je kolona domobrana koja je pošla na obezbjeđenje komunikacije. Kada su počeli izlaziti na Brinu, otvorili smo puščanu vatru na njih. Većina ih je izginula ili bila ranjena, a samo nekoliko ih je uspjelo spustiti se na cestu i potražiti spas u preplivavanju Une.

Mi nismo imali žrtava, ali pri povratku, prelazeći Radničku cestu, kada je skoro sva četa prešla (kod Dola), borac-omladinac Rasim Harambašić skočio je pravo na PT minu za koju niko ne zna kada je i ko tu zakopao. Od eksplozije raznesen mu je donji dio trupa. Rasim je rodom iz jednog sela kod Ključa ili Sanice. Prema na-

ređenju komesara bataljona Nikića, koji je bio sa nama u zasjedi, sahranili smo Rasima uz vojne počasti. Za vrijeme dok sam se ja nalazio u 2. četi ovo je bila jedina sahrana koju smo obavili uz vojne počasti, jer za ostale nismo imali vremena niti uslova. Krenuli smo zatim na ručak ka kućama Kovačevića gdje nam je bio logor, ali na ulasku u selo obaviješteni smo da su juče snage neprijatelja u nastupanju ka selima Mali i Veliki Radić. Odmah smo trkom krenuli nazad i iz pokreta prihvatili borbu kod Puačinog brda. I pored jačine neprijatelja i otkrivenosti terena mi smo, zahvaljujući boljoj taktici i poznavanju terena, prisilili neprijatelja da se uz znatne gubitke povuče ka Perišića Zidu i Bosanskoj Krupi. Ne sjećam se broja naših ranjenih drugova, ali je kod Mazalićinih kuća poginuo borac Suljo Ramić, rodom od Kladuše.

Poslije ove borbe naređeno nam je da krenemo u selo Suvaja i da se razmjestimo u zaselak Štrpci — Drljače radi odmora. Stigavši u ovaj zaselak dočekao nas je ekonom Meho »Čamac« sa pripremljenom večerom, što je bio naš prvi obrok poslije 24 časa.

Dvadeset petog maja probudio nas je dežurni i obavijestio da neprijatelj izlazi i napada iz pravca Bosanske Krupe. Kako nismo bili upoznati o pripremama neprijatelja za ofanzivu, pretpostavljali smo da bi to mogao biti napad na selo Suvaju kao što je prethodnog dana bio na selo Radić. Komandir Rade, ne čekajući naređenje štaba bataljona, odmah je izveo četvu na položaj a ja sam uputio Mehu i komoru u Suvajsko Međugorje. Zatim sam pronašao odbornika i savjetovao mu da mještane i stoku izvede u Grmeč i da prate tok dejstava kako ih neprijatelj ne bi iznenadio. Izvjestili smo štab bataljona o izlasku i posjedanju položaja, sa čime se štab složio. Našli smo se na desnom krilu rasporeda bataljona. Smatrajući da je neprijatelju cilj prodor ka selima a ne brz prodor ka Petrovcu, mi smo se postavili bočno u odnosu na komunikaciju tako da smo vodili borbu samo sa njegovom desnom pobočnicom. Borbu smo vodili do kasnih popo-

dnevnih časova, a onda nam je naređeno da krenemo u protivnapad. U protivnapadu je učestvovao i 1. bataljon koji se nalazio s druge strane komunikacije. Neprijatelj je bio prisiljen da se povuče do Čardaka. Ja ni tada a ni danas ne znam da li je neprijatelj uspio toga dana da svojim glavnim snagama prodre ka Petrovcu ostavljajući nama samo pobočnice da se sa njima borimo. Prilikom protivnapada poginuo nam je zamjenik komandira Šaban Kozlića, koga smo sahranili na jednoj kosi niže Mandića kuća.

Dvadeset šestog maja u svanuće našli smo se u Grmeču sa štabom bataljona i 1. četom. Sa mjesta gdje smo bili mogli smo kontrolisati ogoljele kose ispred Grmeča, ali ne i komunikaciju zbog čega mi je komandant bataljona Branko Balaban naređio da uzmem jednu desetinu i posjednem položaj bliže cesti i da ga obavijestim o eventualnom nailasku neprijatelja kako bi mogao i sa ostalim jedinicama dejstvovati. Sa desetinom Drage Drljače posjeli smo položaj na jednoj otvorenoj kosi odakle smo imali dobar pregled predterena skoro do Čardaka, a i pregled dobrog dijela komunikacije. Nešto docnije neprijatelj je uočio naš položaj i otpočeo sa artiljerijskom vatrom, ali sa takvim promašajem da mu je trebalo dosta vremena dok nije doveo vatru do našeg položaja. Pažljivo prateći tok artiljerijske vatre i osmatrajući predteren i komunikaciju, nismo se pomjerali sve dok granate nisu počele padati na oko 100 metara ispred našeg položaja. Tada mi je Drago rekao: »Bježimo komesare jer će slijedeće granate po nama«. Drago, taj seoski omladinac za koga vjerujem da do tada nije pročitao nijednu knjigu sem Bukvara, ako se Bukvar može nazvati knjigom, pokazao se kao dobar poznavalac teorije gađanja. Pratio je tok vatre i tek kada se približila predložio je povlačenje. Bio je u pravu, jer nismo odmakli ni dvadesetak metara a granate su počele padati po položaju koji smo napustili. Neprijatelj je primijetio naše odstupanje i ulazak u Grmeč i prekinuo vatru. S obzirom na to da je artiljerijska vatra dugo trajala štab brigade, pa i neke druge jedinice, mislili su da 2. bataljon vodi borbu a, u stvari, neprijatelj nije ni izlazio iz Krupe do popodneva.

U toku dana štab bataljona naređio je da dužnost zamjenika komandira čete preuzme Nikola Santrač, a na njegovo mjesto komandira 1. voda da se postavi Perica Zorić. (Perica je pred akciju na Banjaluku postavljen za zamjenika komandira 1. čete i kod Aleksandrovca je poginuo).

Predveče, u sam suton, čuli smo buku motora iz pravca Bosanske Krupe. Komandant Balaban je naređio da trkom izbijemo na cestu i dočekamo neprijatelja. U neposrednoj blizini bio je i jedan vod 1. čete sa komandantom Božom Zorićem i komandantom čete Vidom Ličinom koji je krenuo kad i naša četa. Na čelu je krenuo komandir Rade sa puškomitraljescima. Grmeč je bio olistao, pa je naš prilaz ka cesti bio nevidljiv za neprijatelja. Na cestu smo izbili u isto vrijeme kad i neprijateljska kolona i odmah smo još iz pokreta počeli pucati. Od vatre puškomitraljeza i pušaka odmah je zaplijenjen jedan kamion i jedna borna kola, a druga dva kamiona su oštećena. Na čelu kolone bio je tenk koji je zaostao, ali nije mogao dejstvovati po nama jer smo se nalazili uz samu cestu. Jedan od boraca skočio je na tenk pokušavajući da otvori kupolu, a kad to nije uspio, skočio je nazad na brinu. To isto je pokušao i desetar Hamdija koga je neko od posade tenka kroz otvor za osmatranje ranio u ruku. Rana je bila lakša i iz pištolja tako da Hamdija nije ni htio ići u ambulantu. U visini bornih kola teže je ranjen borac naše čete Malešević, a u njegovoj blizini poginuo je komandir voda iz 1. čete Božo Zorić. Poslije borbe Rade i Ličina odveli su čete u Suvajsko Međugorje, gdje su sahranili Zorića. Ja sam ostao sa jednim vodom da pokupim plijen i uništim nezapačene kamione.

Uveče oko 23.00 časova probudio nas je dežurni sa naređenjem štaba bataljona da se hitno spremimo za pokret. Pripreme za pokret nisu nikada dugo trajale. Trebalo nam je onoliko vremena za koliko se zasamare konji, komore i natovare kazanima, hranom i municijom, a kako hrane i municije nismo nikad imali u većim količinama to je i tovarenje bilo brzo. Kako je cijeli bataljon bio na okupu svili smo se u kolonu, prema rednom broju četa, i krenuli usiljenim maršem. Mi u četama ni-

smo znali kuda idemo i zašto žurimo. Kretali smo se stazama Grmeča, po tamnoj noći, često gubeći vezu, što je uticalo na promjene ritma kretanja i dovodilo do većeg zamaranja. Nakon skoro tri sata marša dobili smo novi zadatak. Nama u četvrti došao je zamjenik komesara bataljona Meho Omerhodžić »Hodža« i kada smo ga upitali kuda i zašto žurimo, objasnio nam je da je neprijatelj spustio na Drvar vazdušni desant i da je prodro do Drvara gdje se nalazi i naš Vrhovni štab. Naredio nam je da još u pokretu objasnimo borcima situaciju i da treba što prije da stignemo u rejon Smoljane gdje ćemo dobiti novo naređenje. Tek te noći prvi put smo čuli za vazdušni desant i saznali da su borbe prethodnih dana bile u sklopu ofanzive koju je neprijatelj pouzeo.

ZASJEDA KOD RATOVACE I MALE GLAVICE

Borbama naše brigade, a među jedinicama brigade i našeg bataljona, kod Drnića, Bravskog Vaganca, Smoljane, Krnje Jele, Jasenovca i Gradića neprijatelj je bio prisiljen da se povuče iz privremenih uporišta u utvrđeni Bosanski Petrovac, koji je služio kao uporište za obezbjeđenje komunikacija ka Drvaru, Ključu, Banjaluci i Sanskom Mostu.

Vraćajući se sa Srnetice za Podgrmeč, 1. i 2. bataljon, koji je vodio načelnik štaba brigade Teufik Pletilić, izbili su noću 4/5. juna u rejon Bjelajskog polja. Prema naređenju načelnika štaba brigade bataljoni su prije prelaska ceste Bihać — Petrovac postavili zasjede, i to: 1. bataljon postavio je zasjedu u rejonu M. Glavica — bliže selu Vrtoče, a 2. bataljon u rejonu Rastovače — bliže Petrovca. Rastojanje između zasjeda iznosilo je nekoliko kilometara. Kako nismo znali s koje strane će neprijatelj naići, naređeno nam je da se ne juriša iz zasjede, već samo da se vatrom nanesu što veći gubici.

Ubrzo nakon posjedanja položaja, koji nije bio udaljen više od 10 do 30 metara od ceste, čuli smo na sektoru 1. bataljona jaku puščanu vatru koja je trajala oko 10—15 minuta. Znali smo da neprijatelj dolazi iz pravca

Bihaća, ali je trebalo da prođe više od jednog sata dok se neprijatelj nije sredio i stigao do nas. Poslije zasjede kod 1. bataljona neprijatelj se kretao opreznije isturivši čelne i bojne patrole, ali kako je to bila motorizovana kolona, nije se dugo mogla kretati brzinom pješaka. Nekoliko stotina metara ispred naše zasjede neprijatelj je zastao, valjda ocijenivši da više nema opasnosti jer je i Petrovac u blizini, i naredio patrolama da se povuku u kamione. Komesar naše 1. čete, koja se nalazila na lijevom krilu, Mirko Velički znao je njemački i dobro je razumio njemačke komande. Obavijestio je, po kuriru, komandanta bataljona da se neprijatelj svija u motorizovanu kolonu i da ga treba uskoro očekivati. Naša četa nalazila se na desnom krilu zasjede i komandant Branko je i sam otišao na čelo zasjede i naredio da niko ne otvara vatru prije nego što neprijatelj izbije u njegovu visinu i prije nego što on i puškomitraljezac Marić ne otvore vatru. Izbijanjem neprijatelja u visinu zasjede otvorena je vatra po cijeloj dužini kolone. Odmah je zapaljeno nekoliko kamiona, a i većina drugih bila je oštećena. Iz zapaljenog kamiona, koji se nalazio u visini grupe u kojoj sam se i ja nalazio, počeli su se izvlačiti ranjenici koji su vjerovatno ranjeni u prethodnom susretu sa 1. bataljonom. U taj kamion i u ranjenike nismo htjeli više gađati, već smo vatru prenijeli niz kolonu na druge kamione. Nije nam bilo teško gađati, jer je vatra zapaljenih kamiona dobro osvjetljavala ciljeve, a kako nismo bili mnogo udaljeni od ceste osvjetljavala je i nas. Uskoro smo čuli brujanje tenkovskih motora, ali nas oni nisu plašili jer smo znali da se noću neće usuditi da idu van ceste, preko škrapa i vrtača, a po cesti se ne mogu probiti od zapaljenih i oštećenih kamiona. Vjerovatno zato što su bili angažovani protiv 1. bataljona, svi tenkovi su se kretali na začelju kolone, što je nama samo olakšalo posao. Rijetki neprijateljski puščani meci, mitraljeski rafali i poneka bomba odgovarali su na našu vatru. Od jedne bačene ručne bombe ranjen je desetar Ilija Bosančić, a od puščane vatre borci Radošević i Marčeta (Marčeta ili Marković). Jednog od ranjenih boraca otpratila je do bataljonskog previjališta Savka Vojinović, koja je te noći i za ovu zasjedu bila pridodata našoj če-

ti. Dok smo se mi povlačili na unaprijed dogovoreno mjesto Savka se vraćala iz bataljonskog previjališta i da li smo se mimoišli, te je živa pala neprijatelju u ruke ili ju je neki metak pogodio te je ostala u nekoj od vrtača to nikad nisam saznao. Savkin nestanak niko nije pravovremeno primijetio, jer smo mi u četi mislili da je u bataljonskom previjalištu, a u bataljonu su računali da je u četi i tek kada smo prešli cestu u svanuće primijetili smo Savkin nestanak, ali je tada bilo kasno da ma šta poduzmemo.

Poslije ove zaszede neprijatelj se nije dalje kretao, a nije ni mogao. Uništeno je ili oštećeno svih 30 kamiona, a preko 200 vojnika je pobijeno i ranjeno. Kasnije smo od mještana saznali da je neprijatelj cijeli naredni dan raščičavao cestu od oštećenih kamiona i transportovao ranjenike za Bihać i Petrovac. Uspjeh zaszede bio bi i veći da nam je dozvoljeno da poslije paljbe izvršimo juriš jer bismo tako došli i do znatnog plijena, pošto je ovo bila transportna kolona koja je prevozila sljedovanje za jedinice koje su se nalazile u Petrovcu i oko Drvara. No, bez obzira na ovo uspjeh je bio veliki i štab divizije je 10. juna izdao pismenu naredbu o pohvali 1. i 2. bataljona za ovu zaszedu. Ovo je bila treća pohvala 2. bataljonu.

Poslije ove borbe dejtvovali smo duž Petrovačke ceste. Baza nam je bila u Krnjeuškom Međugorju, a mi na dijelu komunikacije između sela Ripač i s. Vrtoče. Za to vrijeme postavljene su brojne zaszede — nekad uspješne, a ponekad uzalud čekajući neprijatelja. Prema svom efektu i učinku možda još uspješnija od zaszede u Rostovači bila je zaszeda kod Begova, ali nam prilikom intervencije neprijatelja koji je stigao u pomoć poginule borci Milan Novaković, Nikola Đumić i Milan Obradović.

Neprijatelj je u nekoliko pokušaja, jačim snagama, nastojao da prodre u Grmeč i da nas odbije od komunikacije, ali dalje od padina Grmeča nije uspio stići i uvijek se povlačio uz velike gubitke.

I mi smo pokušavali da likvidiramo neprijateljska uporišta Koviljaču i Ripački Klanac. Nismo imali uspjeha, a na Ripačkom Klancu poginuli su nam borci Gojko

Mandić, Zdravko Marjanović, Momčilo Marković, a odmah potom, ujutro, kod Gorijevca poginula je četna bolničarka Dušanka Drljača.

POGIBIJA DUŠANKE DRLJAČE I MARIJE PRICE

Ujutro 2. avgusta nalazili smo se na položaju na izlazu iz Ripačkog Klanca prema Gorijevcu. Naša četa se nalazila lijevo od komunikacije na kamenitom i otvorenom terenu. Taj dio, mada otkriven, imao je dosta vrtača koje su podesne za organizovanje odbrane, a, s druge strane, obezbjeđivale su prikrivenu zaštitu i za slučaj odstupanja. Lijevo od nas bila je 3. četa, a desno od komunikacije 1. četa. Štab bataljona se nalazio uz našu četvu ili, bolje reći, 50—100 metara pozadi našeg streljačkog stroja. Mi iz komande čete, kao i uvijek, rasporedili smo se po vodovima i nalazili u streljačkom stroju voda. Pošto je štab bataljona bio u neposrednoj blizini, mi smo našu četnu bolničarku Dušanku Drljaču uputili da zajedno sa referentom saniteta bataljona Marijom Pričom bude u zajedničkom previjalištu koje se nalazilo u jednoj vrtači pozadi našeg streljačkog stroja.

Neprijatelj je u svanuće otpočeo sa artiljerijskom vatrom iz Bihaća, ali su granate padale daleko od naših položaja. Artiljerijska vatra po našim položajima trajala je oko jedan sat i kada je neprijatelj prenio vatru u dubinu ka Gorijevcu, izvršili smo kontrolu čete. Nismo imali ranjenih ni poginulih, a borac koji je bio upućen u previjalište da vidi šta je sa drugaricama vratio se i obavijestio nas da tamo nema drugarica, ali da je u vrtači eksplodirala granata pored čijeg levka se vide i tragovi krvi. Uputili smo grupu boraca da pretraže teren i okolne vrtače, ali su se vratili bez rezultata. Samo je jedan borac pronašao parče bluze sa džepom na kome je bio slijepljen komad mesa, ne veći od kutije cigareta. Nismo ustanovili kojoj od drugarica je pripadao taj dio tijela, jer su obje imale iste bluze. Obavijestili smo štab bataljona o pogibiji drugarica i uputili pronađeni dio tijela koji je pokopan i sada predstavlja zajedničku grobnicu Dušanke i Marije. Njihova pogibija sve nas je

potresla. Mislim da ni Drago Drljača — brat Dušankin, a ni Radojka Priča — sestra Marijina, koji su se nalazili u našoj brigadi, nisu ih više žalili od nas. Nestalo je naše Dušanke koja je znala ispod kiše kuršuma da izvlači ranjenog i poginulog druga, Dušanke koja nas je na zastancima i odmorima tjerala da se čistimo i peremo, koja je i poslije najdužeg marša znala da zapjeva i povede kolo. I Marija je bila poznata i omiljena u bataljonu. Prije dolaska na dužnost referenta saniteta bataljona bila je četna bolničarka u 1. četi. I ako gradsko dijete, rođena u Bihaćkom Zegarju, sa lakoćom je podnosila sve napore. Marija i Dušanka bile su odlične prijateljice. Niko ne zna kakve razgovore je prekinula, kakve snove je razbila, kakve planove je uništila granata koja uze ta dva mlada života,

ZASJEDA U VRTACKOJ DOLINI

Noću 13/14. avgusta postavili smo zasjedu duž ceste između sela Tečaka i sela Vrtoče, na samom ulazu u Vrtočku dolinu. Noć, prilično tamna da bi nas prikrila, a sa dovoljno mjesečine da bi neprijatelj na komunikaciji bio uočljiv i pogodan za gađanje, bila je idealna za postavljanje zasjede. I samo mjesto zasjede bilo je dobro odabrano. Uzvišenja koja se protežu neposredno uz komunikaciju omogućavala su da se sa njih istovremeno i gađa i bacaju bombe — ne pomerajući se s mjesta, čime je rizik naših žrtava sveden na minimum. Već oko 23.00 časova sve je bilo spremno i trebalo je samo da neprijatelj naiđe, a naišao je tek negdje oko 03.00 časova. Međutim, kako je u zasjedi bio cijeli bataljon, a broj kamiona mali (oko 5—6), komandant Branko je računao da je to prethodnica veće kolone i naredio je da se propuste, a da se vatra otvori po glavnini kada naiđe. Čekajući, već je počelo i svanjivati, a glavnina nije nailazila. Povukli smo se jer smo znali da više ništa neće ni naići, a bilo nam je žao što nismo uništili bar onih 5—6 kamiona koji su prošli pored nas. Morali smo se povući prije potpunog svanuća i zbog toga što bi nam neprijatelj, ukoliko nas primijeti, mogao artiljerijskom

vatrom iz Vrtoča i sa brda Koviljače nanijeti nepotrebne žrtve. Kada smo se uvukli u šumu, zastali smo i komandir Rade je predložio komandantu bataljona da pokidamo telefonske žice i da sa četom postavimo zasjedu i dočekamo bar patrolu koja bi pošla da izvidi i popravi kvar na liniji. Komandant je prihvatio predlog i Rade je uzeo na sebe da se spusti na cestu i prekine liniju. Skinuo je bluzu i ostao u bijeloj potkošulji (košulju nije ni imao), a komandant mu je dao svoju potkošulju koju je ometao oko glave kao maramu. Jedno šatorsko krilo posluzilo mu je kao suknja i tako maskiran kao snaša, koje su se danju mogle vidjeti u poljima da rade, spustio se na cestu i pokidao kabl. Komandant je naredio 1. četi da uputi jedan vod preko ceste koji je trebalo da se prikrije i posjedne položaj na pošumljenoj kosi koja se spuštala do same ceste, a našoj 2. četi da jedan vod spusti u ravnicu pored ceste i da zalegne u žitu na udaljenju 20—30 metara od ceste, a da ostalim dijelom čete posjedne pošumljene kose koje su udaljene 150—200 metara od ceste. Ovakav raspored napravljen je sa pretpostavkom:

— ako naiđe samo manja kolona neprijateljskih vojnika, da vod 1. čete i vod 2. čete, koji je zalegao u žitu, odmah poslije prvog plotuna izvrše juriš i na taj način ne dozvole neprijatelju da se pribere i da nas zadrži, kako bismo se mogli povući u Grmeč prije nego neprijatelj otvori artiljerijsku vatru po nama;

— ako naiđe veća kolona neprijatelja, da 2. četa sa svojih položaja obezbijedi izvlačenje svoga voda i voda 1. čete.

Nalazio sam se u vodu koji je bio određen da zaposjedne položaj u žitu. Jednog borca ostavili smo na malom brežuljku, u grmu pozadi nas na oko 10 metara, koji je imao zadatak da osmatra i da nas obavijesti kada neprijatelj stigne u našu visinu jer se mi u žitu nismo smjeli pomjerati i izvirivati da nas neprijatelj ne bi ranije uočio. S obzirom na to da smo proveli noć u zasjedi, odijela su nam bila puna vlage, a rosno žito potpuno nas je smočilo i na svežem jutru počeli smo drhtati od hladnoće. Kako neprijatelj nije nailazio, Sunce je počelo polako da nas suši i grije, što je dovelo do sanjivosti i

trebalo je dosta napora da se onako neispavani, a u ležećem položaju, odupremo snu. Vrijeme je prolazilo, neprijatelj nije nailazio a Sunce se sve više pomjeralo ka zenitu i sve jače nas pržilo. Odijela su nam se davno osušila i postala vrela, a još vrelije klasje žita pržilo nas je kao žeravica po licu pri svakom malom pomijeranju glave. Teško je zimi ležati u snijegu, ali je još teže na avgustovskom suncu ležati u žitu. Nismo smjeli da se prevrćemo, a od vrućine počela nas je i žeđ mučiti. Oko podne naišla je kolona od oko 20 vojnika. Osmatrač nas je obavijestio o njihovom nailasku. Mogli smo ih vidjeti kroz klasje žita kako bezbrižno idu držeći puške o ramenu jer nisu očekivali usred dana i na tome mjestu zasjedu. Otvorili smo vatru po njima. Najveći broj je odmah ranjen ili poginuo, a njih nekolicina uspjela je da zalegne s druge strane ceste i otvori vatru u pravcu naše čete. No i oni su bili ubrzo ućutkani od voda 1. čete prema kome su bili nezaklonjeni. Odmah poslije prvog plotuna krenuli smo na juriš, a krenuo je i ostali dio čete koji je poveo komandir Radak. Jedan od malobrojnih hitaca koje je ispalio neprijatelj pogodio je komandira Radaka u pluća, a pri njegovom izvlačenju drugi metak je pogodio i vodnog delegata Milana Krčmara. Milanova rana je bila lakša, dok je Radakova bila teška. Poslije previjanja i kada smo ga uputili za bolnicu vidjeli smo da bi teško mogao preživjeti. Krv mu se povukla iz spoljnih kapilara i dobio je onu blijedožutu boju karakterističnu za čovjeka na samrti. Mada je transportovan odmah, jer smo uvijek prije polaska u zasjede obezbjeđivali dežurstvo zaprežnih kola, nije uspio da preživi. Nakon nekoliko dana obavješteni smo da je Radak podlegao rani odmah poslije dolaska u bolnicu koja se nalazila u selu Kozinu. Mada smrt u daljini nekako lakše pada, nas u četi je duboko potresla vijest o Radakovoj smrti. Svi smo ga voljeli i on je dugo, i poslije svoje smrti, bio prisutan među nama. Mnogi borci zaboravili su imena svojih komandira — komesara čete, ali Radakovog imena i lika svi se sjećaju. Poslije Radakovog ranjavanja — pogibije komandu nad četom preuzeo je njegov zamjenik Nikola Santrač.

DRUGA ČETA U BORBI ZA BANJALUKU

Osamnaestog septembra 1944. godine bili smo u podilaženju ka Banjaluci. Bataljon se kretao u koloni, a ispred našeg bataljona, na izvjesnom odstojanju marševao je 4. bataljon. Negdje kod Ivanjske čuli smo jaku puščanu vatru kod 4. bataljona. Komandant našeg bataljona Branko odmah je naredio četama da skrenemo sa ceste, da se razvijemo u strelce i da požurimo u pomoć 4. bataljonu. Ubrzo smo uočili neprijatelja i napali ga u bok i s leđa. U toj borbi za kratko vrijeme bila je razbijena, uništena i zarobljena cijela bojna neprijatelja. Mi u četi imali smo nekoliko ranjenih i tri poginula druga. Među ranjenima bio je i Rus Cecil Mihajlo koji se naročito istakao u toj borbi. Mihajlo je bio ruski zarobljenik u njemačkom logoru i ne znam kako se našao u radnim jedinicama njemačke vojske u Bihaću, a nama je pristupio kod Lipe sa grupom od 8 Rusa koji su raspoređeni po četama i svi su bili izvršni borci.

Četa se brojno prilično smanjila. Od početka 7. ofanzive pa do akcije na Banjaluku imali smo oko 15 poginulih drugova i drugarica, a znatno više teže ranjenih koji su se još uvijek nalazili na liječenju ili oporavku. Za ovo vrijeme dobili smo samo nekoliko novih boraca, pa, ipak, za akciju na Banjaluku četa je dobijala i izvršavala zadatke.

Ovom prilikom ne bih govorio o toku dejstva čete u banjalučkoj operaciji. U borbi za Banjaluku četa je ostala bez kompletne komande čete. Prvu noć borbe 19/20. septembra ranjeni su zamjenik komandira Nikola Mijić (ili Ilija Škorić — ne mogu da se sjetim koji je bio u našoj, a koji u 3. četi jer je zamjenik postavljen pred samu akciju), i zamjenik komesara Mićo Obradović. Dva deset trećeg septembra kod Aleksandrovca bio sam ranjen i ja, a nekoliko sati docnije poginuo je i komandir čete Nikola Santrač. Na Banjaluci četa je ostala i bez dvije drugarice — bolničarke koje poginuše — Milke Vojvodić Ešen i Mare Vojinović. Poginula su još tri druga Mićo Gačeša, Mile Muškinja i Mirko Mandić. Bilo je dosta i ranjenih. Novi komandir čete Mehe Sehović Še-

ho imao je običaj da kaže da je ostavio brojno veći vod nego što je primio četnu.

Eto, ukratko, to je bila 2. četa. Duga je bila borbeno staza čete — od Krajine do Sarajeva; od Sarajeva preko Hrvatske do Celjske doline u Sloveniji. Tu stazu natapala je krvlju ranjenih, a obilježavala krstačama poginulih drugova. U 2. četi za vrijeme ratnih dana poginulo je oko 65 drugova, a još ih je 15 poginulo u drugim jedinicama koji su ranije bili borci ili rukovodioci 2. čete. Među poginulima su i imena četiri drugarice koje su u svim borbama pratile svoju četnu i iz kiše kuršuma izvlačile ranjene drugove i ukazivale im prvu pomoć. Poginula je cijela jedna ratna četa. Bili su to sve mladi ljudi od 18 do 25 godina života. Većina neoženjeni, a svi kojima je život tek otvorio svoja vrata. Bila je to mladost neuhranjena, neispavana, ali hrabra, izdržljiva i žilava. Mladost željna svega, a najviše slobode kojoj u temelj položiše i svoje mlade živote.

HASAN TERZIĆ

AKCIJA NA LAKTASE ZA VRIJEME IZVOĐENJA BANJALUČKE OPERACIJE

Osmo krajiška brigada 4. krajiške divizije u operaciji za oslobođenje Banjaluke 18—20. oktobra 1944. imala je dvojak i u mnogo čemu složen zadatak.

Sa tri bataljona dobila je zadatak da u zahvatu komunikacije Prijedor — Banjaluka napadne neprijatelja na položajima spoljne odbrane grada i da se sa toga pravca probije u grad, uništavajući neprijatelja na svom pravcu nastupanja i da u isto vrijeme spriječi izvlačenje neprijatelja iz grada i bježanje prema Klačnjicama.

Jedan njen bataljon (1. bataljon) dobio je zadatak da dijelom snaga likvidira neprijateljsku posadu na aerodromu u Zalužanima, a potom neprijateljsku posadu koja se nalazila u rejonu Klačnjica, da posjedne ove polo-

žaje i spriječi svaki prodor neprijatelja od pravca Lijevče polja, odnosno od Bosanske Gradiške prema Banjaluci.

Ovaj složen zadatak — napad na Klačnjice i obezbjeđenje banjalučke operacije od iznenadnog prodora neprijatelja sa toga pravca, pripao je 1. bataljonu pod komandom Spase Đukića. Ja sam kao zamjenik komandanta 8. brigade, određen da zajedno sa komandom bataljona rukovodim tom akcijom i njen razvoj koordiniram situacijom koja se razvijala pri borbi za grad sa komandom 8. brigade. U tom smislu je bio formiran jedan mali radio-centar veze preko kojeg sam ja pratio situaciju u gradu preko komande brigade, slao izvještaje štabu brigade i obavještavao ih o situaciji kod Klačnica i uopšte o situaciji na tom pravcu.

Noću 17/18. septembra 1. bataljon je, kao i ostale jedinice brigade, krenuo sa prostora Ivanjske u pravcu svojih napadnih objekata. Četa 1. bataljona, koja je upućena na Zalužane da likvidira neprijateljsku posadu na neprijateljskom aerodromu u Zalužanima, odvojila se od svoga bataljona negdje u visini sela Ramića i krenula na svoj zadatak.

Do pola noći 1. bataljon je stigao preko banjalučke Kozare i već oko 2.00 časova iza pola noći njegove dvije čete podišle su neprijateljskom uporištu i prešle u napad, mada su slabo poznavale ne samo zemljišni prostor na kome se nalaze položaji neprijatelja već i sam raspored i jačinu neprijatelja koji se tu nalazio. Položaji neprijatelja nalazili su se na uzvišenoj kosi koja se protezala iznad komunikacije Banjaluka — Bosanska Gradiška i dominirala čitavim prostorima i mostom na rijeci Vrbasu i raskršću drumova koji se tu račvaju prema Prnjavoru i Gradiški.

U početku napada nije se moglo postići iznenađenje jer su neprijateljske snage, jedna kompletna domobranska satnija od oko 120 vojnika, bile u stanju pripravnosti, pošto su borbe za sam grad Banjaluku već počele i ta domobranska satnija je bila u očekivanju napada i na njen položaj. Četa ovog bataljona, koja je napadala na aerodrom u Zalužanima, uspjela je da iznenadi jednu manju posadu neprijatelja, brzo zarobi desetak nepri-

jateljskih vojnika, nešto oružja i jedan manji autobus i odmah se uputila u sastav bataljona. Čim je ova četa pristigla, odmah je ubačena u borbu. Autobus koji je zarobila ova četa dovezen je do obližnjeg sela kod Laktaša seoskim putevima i tek idućeg dana u svanuće je prevezen na mjesto gdje se nalazio moj improvizovani štab sa štabom 1. bataljona.

Borba na Klačnjicama je trajala cijele noći, bila je sve žešća i produžena je narednog dana. Domobranska posada je bila veoma jaka, utvrđena i imala veoma jake odbrambene položaje, davala je žestok otpor i u početku malo je bilo izgleda da će naše čete uspjeti da je savladaju. Ova domobranska satnija je očekivala da im svakog časa pristigne pomoć od pravca Bosanske Gradiške ili, pak, Banjaluke i to ih je podstrekavalo na sve žilaviji otpor. No, kako neprijateljska pomoć ovoj opkoljenoj satniji nije pristizala, a borbe u Banjaluci poprimale sve veći intenzitet sa sigurnim izgledom na pobjedu naših snaga, negdje u ranim popodnevnim časovima kod ove satnije je došlo do kolebanja, a potom zahtjev za pregovore za prekid vatre i razgovor o uslovima predaje.

Komanda bataljona donijela je odluku o prihvatanju pregovora. Pošto je satnik, komandir satnije, izašao iz uporišta na stotinjak metara izvan njegove odbrane, nastavili smo razgovor o situaciji koja je momentalno bila u Banjaluci, gdje su se vodile borbe, o uslovima predaje njegove satnije. On je u svom istupanju naglasio da je voljan da preda satniju ukoliko naše jedinice uspiju da zauzmu Banjaluku, jer je on na taj način lakše opravdavao predaju satnije pred domobranima, a time štitio njihove porodice koje bi bile izložene progonu od vlasti NDH, ukoliko bi te vlasti saznale da su se oni predali, a Banjaluka bila odbranjena. Uspjeli smo da ga ubedimo da će Banjaluka biti sigurno zauzeta za narednih nekoliko časova. Čak je satnik zajedno sa nama izlazio na jednu osmatračnicu odakle se mogla vidjeti i pratiti borba u Banjaluci, da bi se uvjerio da su borbe za grad pri kraju. Kad smo ga uvjerali da će Banjaluka ubrzo pasti, on se povratio u uporište među domobrane i nakon jednog časa satnija je napustila uporište i izašla izvan svojih položaja koje je do tada držala.

Izašlo je oko 120 domobrana i dva oficira. Svi su bili naoružani streljačkim naoružanjem. Imali su osam puškomitraljeza. Kada su izašli iz uporišta prikupili su se u jednom voćnjaku i nastavili smo razgovor sa satnikom i njegovim oficirom, pomoćnikom. Naše čete, koje su do tada vodile borbu sa ovom satnijom, sada su zaposjele te iste položaje i pristupile njihovom preuređenju za pripravnost i odbijanje eventualnog napada neprijatelja od pravca Laktaša, odnosno od Bosanske Gradiške, što se moglo očekivati svakog časa.

Međutim, kada se domobranska satnija povukla sa svoga položaja, ona nije položila i oružje, već je onako kompletna izašla sa oružjem. Sada smo se ja i štab bataljona sa nekoliko boraca, kurira, našli među domobranskom satnijom od oko 120 vojnika. Komandant bataljona je hitno izvukao jednu četu sa položaja i doveo kod nas, jer smo u daljem razgovoru sa satnikom zahtijevali da satnija preda oružje, čemu se satnik suprotstavljao. Naime, satnik je zahtijevao da njegova satnija kompletna pređe na našu stranu i da nastavi borbu u sastavu naših jedinica, kako je on i obećao domobranima. Na ovo mi nismo mogli pristati, naime, nismo im mogli vjerovati.

Kada je pristigla naša četa sa položaja, našli smo se u povoljnijem položaju od satnije domobrana. Prije toga uspjeli smo da izvučemo četiri puškomitraljeza sa posadom iz satnije i da ih uputimo prema štabu brigade kao pratiocima jedne naše desetine koja je, navodno, ponela poštu, tako da je satnija sada bila već znatno oslabljena. U pismu kojeg sam poslao komandantu brigade obavijestio sam ga da te puškomitraljeze i posadu ne vraća, već da ih zadrži i raspoređi u neku jedinicu.

U daljem razgovoru sa satnikom došli smo do dogovora da se domobrani ne razoružavaju, ali da se oni rasporede, zasad, unutar četa ovog bataljona po vodovima i četama, a kasnije i unutar drugih bataljona. Satnik se sa tim složio i objasnio domobranima potrebu takvog rješenja, što su i oni prihvatili. Moram napomenuti da su ti domobrani bili gotovo svi sa područja Slavonije i Pođravine, istočnih dijelova Hrvatske. Kada su raspore-

đeni u naše čete, gotovo svi su ostali naši borci do kraja NOR-a.

Ova dvojica oficira, satnik i njegov pomoćnik, također su ostali u NOB sve do kraja rata, a u poslijeratnom periodu su bili oficiri naše armije sve do poslije 1950. godine. Ja sam imao priliku da se u poslijeratnom periodu nekoliko puta susrećem sa njima i da sa njima ostanem u prijateljsvu.

Drugog dana, kada su naše jedinice već bile privede završetku operaciju za Banjaluku, 8. krajiška brigada izvučena je iz grada i upućena u pravcu Klašnjica, Laktaša. Cim je pristigla na položaje 1. bataljona na Klašnjice, odmah je produžila pokret u pravcu Liječva, sela Aleksandrovca gdje je nastavila borbe koje su se produžile nekoliko dana na ovom području, s obzirom na to da je neprijatelj čvrsto držao sva naseljena mjesta na području Liječva polja, utvrdio ih i žestoko branio.

Moram istaći da je ovaj bataljon u ovoj akciji sjajno izvršio svoj zadatak. Istina, na našoj strani je za vrijeme borbe sa ovom satnijom bilo nekoliko ranjenih drugova, no kada smo uspjeli da je natjeramo na predaju, to je bio veliki uspjeh, jer da je nastavila da pruža otpor sigurno bi gubici na našoj strani bili mnogo veći, a ne bismo uspjeli da izvršimo zadatak koji nam je bio postavljen.

STEVO KOVAČEVIĆ

TOPOVSKO ODELJENJE

Decembra 1943. štab 4. divizije organizovao je jednomjesečni kurs za obuku u rukovanju protivtenkovskim topovima i minobacačima 82 mm. Na ovaj kurs sam upućen iz 1. čete 3. bataljona kao dobar omladinac. Kurs sam završio u selu Busnovi kod Prijedora. Obuka topdžija i minobacačlija poklapa se i sa veoma uspjelom akcijom za oslobođenje rudnika Ljubija kada su jedinice

3. brigade u jesen 1943. zarobile protivtenkovski top na kojem ću ja biti nišandžija, a zatim u sedmoj neprijateljskoj ofanzivi komandir odeljenja, nakon pogibije komandira odeljenja Bože Vignjevića.

To moje protivtenkovsko odeljenje neprekidno je bilo u akcijama. Težnja Milančića Miljevića komandanta a kasnije Saje Grbića i Rade Bašića političkog komesara brigade bila je da se tako »brojnom« artiljerijom što efikasnije podražavaju borbena dejstva jedinica brigade. Ja sam imao odeljenje odvažnih, hrabrih i odabranih boraca. Sve naše jedinice popularno su nas zvale »topdžije«, tako nas je zvao i naš komandant Sajo Grbić, mene je zvao »mali« često mi je pokazivao cilj i pravac nailaska neprijateljskih oklopnih sredstava. Sama činjenica da smo imali topovsko odeljenje predstavljala je izvanredan moralni efekat za naše borce.

Odeljenje je organizacijski pripadalo pratećem vođu 3. bataljona, ali je po pravilu pridavano za podršku svakoj jedinici brigade koja je izvršavala značajnije i teže borbene zadatke. Zato su mi i bili poznati svi bataljoni pa i većina četa brigade.

Kad se saznalo za desant na Drvar 25. maja 1944. 3. bataljon se nalazio u selu Pučenik. Ka Drvaru su krenule jake oklopne i motorizovane snage neprijatelja sa pravca Bosanske Krupe. Pozvao me je zamjenik komandanta bataljona Žarko Ognjenović i naredio da sa topovskim odeljenjem posednem položaj na komunikaciji, sprečim napredovanje neprijateljske kolone i da omogućim razvoj bataljona za borbu. Vrlo brzo smo se našli na komunikaciji i otvorili vatru ka neprijateljskim oklopnim i mehanizovanim dijelovima. Neprijatelju smo nanijeli znatne gubitke.

U danonoćnim akcijama na prostoru između Bosanske Krupe — Bihaća — Bosanskog Petrovca, uz maksimalno korišćenje svih vidova zaprečavanja, zasjeda, prepada i napada, a uz aktivno učešće mjesnog stanovništva, posebno omladine, naša brigada nanijela je velike gubitke neprijatelju.

Ovu borbu i njene rezultate nikad neću zaboraviti, gađali smo tako snažnom vatrom kolone neprijatelja, da se zadnjak topovske cijevi zažario i pocrveneo. Zanema-

riili smo sve normative režima vatre i tehničke mogućnosti našeg topa.

Seljanka koja je iza jedne kukuruzovine posmatrala užarenost topa predložila nam je da toplotu ublažimo sa svinjskom masti koju će nam ona donijeti. To smo i učinili i time omogućili skoro neprekidnu brzu paljbu. Sa oko pola kilograma masti povećali smo vatrenu moć topa, a municije smo imali u dovoljnim količinama. Nakon završene borbe prikupio sam borce odeljenja i radosnih srca smo se izljubili, čestitali jedni drugima na borbenom uspjehu. Komandant Vasan Đoković nam je čestitao riječima: »takvih topdžija trebamo a topova će biti«.

U napadima na Banjaluku zarobljen je još jedan top, pa se ostvario san naših komandanata da povećaju broj artiljerijskih oruđa. Formirano je još jedno protivtenkovsko odeljenje, a moji borci i ja smo angažovani kao instruktori u pripremanju novih »topdžija«. Istini za volju svi smo se radovali tome drugom topu naše brigade, a posebno moje odeljenje, jer smo računali da će i nas manje angažovati, jer je do tada bilo pavilo ma koja jedinica brigade da je išla u borbu mi smo je pratili i podržavali njena dejstva. Naša radost nije dugo trajala, ovaj drugi top je nakon kraćeg vremena izbačen iz stroja jer je znatnije oštećen. U borbama za oslobođenje Banjaluke 8. brigada je zauzela istaknuto mjesto. Naše topovsko odeljenje pratilo je napade 3. bataljona. Iako nismo imali iskustava u borbama za naseljeno mjesto — grad, topdžije su dostojno izvršile svoje zadatke. Sve vatrene tačke branioca i žarišta otpora na pravcu napada našeg bataljona za kratko vreme su neutralisane, a pješadija ih je uništila. Dok su druge jedinice uništavale neprijatelja u solidno utvrđenom i branjenom Kaštelu, naša brigada je svoja dejstva kanalisala dolinom rijeke Vrbas ka Laktašima i Bos. Gradišci. I ovdje smo se našli u situaciji da napadamo na blagovremeno utvrđene i po linijama branjene položaje neprijatelja i to na ravničastom zemljištu čije karakteristike u borbenom smislu u dosta slučajeva nismo znali pravilno koristiti.

Na položaje u širem rejonu Bos. Aleksandrovca, dnevnii napad je izvodio 3. bataljon. Neposrednu podršku bataljona vršilo je naše odeljenje i druge minobacačke

jedinice. Neprijatelj je pustio naše borce na blisko odstojanje pa snažnom vatrom iz automatskog oružja i bombama osujetio ovaj napad. Naš komandant brigade Sajo Grbić uvodi u borbu 2. bataljon. Ovaj bataljon je bio podržan pored topovskog odeljenja i sa dva tenka. Za što neposredniju podršku pješadijskih dijelova moje odeljenje se kretalo u streljačkom stroju i otvaralo vatru na zahtjev pješadijskih komandira. Bio je to izuzetno težak zadatak, ne toliko po složenosti dejstva koliko od straha šta ćemo raditi ukoliko neprijatelj odbije naš juriš, kako ćemo izvući oruđe, koje po cijenu naših života ne bismo smjeli napustiti i ostaviti na bojištu. Međutim, 2. bataljon sa podržavajućim dijelovima je sa uspjehom izvršio zadatak i slomio odbranu neprijatelja, a »topdžije« su i ovog puta od boraca i starješina dobile priznanje i pohvale.

STOJAN BILBIJA

DEJSTVA 1. BATALJONA U BANJALUČKOJ OPERACIJI

Prvi bataljon 8. brigade dobio je zadatak da na komunikaciji Banjaluka — Bosanska Gradiška, likvidira neprijateljevo uporište u Klašnicama, a potom sprečava izvlačenje neprijateljevih dijelova iz Banjaluke za Bosansku Gradišku. Poslije izvršenja ovog zadatka u sa dejstvu sa ostalim jedinicama produžava dejstvo niz Lijeve polje ka Bosanskoj Gradišci uništavajući uz put neprijateljeve tačke otpora.

U pokretu ka uporištu Klašnice 18. septembra od sela Simići do ovog uporišta 1. bataljon je razbio i natjerao u bijeg manje grupe ustaške milicije i četnike. Tom prilikom su ubijena 2 milicionara i zaplijenjena 1 puška, 100 metaka i 2 ručne bombe.

Poslije izbijanja na visove iznad uporišta Klašnice i Laktaši komandant bataljona je izdao konkretne zadat-

ke četama. Druga četa je dobila zadatak da likvidira neprijatelja na aerodromu Zalužani, a potom da uništava neprijateljeve dijelove koji bi se eventualno probijali iz Banjaluke. Prva i 3. četa sa pratećim vodom dobile su zadatak da napadnu i likvidiraju uporište u Klašnieama. Za izvršenje ovog zadatka komandant bataljona je formirao minersku grupu koja je dobila zadatak da nakon ovladavanja uporištem minira most na Vrbasu, koji je povezivao Banjaluku sa Prnjavorom.

Neprijateljevo uporište u Klašnieama bilo je uređeno za kružnu odbranu sa sistemom bunkera i saobraćajnica, opasano preprekom od bodljikave žice i protivpešadijskim minskim poljima.

Naveče, 18. septembra oko 18.00 časova, čete su poslije izvršenih priprema krenule u napad. Međutim, one su bezuspješno pokušavale da se domognu bar dijela uporišta. Neprijatelj je jakom unakrsnom vatrom pokrivao svaki dio terena oko uporišta. Poslije 6 časova borbe uvidjelo se da se uporište neće moći savladati bez podrške artiljerijskih oruđa. U takvoj prilici spontano, sa dobrom dozom lukavosti, borci su počeli pozivati domobrane na predaju, saopštavajući im da je garnizon u Banjaluci već likvidiran i da se, ukoliko se predaju, nikome ništa neće desiti. Poslije nekoliko ovakvih poziva na jedan od bunkera popeo se jedan od domobrana i saopštio da njihov komandant neće da pregovara sa borcima — partizanima, već sa njihovim komandantom.

Na ovakav zahtjev oglasio se naš komandant bataljona i predložio da njihov komandant izađe iz uporišta i dođe kod njega na razgovore. Komandant domobrana je ovo odlučno odbio predlažući da naš komandant dođe u uporište, što je ovaj i prihvatio. Komandant bataljona je odlučio da u uporište uđe sa ličnim obezbjeđenjem jačine jednog voda. Sa ulaza u uporište pozvao je komandanta domobrana da otvori prolaz i skloni bodljikavu žicu sa ulaza, što je ovaj odmah prihvatio i uputio dva vojnika do žice. Pošto je noć bila vidna, domobrani su vidjeli da uz žicu stoji veći broj partizana pa, prepravši se, nisu smjeli otvoriti prolaz, već su odmah o tome obavijestili satnika. Satnik je odlučio da u uporište mogu ući samo komandant partizana sa dva pratioca.

Komandant bataljona je prihvatio i ovaj uslov, pa je prije polaska izdao zadatak komandiru 1. čete Radi Vučkasiću da sa vodom bude spreman za napad na uporište i da u tu svrhu privuče bliže druga dva voda. Ovo učiniti samo ukoliko ga on pozove. Potom je komandant bataljona sa dva borca, naoružanih automatima i ručnim bombama, ušao u uporište i kratko vrijeme poslije toga sreo se sa komandantom. Pošto se pozdravio sa njim, komandant bataljona mu je odmah izložio uslove predaje rekavši mu da je svaki otpor besmislen pošto je garnizon Banjaluke likvidiran. Pored toga, komandant je rekao da svim domobranima garantuje život i slobodu, izuzimajući ustaše kojima će suditi narodni sud. Komandant uporišta je prihvatio sve uslove rekavši da u njihovom sastavu nema ustaša, ali da je među njima i 5 njemačkih vojnika za koje moli da ih poštede, pošto su to obični vojnici. Potom je komandant domobrana postrojio cijelu satniju (135 domobrana) i raportirao komandantu bataljona:

»Gospodine komandante, domobrani su svi u stroju. Ima ih 135. Nijemaca nema. Izgleda da su pobjegli kada su počeli pregovori«.

Komandant bataljona je naredio satniku da izvede satniju iz uporišta, a zatim je odredio jedan vod da je prati. Sa druga dva voda 1. čete pretresao je uporište i pokupio zaostalo naoružanje i opremu. Cijela akcija bila je završena oko 02.00 časa 19. septembra. Naoružanu satniju evakuisali smo jedan kilometar dalje od uporišta, a zatim im je komesar bataljona Mićo Stanković, između ostalog, rekao:

»Domobrani, vi ste do sada služili okupatoru i domaćim izdajnicima Anti Paveliću i drugim fašistima i zločincima koji su do sada potukli na stotine hiljada poštenih i nevinih građana naših naroda širom Jugoslavije, ne gledajući na nacionalnost i vjersku pripadnost. Oni su jednako ubijali Srbe, Hrvate, Muslimane, Slovence, Makedonce i sve poštene i nevine ljude, ne ustežući se da ubijaju žene i nekaku djecu. Krajnje je vrijeme da i vi to sagledate i da vidite da je pobjeda na našoj strani i da ste i vi dužni da date svoj doprinos za slobodu svoga naroda. Mi vam i ovoga puta predlažemo da

ko želi ostati sa nama — neka to slobodno sam izrazi, da zajednički uništimo i istjeramo našeg zajedničkog neprijatelja iz naše zemlje i kaznimo domaće izdajnike bez obzira kojoj naciji oni pripadali».

Poslije kraćeg razmišljanja 45 dombrana zajedno sa satnikom odlučili su da ostanu u partizanima. Ostali su razoružani i do dalje odluke sprovedeni na oslobođenu teritoriju.

Iste večeri i 2. četa u sadejstvu sa Kozaračkim odredom oslobodila je aerodrom Zalužani i zaplijenila velike količine opreme i naoružanja. Poslije ovoga 2. četa je ponovo ušla u sastav bataljona i u toku dana vodila borbu sa jačim snagama neprijatelja koji se iz Banjaluke izvlačio ka Bosanskoj Gradišci. Istog dana mineri 1. bataljona porušili su most na rijeci Vrbasu koji od Banjaluke vodi ka Prnjavoru. Neprijatelj koji je odstupao od Banjaluke u toku ovog dana pretrpjeo je teške gubitke. Vrlo mali broj se uspio probiti ka Gradišci.

Izvršivši ovaj zadatak, 1. bataljon je krenuo u gonjenje neprijatelja komunikacijom Klačnice — Bosanska Gradiška. U svom nastupnom maršu, 20. septembra 1. bataljon je uspostavio vezu sa 11. brigadom, koja je također nastupala ka Bosanskoj Gradišci.

Dvadeset prvog septembra 1. bataljon je bio u selu Jakupovci. Toga dana prvi put se sudario sa Čerkezima, pripadnicima 3. kubanskog puka Kozačke divizije, koji su izvodili protivnapad. U sudaru sa bliskog odstojanja neprijatelj je uz teške gubitke bio razbijen i natjeran u bjekstvo.

Dvadeset drugog i 23. septembra 1. bataljon zajedno sa 11. krajiškom brigadom nastavlja nastupanje ka Bosanskoj Gradišci likvidirajući uz put manje tačke otpora. Tih dana štab korpusa ojačava bataljon vodom tenkova, a štab 8. brigade pridodaje mu jednu bateriju topova za neposrednu podršku. Dvadeset četvrtog septembra s ciljem da zaustavi nastupanje bataljona neprijatelj bombarduje i mitraljira njegove kolone kojom prilikom ginu 2 borca.

Noću 24/25. septembra bataljon ulazi u Gornju Topolu.

Dalji pokret bataljona bio je zaustavljen u selu Topoli koje je bilo posebno dobro pripremljeno za odbranu. Neprijatelj je pustio da vod iz borbenog obezbjeđenja uđe u uporište, a ostale jedinice bataljona dočekaio jakom vatrom sa bliskog odstojanja. Bataljon je prihvatio borbu i pod zaštitom tenkova uspio izvući vod iz borbenog obezbjeđenja, a zatim se povukao na pogodnije položaje sa kojih će ponovo organizovati napad na ovo uporište.

Međutim, 28. septembra neprijatelj nadmoćnim snagama prelazi u protivnapad. Njegove jake motorizovane kolone nadiru od Bosanske Gradiške i Prnjavora ka Banjaluci. Bataljon i ostale naše jedinice prinuđeni su da se povuku iz Lijevećeg polja ka sjevernim padinama Kozare.

SPASO ĐUKIĆ

MOJE POSLJEDNJE BORBE U BOSANSKOJ KRAJINI

Poslije oslobođenja Ljubije i Prijedora saznala sam da idemo u napad na Banjaluku, pa sam bila sretna da ćemo tamo gdje sam imala dvije sestre i majku, koje nisam vidjela već dvije godine. Osamnaestog septembra 1944. godine prišli smo blizu Banjaluke. Zadržali smo se u selu Šargovac, gdje smo imali kraći odmor. Jedna mi žena dade parče baklave i urmašicu: »Uzmi kćeri, sutra je Bajram«.

Svjetla se vide u gradu, razgovaramo kako ćemo provoditi vrijeme i kako ćemo tu dočekati slobodu. Naređenje je za pokret. Ja idem sa štabom brigade u pravcu Tvornice duvana, kasarne i manastira Petrićevac, nosim radiofonsku stanicu i održavam vezu sa štabovima bataljona. Borba je žestoka, naše jedinice zauzimaju kasarnu i Tvornicu duvana, borba se još vodi za manastir Petrićevac. Poslije podne, 19. septembra, naša brigada dobila je naređenje da krene prema Gradiški, samo je 2. bataljon ostao da očisti Budžak, Predgrađe i Poljoprivred-

nu školu. Ja sam ostala sa 2. bataljonom radi održavanja veze. Vodnik čete za vezu Miljević popeo se na banderu i proverava vezu. U isto vrijeme zapovjednik opkoljenog Kaštela zove Bosansku Gradišku i traži pomoć. Vodnik Miljević mu poručuje preko telefona: »Bando čekajte još malo, doći ćemo vam na večeru, ovo su partizani«, nakon čega je veza sa Kaštelom prekinuta.

Drugi bataljon je nastavio čišćenje Budžaka, Predgrađa i Poljoprivredne škole. Kada smo zauzeli Budžak i Predgrađe, uslijedio je napad na školu gdje su bili smješteni Nijemci. Kada su vidjeli da neće moći izdržati napad, pokušali su bjekstvo kamionima. Prvi kamion je projurio prema Bosanskoj Gradiški, drugi je uništen na samom izlazu iz škole koja je na juriš zauzeta. Zaplijenjene su velike količine razne opreme, tako da smo se dobro naoružali i obukli.

Sutradan, 21. septembra, naređen je pokret za Lijevče polje. Kasno naveče stigli smo u Laktaše. Ja sam se sa svojom četom smjestila pod jednu veliku nadstrešnicu, kada je neko iznenada povikao: »Lijo, evo ti majke i sestara«. Nisam ni slutila da sam pod njihovim krovom. Kada smo se sastale, radosti nigdje kraja.

Kod mojih je smješten štab brigade, gdje su bili vrlo lijepo primljeni, a imali su na raspolaganju 6 namještenih soba. Ja sam bila željna da se odmorim, ali odmora nije bilo, jer je razgovor tekao skoro cijelu noć.

Dvadeset i drugog septembra izdato je naređenje za pokret za Topolu i dalje. Pada kiša koja natapa odjeću i opremu, blato Lijevča polja se nemilosrdno lijepi za obuću. Nastupamo pod neprijateljskom vatrom, ali ipak napredujemo. Tako smo dospjeli do Donje Topole. Neprijatelj i pored teških gubitaka daje žestok otpor. Mi vezisti neprekidno smo u pokretu i pod jakom vatrom neprijatelja moramo uspostavljati telefonske kablove do naših položaja, koji se svaki čas pomjeraju. Kiša užasno pada, blato je teže od same opreme, ali zadatak se mora izvršiti i po cijenu života, jer od veze zavisi izvršenje zadatka kako naših jedinica, tako i susjednih. Odmora nema, ovo je frontovska borba, vodi se u ravnici gdje je mnogo teže nego u brdima. Tako to traje do 29. septembra kada neprijatelju dolaze pojačanja. Odlučujuća bor-

ba počinje oko 12 časova, u njoj učestvuju tenkovi i avioni. Naše jedinice pod pritiskom se povlače prema Bakincima — Ceričkoj glavi. Komandir čete Matijaš izdaje mi naređenje da skupljam liniju koja je bila postavljena prema položaju. Ne znam da su naše jedinice već napustile te položaje, uzimam kotur za namotavanje kabla, nosim i radiofonsku stanicu, ranac i drugu opremu. Kada sam počela da skidam liniju, naišao je načelnik štaba brigade Rade Marković i povikao na mene: »Kuda ćeš ti, ludo jedna? Vidiš da je tu neprijatelj!« Ja sam odgovorila da mi je komandir naredio i da se ne vraćam bez kabla. Prekinuo mi je kabl, bacio kolut i naredio da se povlačim. Ja sam vidjela da jure neki konji i čula pucnjavu i vrisku, ali nigdje čovjeka, a neprijatelj je bio udaljen nekih 150—200 metara. Počeli smo se povlačiti ispred neprijatelja i tada smo vidjeli da su to Čerkezi koji su se priljepili uz konje tako da ih nismo mogli primijetiti. Vikali smo našima da otvore vatru da se možemo izvući. Dok smo se povlačili naišli smo na ranjenog borca Škarića koga smo uspjeli izvući. Tako je borba nastavljena do kasno naveče, kada smo neprijatelja spriječili u daljem nadiranju.

Uveče smo dobili naređenje za pokret na prostoriju Užari — Šimići, odakle smo se prebacili u selo Bistricu na kraći odmor. Dok smo se odmarali od napornih borbi, održavani su sastanci o pripremi brigade za marš prema Travniku i Zenici. Brigada prvi put napušta teren na kojem je do sada vodila borbe. Došli smo 6. oktobra u Rakeliće i tu prenoćili, a sutradan nastavili put prema Ključu i dalje prema Travniku. Kiša je stalno padala, ona jesenja hladna i dosadna, koja se uvlačila pod kožu. Na putu Ključ — Mrkonjić-Grad, kada smo prešli Čađavicu, oko 22 sata dat je odmor od 15 minuta. Prije toga rečeno nam je da se ne udaljavamo, s obzirom na to da je to četnička teritorija. Kada je dat znak za odmor, sjela sam uz plot i od umora zaspala. Nisam ni čula kada je kolona krenula. Probudio me je lavež pasa od kuća koje su bile u neposrednoj blizini. Bio je mrak. Okretala sam se i tražila put kuda da krenem. Srećom, krenula sam pravim smjerom prema Mrkonjiću, gdje sam stigla kolonu nakon 3 km. Naime, na rijeci Ponor bio je po-

rušen most, pa su komora i ostala vozila morali direktno preko vode i blata. Blagodareći njihovom usporenom kretanju ja sam u smrtnom strahu da ne padnem u četničke ruke stigla kolonu. Tako smo napustili našu divnu Krajinu i preko Jajca, Donjeg Vakufa i Vlašić-planine stigli do pred samu Zenicu. To je bio moj borbeni oproštaj sa Krajinom.

REFIKA MARKOVIĆ ŠEHOVIĆ

TREĆA ČETA 3. BATALJONA U BORBAMA ZA BANJALUKU

Poslije višednevnih žestokih borbi oko Prijedora i Bosanskog Novog, naročito na Novskoj planini u cilju zaštite sela ispod Podgrmeča i u neposrednoj blizini Bosanskog Novog i Prijedora, 3. četa u sastavu 3. bataljona 8. brigade je u ovim borbama imala veoma dobre uspjehe, nanoseći neprijatelju u svim borbama najveće moguće gubitke.

Petnaestog septembra 1944. četa je u sastavu bataljona i brigade usiljenim maršem krenula u pravcu Banjaluke i stigla na polazne položaje 18. septembra u region sela Valentići, Radinjača i Cerići.

Komanda čete je u toku 18. septembra izvršila niz zadataka u cilju što je moguće bolje pripreme za napad na Banjaluku.

Održan je sastanak partijske ćelije u četi i postavljeni su konkretni zadaci pred sve komuniste, a isto tako i sastanak aktiva SKOJ-a. Na sastanku su postavljeni konkretni zadaci pred skojevce, strelce, puškomitraljesce i bombaše. Na četnoj konferenciji dato je vojno-političko objašnjenje cilja napada. Četa je napadala otporne tačke Rakovička bara i škola, a zatim je trebalo da produži napad na uporište Petrićevac i dalje na željezničku stanicu u predgrađu Banjaluke.

Napad je počeo 18. septembra u 22,00 časova. Četa je u sastavu bataljona uz sadejstvo sa 2. bataljonom naše brigade u toku višečasovne borbe zauzela Rakovačke bare a potom produžila napad ka Poljoprivrednoj školi, Petrićevac i željezničkoj stanici. Borba za ove objekte vođena je cijeli dan 19. septembra do pola noći.

Dvadesetog septembra četa je u sastavu bataljona dobila zadatak da usiljenim maršem krene prema Klačnicama. Od 20. do 25. septembra, četa vodi svakodnevne borbe i nanosi neprijatelju značajne gubitke. Učestvuje sa ostalim jedinicama u oslobođenju Klačnica, a potom vodi borbe sa neprijateljem koji pokušava da od Bosanske Gradiške i Prnjavora prodre u Banjaluku.

U borbama od 18. do 25. septembra poginuli su sledeći drugovi i drugarice: Branko Polovina, desetar, Rade Ugrenović, borac, bombaš i puškomitraljezac, Neživ Mehić, borac, puškomitraljezac i bombaš, Stevo Rađenović i Danica Vukašinović. bolničarka 3. bataljona. Svi borci, drugarice i drugovi bili su odani stvari revolucije. U ovim borbama je bio teško ranjen Boro Mandić iz sela Teočaka.

LUKA GRBIĆ

KOMANDANT KOJI SE NE ZABORAVLJA

Osma krajiška narodnooslobodilačka udarna brigada, kao i sve brigade NOV-a, dala je mnogo hrabrih i nezaboravnih likova, koji ostaju u trajnom sjećanju preživjelih boraca i starješina u krajevima gdje je brigada ratovala i vodila borbe. Te hrabre borce i komandante zapamtili su i oni koji su se nalazili na suprotnoj strani fronta.

Jedna od takvih ličnosti je i Sajo Grbić, rođen u selu Lipa kod Bihaća. Taj visoki plavokosi mladić nije učio škole da ratuje i komanduje, ali je izrastao u vrsnog komandanta bataljona i brigade. I danas, poslije gotovo četiri decenije, dovoljno je među njegovim drugovima pomenuti ime Sajo, pa da svi znaju da je taj naročiti Krajišnik proslavljeni komandant 1. bataljona 8. krajiške brigade.

U vrijeme Bihaćke Republike Sajo Grbić se nalazio na dužnosti komandanta područnih jedinica. Tada je počela i poznata 4. neprijateljska ofanziva. U odbrani Bihaćke Republike i zaštiti naroda Sajo se povlačio zadnji. Okupljao je ljudstvo koje se nalazilo na obezbjeđenju raznih objekata, ustanova i mjesta. Tako je postepeno njegova jedinica rasla i postala bataljon. Nazvan je Sajin bataljon, a o njegovim borbama se na tom širokom području dosta čulo. Bataljon je bio odsječen od svih jedinica i dejtvovalao je samostalno. Izvanredni komandant ga je znalčki vodio kroz danonoćne borbe probijajući se kroz mnogobrojne obruče i zasjede i izišao je iz ofanzive sa malim gubicima, kao snažna, iskusna i vrlo organizovana jedinica.

Poslije 4. ofanzive bataljon je ušao u sastav 8. krajiške brigade, koja je, kao mlada tek formirana jedinica, imala u ofanzivi veći broj ljudstva izbačenog iz stroja. Sajin bataljon je popunio i ojačao brigadu, a on je postavljen za komandanta 1. bataljona. Zajedno sa brigadom, od proljeća do jeseni 1943. godine, bataljon je prošao dug borbeni put. Borbe u Cazinskoj krajini i Podgrmeču, na Manjači, u rejonu Grahova gdje je ratovao sa Đujićevim četnicima, Sajin 1. bataljon nigdje nije posustao u borbi i ostvarivao je značajne uspjehe.

Bolje i bliže upoznao sam ovog neustrašivog komandanta septembra 1943. kada sam došao na dužnost političkog komesara bataljona. Čuo sam o Saji kao borcu i komandantu mnogo i prije našeg susreta. Proveli smo zajedno kao komandant i komesar bataljona više ratnih mjeseci. Od njega smo svi učili mnogo — o tome kako treba komandovati u borbi, kako treba pobjeđivati a sačuvati ljude. Može se s pravom reći da 1. bataljon 8. krajiške brigade, dok je Sajo njime komandovao, nije znao ni za jedan poraz. Naprotiv, vodeći danonoćne borbe, izveo je nekoliko zapaženih i uspješnih akcija od kojih bi ovom prilikom osvježio sjećanja na samo dve.

U oktobru, tačnije 13. oktobra 1943. štab bataljona pozvan je u štab brigade u selu Miška Glava, opština Prijedor. Tom prilikom 1. bataljon je dobio zadatak da oslobodi rudnik Ljubiju i onesposobi ga za dalju proizvodnju. O napadu na Ljubiju je više puta pisano, ali ovu uspješnu akciju treba vezati za ime Saje Grbića, komandanta 1. bataljona. Napomenuti treba i to da je Ljubija bila jedan od najvećih rudnika željezne rude u Evropi, pa kao takav od posebnog značaja za Hitlerovu ratnu mašinu. Zbog toga je bio i izuzetno obezbijeđen i čuvan. Pored brojne nemačko-domobranske i ustaške posade, rudnik je bio opasan bodljikavom žicom kroz koju je bila sprovedena struja i obezbijeđen minskim poljima. Više puta su ga krajiške jedinice napadale, ali se uvijek uspio održati.

Taj napad je imao i neke posebne specifičnosti o čemu se moralo ozbiljno voditi računa. Svaki napad spolja bio bi unaprijed osuđen na neuspjeh i otuda se moralo

razmišljati da se u rudnik uđe sa strane od neprijatelja zaposjednute teritorije. Prvi put se desilo da čitavu jedinicu treba uvesti u neprijateljski garnizon iz pravca iz kojeg neprijatelj ne očekuje napad. Olakšavajuća okolnost je bila što je obavještajna služba obezbijedila vezu iznutra i znake raspoznavanja. Sajo je vrlo brižljivo razradio zadatak. Formirane su 4 borbene grupe kojima je do detalja preciziran objekat napada u garnizonu. Te borbene grupe sačinjavale su čete 1. bataljona i jedan vod 4. bataljona. Starješine su upoznate sa svim varijantama i iznenađenjima koja mogu sresti u toku napada i izvođenja akcije. Imajući neograničeno povjerenje u komande četa, dozvoljena je puna inicijativa u toku borbe. Sajo je jasno stavio do znanja da se zadatak mora izvršiti i da se nema kuda odstupati. Na takvu akciju bio je pripremljen svaki borac i starješina. Bataljon je uspio, zahvaljujući vezi iz rudnika a u prvom redu ponašanju boraca, da uđe pešačkom stazom u rudnik i akciju izvede prema planu. U prvom upadu zarobljen je štab neprijateljske posade u Ljubiji, dok je na drugim sektorima došlo do okršaja.

Neprijateljski štab priveden je u štab bataljona. Ostao mi je u svežem sjećanju postupak komandanta Saje. Komandantu neprijateljske posade izdiktirao je naređenje, koje je, preko zarobljeničkih kurira, upućeno u žarište otpora. Sjećam se i danas te rečenice u kojoj se kaže: »Komandant napadačkog odreda zahtijeva prekid borbe i безусловnu predaju, jer će nastati borba do uništenja«. Sajo je to izdiktirao, a neprijateljski komandant napisao i potpisao.

Rudnik je osvojen i garnizon Ljubija oslobođen. Sajo je bio veoma zadovoljan. Moram pomenuti da je iz te borbe ostala zapažena jedna zanimljivost koja se mjesecima prepričavala u jedinicama. Komandir 3. čete Milan Jeličić imao je govornu manu i poprilično je zamuckivao. Naišao je na protivničkog komandira sa istom manom, koji mu je predao svoju jedinicu. Raportirajući o predaji, teško je sastavljao reči mucajući, svakako nešto od straha, a više zbog govorne mane. Milan, misleći da mu je to već »neko« kazao, obrati se svom komesaru psujući: »Od koga ovaj dozna da ja mucam, pa mi se evo ruga«.

Pod direktnim Sajinim rukovodstvom naši mineri su onesposobili rudnik minirajući ga. Do kraja rata iz njega nije više stigla ni jedna tona rude u Krupove fabrike.

Umješnost Sajina došla je do izražaja i u decembru 1943. godine na sektoru između Ljubije i Bosanskog Novog. Kod sela Volari-Trgovište bataljon se sukobio sa jedinicama 373. njemačke »Tigar« divizije, koje su preduzele akciju da očiste taj teren od partizana. Vješto organizujući odbranu, komandant je istovremeno planirao i napad do kojeg je došlo u predvečerje 28. decembra. Taj napad neprijatelj nije očekivao. Naime, dok su dijelovi bataljona, konkretnije, 1. četa davali snažan otpor u odbrani, druge dvije čete prešle su u obuhvat neprijateljskih jedinica. U sadejstvu sa još nekim jedinicama brigade, koje su pristigle, opkoljena je veća grupa njemačkih vojnika koja je djelimično uništena, a djelimično prosto natjerana u rijeku Sanu u kojoj su našli smrt. Bataljon je zaplijenio veliki ratni plijen — oružje, odjeću, obuću i drugi ratni materijal, među kojim veliki broj šinjela, koje su njemački vojnici bacali.

Tokom cjelokupne dvodnevne borbe komandant je uspijevao da uvijek bude tamo gdje je najteže. U toj borbi je i teže ranjen, a za takvu uspješnu akciju 1. bataljon i posebno njegov komandant su pohvaljeni. Ovo je bio i najljepši poklon godišnjici formiranja naše brigade.

Borbe su nastavljene i dalje, a bataljon se sa svojim komandantom rastao. U martu 1944. Sajo je postavljen za zamjenika komandanta 8. krajiške brigade. I dalje je češće dolazio u bataljon i bio u njegovom stroju. Kao slušalac oficirske škole u Drvaru bio je jedan od onih koji su sa pištoljem u ruci jurišali na njemačke padobrance u desantu na Drvar.

U ljeto 1944. postavljen je za komandanta brigade. Sa brigadom je prošao dug ratni put: banjalučka operacija, borbe u dolini Lašve i travnička operacija, žestoki okršaji sa odstupajućom Grupom armije E u dolini rijeke Bosne, oslobađanje Zenice, Kladjna, Olova i Sarajeva.

Ovo je samo kratko sjećanje, kratko kazivanje o jednom od likova boraca i komandanata iz naše NOB-e i revolucije, koji se ne mogu i ne smiju zaboraviti. Ti likovi ostaju, žive i bude uspomenu na najteže i najljepše dane borbe i juriša, drugarstva, požrtvovanja i hrabrosti — likovi koji se ne zaboravljaju.

MICO STANKOVIĆ

BORBENI PUT 5. BATALJONA

Drugi bataljon Kozarskog partizanskog NOP odreda je uključen u sastav 8. brigade krajem septembra 1944. godine. Naredbu štaba 4. krajiške divizije o ulasku ovog bataljona u brigadu pročitao je na smotri brigade u selu Ramići komandant brigade Sajo Grbić. Istovremeno pročitana je i naredba štaba divizije o postavljanju rukovodilaca sad već 5. bataljona 8. brigade.

Na dužnost komandanta 5. bataljona postavljen je Osman Džafić; na dužnost političkog komesara Luka Grbić; zamjenika komandanta Dušan Zorić; na dužnost pomoćnika političkog komesara Ale Galić; na dužnost intendanta Tomo Mihić.

Komandant brigade je borcima bataljona govorio o njihovim borbenim zadacima u sastavu 8. brigade, te i o tome koliko treba još uložiti truda i napora da bi se savladale sve teškoće do konačnog oslobođenja naše zemlje. Borcima 5. bataljona je govorio i komesar brigade Rade Bašić. On im je, između ostalog, ukazao na potrebu stalnog jačanja moralno-političkog jedinstva u bataljonu i daljeg učvršćenja i razvijanja bratstva i jedinstva između naroda i boraca.

Peti bataljon po svom nacionalnom sastavu bio je pretežno sastavljen od mladih boraca Muslimana sa teritorije Kozarca, sela iz okoline Prijedora i sela Ramića (oko 98%). U svome sastavu imao je preko 300 boraca,

tri dobro naoružane čete, vod za snabdijevanje, vod za vezu i prateći vod.

Poslije nekoliko dana bataljon je upućen u rejon s. Marićka, gdje se zadržao dva dana za koje vrijeme su izvršene smotre po četama i vodovima, očišćeno naoružanje i bataljon doveden u stanje bolje borbene gotovosti. Zajedno sa cijelom brigadom bataljon je odavde izvršio pokret u selo Velići, gdje se zadržao od 1. do 8. oktobra 1944. godine. Ovo vrijeme je maksimalno iskorišćeno za sređivanje cjelokupnog stanja u bataljonu. Održane su četne konferencije na kojima se govorilo o značaju narodnooslobodilačke borbe, o moralno-političkom jedinstvu, o borbenim zadacima koji predstoje u narednom periodu i o potrebnim naporima koje borci i rukovodioci treba da izdrže. Održani su sastanci partijskih ćelija na kojima su svi članovi Partije upoznati sa konkretnim borbenim, političkim, prosvjetnim i drugim zadacima.

Partijska organizacija bataljona u to vrijeme je imala 60 pretežno mladih članova KPJ. Partijska ćelija štaba bataljona je imala 7 članova Partije, tri ćelije četa po 15 i ćelija prištapskih jedinica bataljona 8 članova Partije. Pretežno svi su bili nedovoljno ideološki i politički izgrađeni, ali spremni za izvršavanje svakog zadatka.

Istovremeno održani su i sastanci aktiva SKOJ-a po četama, pri štabu bataljona i prištapskim jedinicama. Na njima su pred organizaciju SKOJ-a postavljeni višestruki zadaci u vezi sa izvršavanjem borbenih zadataka, političkog rada među omladinom, prosvjetnim zadacima u četama, naročito u vezi sa opismenjavanjem nepismenih boraca, zatim na političkom polju rada sa omladinom u mjestima kroz koja će bataljon prolaziti. Bataljon je imao u svom sastavu preko 80 članova SKOJ-a i to je predstavljalo jezgro kako za prijem novih članova Partije, tako i političkog rada. U toku ovog sedmodnevnog logorovanja rukovodstvo štaba bataljona je uspjelo da izvrši smotre po četama, da utvrdi stanje borbene gotovosti četa i prištapskih jedinica, da otkloni sve zapažene nedostatke u pogledu borbene gotovosti bataljona kao cjeline i jedinica u njegovom sastavu, da održi četne i vodne konferencije i da na njima upozna borce i rukovodioce sa

narednim borbenim zadacima i sa ciljevima narodnooslobodilačke borbe, a posebno da se istakne značaj daljnjeg njegovanja i razvijanja bratstva i jedinstva kako u sredini boraca i rukovodilaca bataljona, tako i u sredini naroda na bilo kojem terenu.

Osmog oktobra 1944. 5. bataljon je u sastavu brigade izvršio marš u rejon Travnik — Zenica. Bataljon je u toku marša ispoljio maksimalnu marševsku i borbenu disciplinu.

Poslije pristizanja u rejon Travnika 20. oktobra 1944. brigada je dobila zadatak da obezbjeđuje pravac Zenica — Travnik na liniji desno Jelinak — lijevo Cajdraš — Jagodići. U sastavu 8. brigade 5. bataljon je posjeo položaj na desnom krilu brigade i već prvog dana doživio vrlo žestok sukob sa neprijateljem koji je nadirao iz Zenice i Han Kompanije.

U jednom izvještaju štaba brigade od oktobra 1944. kaže se:

»Istog dana naš 5. bataljon je dobio zadatak da napadne i likvidira neprijatelja koji se nalazio zapadno od Podbržja za 1 km.

Napad je izvršen u 13,00 časova, a borba je trajala do 18,30 časova. Nakon višečasovne borbe neprijatelj je protjeran u Zenicu uz gubitke od 29 poginulih i 26 ranjenih. Bataljon je imao u ovoj borbi 2 poginula i 3 ranjena. Zadržan je od neprijatelja jedan bacač, jedan čerkeski mitraljez, dve puške, dva vojnička konja sa samarima i četiri para vojničkih odela«.

Istog dana u 20,00 časova jedna četa 5. bataljona i dvije čete 4. bataljona brigade napale su neprijatelja koji se počeo utvrđivati zapadno od Zenice na k. 640 i nakon kraće i žestoke borbe neprijatelj je bio protjeran u Zenicu.

U jednom drugom izvještaju štaba brigade kaže se:

»Za sve to vreme od 12,00—18,00 časova 3. i 5. bataljon su se krvavo borili sa neprijateljem koji je nadirao pravcem Podbržje, Jagodići, Osojnica. Za ovo vreme bataljon je vršio juriš nekoliko puta, ali je i neprijatelj istovremeno uzvraćao kontrajurišima, tako da je neprijatelju pošlo za rukom da zauzme Osojnicu k. 758. Po tom je neprijatelj produžio napadati snage 5. bataljona u pravcu prema Grahovčanima i Brajkovićima.

Peti bataljon je u ovoj borbi naneo neprijatelju gubitke i to 27 poginulih i 32 ranjena«.

Peti bataljon je u ovim borbama imao 3 poginula i 5 ranjenih boraca.

U ovo vrijeme bataljon je vodio vrlo žestoke borbe na pravcu Zenica — Travnik, Zenica — Han Kompanija i u toku oktobra i novembra 1944. nanio neprijatelju gubitke od 120 poginulih i 221 ranjenog i istovremeno zaplijenio veću količinu naoružanja, opreme i drugih sredstava.

Krajem novembra 1944. naredbom štaba 4. krajiške divizije 5. bataljon je u cjelini rasformiran i raspoređen u 1, 2, 3. i 4. bataljon 8. krajiške brigade.

Dotadašnji komandant 5. bataljona 8. krajiške brigade, Osman Džafić upućen je za komandanta 3. bataljona, a dotadašnji politički komesar 5. bataljona Luka Grbić postavljen je na dužnost pomoćnika političkog komesara 3. bataljona 8. krajiške brigade. Pomoćnik političkog komesara 5. bataljona Ale Galić upućen je na dužnost sekretara Okružnog komiteta SKOJ-a za okrug Bihać. Zamjenik komandanta 5. bataljona Dušan Zorić postavljen je na dužnost zamjenika komandanta 1. bataljona 8. brigade. Tomo Mihić, intendant 5. bataljona, upućen je na raspored u štab 8. brigade. Njegov sin Mate Mihić poginuo je prilikom napada na Banjaluku kao komandir voda u 3. četi 3. bataljona 8. krajiške brigade.

LUKA GRBIĆ

SUSRET SA 8. BRIGADOM

Kada je oktobra 1944. godine 4. divizija došla na područje Travnika, Vlačički odred, čiji sam bio komandant, stavljen je pod njenu komandu. Poslije oslobođenja Travnika veći dio ljudstva odreda otišao je za popunu jedinica divizije, a ja sam stavljen na raspolaganje štabu divizije.

Prve impresije doživio sam već u štabu, gdje me je primio komandant Petar Vojinović. Strog vojnički red

i disciplina, koji su vladali u štabu, ulivali su sigurnost i poštovanje posmatrača. Doživio sam pravu »ceremoniju« dok sam došao do komandanta Petra. Čim sam ušao u zonu štaba, istureni stražar, stroga izgleda i tmurnog pogleda, pokazao mi je znak rukom da stanem i kada mu ja objasnih gdje idem, on me uputi na stražara, udaljenog oko 50 metara, i reče da mu se javim. Kada sam se približio na 3—4 koraka od stražara, on me zaustavi i reče da sačekam isto onako strogo kao i prethodni stražar. Malo zatim iz kuće iziđe mladić u kompletnoj engleskoj uniformi sa mašinkom u desnoj ruci, a lijevu ruku, na kojoj je bila traka dežurnog, držao je malo povijenu — očito da je bio ranjen. Kada sam dežurnom rekao šta želim, poveo me je u štapsku kancelariju. Koliko se god dežurni trudio da bude ljubazan, nije mu polazilo za rukom. Mašinku je stalno držao u ruci (u pripravnosti), a osmeh mu je bio usiljen i sve ozbiljniji. Vjerovatno mu njegov grmečki adet^k nije dozvolio drukčije ponašanje. U kancelarii mi je malo »laknulo«, jer je atmosfera bila vedrija. Moje papire uzeo je visok, plav mladić (možda je bio Branko Bokan) i odmah me uvede u susjednu kancelariju kod sekretara komandanta. Sekretar komandanta najavio me je i reče mi da uđem u prostoriju gdje je bio komandant i njegov načelnik štaba.

Radna prostorija komandanta bila je prostrana i svijetla, ukusno namještena, bez ijedne suvišne stvari. Na sredini prostorije veliki kancelarijski sto, na kojem je bila ispužena radna karta. Poslije osnovnog upoznavanja komandant me je ponudio da sjednem. Načelnik štaba sa dozvolom komandanta napusti radnu sobu. Čim smo sjeli za sto sekretar nam je servirao kafu. Iako nisam bio kafedžija, morao sam popiti, jer sam smatrao da je to sve u protokolu štaba.

O Petru Vojinoviću dosta sam čuo. Bili smo zajedno i u istoj, 4. diviziji pri njenom formiranju, ali mi se sad prvi put ukazala prilika da ga susretnem. Za njega su kružile priče da je strog komandant. Međutim, moj prvi utisak nije bio takav. Naprotiv, pored vojničkog držanja pokazao je puno ljudskosti i poštovanja ličnosti sago-vornika. Biranim riječima i odmjerenim tonom razgovarao je sa mnom kao da smo istog ranga, a ne da sam mu

ja potčinjen. Interesovale su ga moje dotadašnje funkcije i jedinice u kojima sam bio. Kada sam mu rekao da je moja matična brigada 5. kozarska, malo je zastao, zatim ne pitajući me više ništa nastavio: »Ti si Kozarčanin, dobri su to borci i drugovi. Naša 11. brigada je kozaračka, a i u drugim brigadama ima Kozarčana«. A onda je malo zastao i počeo da govori o diviziji. Govorio je o njenoj moći i snazi, borbenim kvalitetima. »Ti znaš kakva je bila 4. divizija kada je formirana i kada je 5. brigada bila u njenom sastavu, a sada je u svemu još bolja i brojno i po borbenosti«. Govorio je o svojoj diviziji kao o nečem najboljem, najmilijem i najbližem. Na kraju razgovora komandant mi je ponudio i ostavio na volju da se vratim u 53. diviziju odakle sam i došao ili da idem u 5. korpus na raspolaganje ili, pak, da ostanem u 4. diviziji na dužnosti načelnika štaba 8. brigade. Bez dvoumljenja riješio sam da ostanem u 4. diviziji.

U štab 8. brigade stigao sam istog dana predveče. Štab je bio razmješten u selu Počulica, prema Zenici. Od članova štaba u štabu je bio samo moj prethodnik, načelnik štaba Rade Marković. Marković je očekivao moj dolazak, pa smo odmah pristupili primopredaji dužnosti. U nekoliko rečenica sve mi je ispričao, očito zadovoljan što odlazi, pa je htio da to bude što prije gotovo. Na moju primjedbu: »Pa je li to sve što imaš da mi kažeš?« Rade je kroz smiješak odgovorio: »Sve ostalo upoznaćeš kroz rad; ništa se ne sekiraj«. Ubrzo je stigao i komandant brigade major Sajo Grbić. Iznenada je otvorio vrata sobe gdje smo sedeli Rade i ja. Onako visok, raskopčana šinjela, koji je obukao preko opasača, na prvi pogled učini mi se »uobražena faca«. Međutim, čim nas Rade upozna i započesmo razgovor brzo se zblizismo, kao stari poznanici. Nešto kasnije pristigli su i ostali članovi štaba, a zatim je donesena večera.

Iste večeri održan je sastanak štaba na kojem je podnesen izvještaj poslije obilaska bataljona, a pod tačkom razno bilo je »uvođenje novog načelnika u dužnost«. Taj prvi susret u štabu brigade na mene je ostavio divan utisak, jer sam sagledao da je 8. brigada jedna od boljih brigada u 4. diviziji i da je ta jedinica sa svojih 5. bataljona jaka udarna snaga koja može da parira svakoj ne-

prijateljskoj jedinici istog ranga. Poslije sastanka štaba, zajedno sa operativcem Rudijem pregledao sam posljednji izvještaj o brojnom stanju i borbenoj situaciji brigade da bih se bolje upoznao sa stanjem u njoj. Zadivile su me cifre — ljudi je bilo 1.500, puškomitraljeza i mitraljeza preko stotinu, topovske i minobacačke baterije, municije na vagone, sve je to još više u meni stvorilo povjerenje i oduševljenje što sam došao u ovu brigadu. Već sam skoro godinu dana bio van 5. brigade, po raznim novoformiranim jedinicama u centralnoj Bosni, čije je težište bila borba sa četnicima koji nikad nisu čestito stupili u otvorenu borbu. Zbog toga sam već bio željan prave borbe, pravog okršaja, koji donosi i rizik i slavu. A to je u ovom momentu obećavala 8. brigada, zbog čega me je susret sa njom oduševio.

Iako se štabovi bataljona nisu okupljali od novembra 1944. do januara 1945. godine, ja sam uspio da obidem sve bataljone i da u svakom bataljonu prisustvujem »borbenom krštenju«. Iz tih neposrednih susreta sa bataljonima i dijaloga sa rukovodiocima uvijek sam ponio najljepše utiske.

DORĐE VUČENOVIĆ

IZVIĐAČKA ČETA JE IZVRŠILA ZADATAK

Kada je izviđačka četa formirana, juna 1944. godine, njen komandni sastav je bio sledeći: komandir čete Petar Divjak iz sela Doljana i zamenik komandira Branko Trtica.

U četi su bile četiri grupe: vođa 1. grupe Mile Grbić iz Račića, umro pred kraj rata, 2. grupe Jovo Zorić iz Račića; 3. Bogdan Kovačević iz Gorijevaca, poginuo krajem aprila 1945. godine i vođa 4. grupe Miladin Bokić iz s. Lipe, umro posle rata.

To su bili prvi rukovodioci u izviđačkoj četi.

U prvo vreme nismo imali komesara, a posle je došao Sekulić (ne sećam se imena) koji je umro od žutice, negdje oko Travnika, u bolnici.

Koncem novembra 1944. godine, dvije izviđačke grupe, Zorić Jove i Kovačević Bogdana, na čelu sa komandnirom čete Divjak Petrom u jačini od 23 druga, dobile su zadatak da prikupe podatke o neprijatelju.

Komandant brigade Sajo Grbić, sa ostalim drugovima iz štaba i sa komandnirom naše čete, u selu Orahovića kod Zenice odvojio je ove dvije grupe i održao nam poseban govor. Komandant nam je naglasio da ćemo imati svake vojske, samo da na tom terenu nema partizana. »Ko je slab i oseća se bolestan neka slobodno kaže da ne može i neka ide u četu«. Niko se nije javio, jer drugovi u četi bili su odabrani i dobri borci i u drugim četama — do dolaska u izviđačku četvu. Jedino nam je napomenuto, da možemo uhvatiti vezu sa Muslimanskom milicijom, jer je ona u vezi sa NOV-om. Komandir čete dobio je uputstvo gde i kod koga da se obratimo na našem putu do mesta Drena iznad Kaknja, orema Brezi i Varešu. Prelaskom preko rijeke Bosne čamcima, blizu vrandučkog tunela, trebalo je najpre da se nađemo sa čuvarom pruge, ali nam on nije došao na vezu. Komandir čete sa Zorićem i Kovačevićem, kraj pruge, vjećao je šta sada da učini i na kraju smo rešili da idemo u pravcu Zenice, da na željezničkoj stanici Vrace uzmemo nekog od željezničara. Tako je i bilo. Ovaj čovjek dosta se uplašio, ne zbog nas već se bojao ustaša i domobrana. Oni su u selu Vrace imali bunker, pa se on bojao da ustaše saznaju i ne posumnjaju nešto na njega. Krenuli smo malo uljevo iznad sela Vraća preko brda i udolina, tako da smo izašli na neki puteljak i krenuli prema selu Jezero. Dolaskom blizu sela počelo je da svanjiva. Ubrzo smo čuli dozivanja i povik — ko je dolje i koja je to vojska. Shvatili smo da je to milicija i javili se da smo partizani. Oni nisu odmah povjerovali, već su krenuli na brda zauzevši položaj. Javili smo im da ne pucaju na nas i da će se brzo uveriti da smo mi partizani. Oni su mislili od nas da su četnici, jer su oni pravili na tom terenu zlodjela prema stanovništvu. Dolaskom u selo Jezero tražili smo odbornika i starešinu sela. Izišao je stariji čovek i mi smo

se predstavili ko smo i kud smo krenuli, pa je on javio onima na položaju da se ništa ne boje. Tako je nekolicina došla kod nas. Mi smo im davali cigareta, jer smo ponijeli vojničkih cigareta iz Travnika i dobili smo ih više baš za ovaj slučaj. Tu nam je i doručak spremljen. Posle doručka tražili smo vodiča do sela Briznika gde smo trebali zanoćiti. Dali su nam vodiča sa puškom. Putovali smo celi dan i pred noć stigli blizu sela Briznika. U Brizniku smo se javili starešini sela, a to je bio hodža. Kod hodže smo i noćili, a sutradan krenuli za selo Dren. U Drenu smo dobili podatke iz Kaknja, Breze i Vareša. Na osnovu tih podataka tri bataljona 4. krajiške divizije su i prešla preko rijeke Bosne.

Pred samu večer počeli su milicionari dolaziti sa terena i položaja, tako da ih je bilo preko stotine, pa nama nije baš bilo svejedno i bili smo na oprezi. Svi su se sa nama pozdravljali.

Kada smo mi zapevali našu krajišku pesmu, ti ljudi su bili toliko radosni, da su neki počeli bacati kape uvis govoreći odavno da žale što odavno nisu *sā* ovakvom vojskom, a neki su bacali porcije jer je bilo pred večer, govoreći da neće ni večerati i da je za njega ovo večera.

Tada su i milicioneri zapevali pesmu kao ovu: »Mi smo vojska Kakanjske brigade, komesara Fajke iz Mostara«. Tada smo se setili da je taj Fajko niko drugi nego onaj sa kapom gde je bila petokraka zvijezda.

To večer u jednoj lepoj kući gde su noćile naše dve grupe, komandir čete Divjak Petar održao je vrlo lepo predavanje govoreći o bratstvu i jedinstvu, da u našoj brigadi ima pola Muslimana itd. Tada je komandant milicije uzeo riječ rekavši: »Od večeras smo partizani. Treba da se učešćem u partizanskim jedinicama pokažemo borci i da speremo ljagu služenja neprijatelja«.

U selu Vjetrenjica — Počulica gde se nalazio štab brigade, najpre nas je ugledao zamenik komesara brigade Rahmija Kadenić, koji nam je išao u susret i od sveg srca sa svima nama se rukovao, jer smo tako srećno stigli nazad i izvršili postavljeni zadatak.

KOTA KOJA SE PAMTI

Kada sam došao u 8. brigadu našao sam se u borbi na prostoru Zenica u »laktu« rijeke Bosne, kako se popularno nazivao prostor između Busovače i Zenice, gdje rijeka Bosna pravi veliku desnu okuku. Posljednje mjesece 1944. godine i početak 1945. godine brigada je provela u danonoćnoj borbi, sprečavajući nesmetano povlačenje neprijatelja dolinom Bosne na sjever.

Drugog januara 1945. godine u zoni odbrane brigade vodila se presudna bitka za brdo Kuber k. 772, položaj na domaku stare Zenice. U prvim jutarnjim časovima neprijatelj je na juriš zauzeo k. 772, o čemu je obaviješten komandant divizije pukovnik Petar Vojinović. Komandant divizije naredio je komandantu brigade Saji Grbiću da se po svaku cijenu mora povratiti k. 772, u kom cilju je poslat i artiljerijski divizion brigade da podrži protivnapad bataljona. Ni sat vremena nije prošlo a na k. 772 začula se »kanonada« artiljerije i minobacača, a odmah i jaka mitraljeska vatra. Ubrzo je komandant Vasan telefonirao da je 4. bataljon zauzeo k. 772, o čemu je Sajo odmah obavijestio komandanta divizije. Međutim, naše zadovoljstvo nije dugo potrajalo, jer je neprijatelj obnovio napad i ponovo zauzeo k. 772. Nije bilo lako komandantu brigade kada je ponovo morao da javi komandantu divizije da neprijatelj gospodari ključnom kotom.

Komandant brigade mi je naredio da pođem u 4. bataljon i da se ponovo povratim k. 772. Tek što sam se spremio da pođem u Štab brigade »upade« komandant artiljerijske brigade Crnobrnja Ljuban. Poslije kratkog upoznavanja sa situacijom, komandant artiljerijske brigade i ja pojahasmo konje i podosmo u 4. bataljon. Komandanta bataljona našli smo na osmatračnici (jedna uzvišica istočno od sela Poćulica). Vasan nas je upoznao sa situacijom, a komandant artiljerijske brigade Crnobrnja već je nešto premjeravao, odmjeravao i beležio, dok su njegovi vezisti raportirali da su uspostavili vezu sa vatrenim položajem. Komandantova osmatračnica bila je nedaleko od prve linije, tako da se dobro video neprijatelj na k. 772.

Od siline eksplozija i pod nama uzdrhta tlo, a na k. 772 uhvati se tama, dim gust kao tijesto. Dok je k. 772 još stenjala pod Ljubanovim teretom, Vasan prenosi komandu komandirima četa: »priprema za juris«, a kad se vatra naše artiljerije prenese po dubini neprijateljskih položaja Vasan komandova »juriš«. Jurnuše borci 4. bataljona. Iz stotina grla čuje se juriš... ura..., a automatsko oružje »stepa« po neprijatelju koji bježi. Zatili čas naši borci već su bili na k. 772. Poslije ovog uspješnog juriša i ja sam izišao na k. 772, da neposredno osmotrim položaje neprijatelja. Neprijatelj nije produžio odstupanje, već se zadržao na prihvatnim položajima u selu Štrbci. Tu na položaju, na k. 772 upoznao sam i komandira čete Branu Kužeta, crnpurastog mladića koji je izdavao tako oštre komande kao »vojnik od zanata«.

Obilazeći položaje naišao sam na jednog štrljakastog mladića koji je iz »šarca« tukao grupu Nijemaca, koja je pokušavala da se izvuče na prihvatne položaje. Poslije svakog rafala glasno je izbacivao već naše poznate parole »nageri... razbavcaj... Onog ću za mog Srđu... onog ću za mog Mirka... onog ću...« Redao je mladić imena kao da sanjari, kao u bunilu.

Komandant bataljona reče: »Razjaren je? To je Đuro Trtica, brat od Srde koji je prekjuče poginuo na Cajdrašu. Njih je pet braće bilo u brigadi« — nastavi Vasan — »dva su poginula, a još su tri u brigadi«.

I treći put zagrmi naša artiljerija. I treći put zaori iz stotine grla boraca 4. bataljona »juriš... ura...« I treći put hrabri borci naše brigade zauzeše k. 772. I tako cio dan, drugog januara 1945. godine, odvažni borci i starješine 8. brigade jurišali su na k. 772 i povlačili sa iste, da bi izbjegli artiljerijske udare. Pet puta u toku dana k. 772 prelazila je »iz ruke u ruku«. Sa olakšanjem komandant 8. brigade 2. januara 1945. godine, predveče izvijestio je komandanta divizije: »Zapovijest Štaba divizije je izvršen. Kuber k. 772 čvrsto držimo u našim rukama — Smajo«.

ĐORĐE VUČENOVIĆ

PROBOJ IZ POZADINE NEPRIJATELJEVIH SNAGA*

19. I 1945. godine 1. bataljon držao je položaj prema žel. stanici Busovača, na liniji: selo Nadioci, selo Kratine. Desno od 1. bataljona na desnoj obali reke Lašve na liniji: Hrasno-Busovača, branila se 7. krajiška brigada, a levo na liniji: Vrhovine, Počulica, Osojnica, položaj su držale ostale snage 8. krajiške brigade.

Rano ujutro oko 4 sata 19. I 1945. godine neprijatelj je napao odbrambene položaje koje je držao 1. pešadijski bataljon i to na pravcu: žel. stanica Busovača-Vitez-Zenica i na pravcu Zenica-Vitez, usmeravajući svoje glavne snage napada na pravcu žel. stanice Busovača, selo Kumpanija. Na ovom pravcu odbrambenog položaja 1. bataljona neprijatelj je napadao jačine: jedna ustaška bojna sa dva tenka i jedna oklopna kola, jedan bataljon Nemaca sa protivtenkovskim divizionom 104. nemačke divizije, jedan bataljon IV regimente ruskog zaštitnog korpusa, kome su bile pridodate dve čete od bataljona istog korpusa.

Od Zenice prema selu Čajdrašu na položaj 3. i 4. pešadijskog bataljona napadale su snage neprijatelja zeničkog garnizona (dve kompanije Nemaca, dve kompanije turkestanaca i dve do 3 satnije ustaša). Dalje od Zenice prema Gučja gori napadale su još jače snage na položaje 6. i 11. krajiške brigade, jačine oko 1.500 vojnika i oko 400—500 skijaša iz čega se moglo zaključiti da je neprijatelj na tome pravcu usmerio pravac glavnog udara u cilju ovladavanja gradom Travnikom.

Devetnaestog januara 1945. godine neprijatelj je otpočeo opšti napad i jednovremeno na ceo položaj našeg desnog i levog susjeda, a posebno na položaje 1. pešadijskog bataljona usmerio je jaku artiljerijsku vatru po rejonima: selo Nadioci, s. Kratine, tako da je 1. pešadijski bataljon zahvaljujući dobro organizovanoj odbrani i pogodnosti položaja u prvom naletu pružio jak otpor i privremeno sprečio neprijatelju njegov brzi prodor prema Busovači. Potom je neprijatelj bio prinuđen da još u ranim časovima uve-

* Štab 1. bataljona 8. brigade — Operativni izveštaj za dan 19. i 20. januar 1945. godine.

de sve svoje snage u borbu u cilju odbacivanja snaga 1. bataljon i zauzimanja pogodnih položaja za uspješniji prodor prema Han Kompaniji i Vitezu. Od 4 sata pa sve do 12 sati vršio je jak pritisak na položaj bataljona i uspevao zauzimati postepeno jednu po jednu otpornu tačku na koje je bio prinuđen da vrši juriš po nekoliko puta da bi zbacio snage 1. bataljona. Posebno je artiljerijsku i flakovsku vatru usredsredio na kotu Šušnjar, tako da je ceo taj položaj na dužini od oko 300 do 400 metara bio poklopljen sa artiljerijskom vatrom, a potom izvršavao pojedine juriše u cilju zauzimanja istog. Po zauzimanju kote Šušnjar od strane neprijatelja 1. pešadijski bataljon povukao se na liniju: kota 472, kota 629, selo Krčevine. Ovaj položaj je bio vrlo pogodan za odbranu tako da je neprijatelj nekoliko puta u popodnevnim časovima jurišao i vršio pritisak na 1. bataljon, ali je uvek bio odbijen na njegove prvobitne položaje tj. na levu obalu Talovičevskog potoka.

U međuvremenu neprijatelj je uspeo da odbaci snage 7. brigade koje su se borile desno od nas tj. na desnoj obali reke Lašve, te ih odbacio na visove iznad sela Mahala i Kruščice tako da smo izgubili svaku vezu sa istom. Istovremeno snage 2. i 4. bataljona 8. brigade pod pritiskom neprijatelja povukle su se u pravcu Travnika, tako da je 1. bataljon ostao na pomenutom položaju gde ga je i uhvatila noć.

Glavne neprijateljske snage koje su deystvovalе na pravcu Zenica-Gučja gora-Travnik uspele su odbaciti snage 6. i 11. k. brigade koje su delimično nabacili na planinu Vlašić, a glavne snage su se povukle u pravcu Turbeta. Tako je neprijatelj već u kasnim popodnevnim časovima istog dana sa skijaškim jedinicama niz padine Vlašića upao u Travnik.

Kuriri koje su nam uputili sa naređenjem da se povučemo sa bataljonom u pravcu Turbeta, usled pada mračka i povećeg snega nijesu uspeli da nas na vreme pronađu, već su kod nas stigli tek oko 22 časa istog dana. Štab bataljona su našli u selu Krčevine.

U naređenju Štaba brigade nije nam bilo objašnjeno da je neprijatelj već ušao u Travnik, a niti su to znali ku-

riri koji su doneli naređenje za povlačenje. Štab 1. bataljona ceneći opštu situaciju taktičku i vremensku, a posebno atmosferske pojave doneo je odluku da se u najvećoj tajnosti odvoji od neprijatelja i da krene prema Travniku i Turbetu. Pošto se bataljon svio u kolonu krenuli smo pravcem: selo Krčevine-Nova Bila i po stizanju u Dolac skrenuli smo pored crkve u selo G. Dolac. U našem pokretu vladala je najveća tišina, ali i pored toga čim smo prošli selo Gornji Dolac sukobili smo se sa manjim neprijateljskim snagama, a potom je otpočelo puškaranje po celom gradu od strane neprijatelja, naročito se jače puškaranje osjetilo u centru grada i duž leve obale Lašve.

Štab 1. bataljona doneo je odluku da se probije desnom obalom reke Lašve radi toga što je bilo nemoguće skretati preko visova iznad Travnika usled velikog snijega, pa smo računali da će biti lakše proći kroz grad nego preko planina. U tom cilju štab bataljona je formirao udarnu grupu od 2. čete pod komandom komandira čete Beronje, a zatim prihvatajući borbu nastavili proboj od kuće do kuće hvatajući uglavnom severne padine Sipovika i Miškića brdo. Zauzimajući pojedine blokove kuća neprijatelj je davao iz svake pojedine veće zgrade sve jači i jači otpor iz čega se moglo zaključiti da se nisu bili sredili i zaposeli sa jačim snagama odgovarajuće utvrđene tačke i objekte tako da je bataljon ne menjajući već formiranu udarnu grupu uspijevao da se postepeno i energično probija kroz Travnik. Proboj je vršen polako od objekta do objekta tako da smo na suprotnom delu grada prema Turbetu na liniju bezimenog potoka i sela Kokošari izbili tek u zoru 20. 1. 1945. godine odakle smo dobili najjači otpor neprijatelja a pritisak je vršen i sa leđa iz grada. Po savlađivanju jačeg otpora i izbijanja na neposredna uzvišenja prema Turbetu postavili smo jednu četvu prema Kokošarima koja je izvršila pritisak na neprijatelja i na njegove već ranije utvrđene položaje i na taj način obezbedili izvlačenje celog bataljona iz okruženja.

Štab brigade je bio u rejonu Turbe u toku noći i čuo da se vodi borba u Travniku, ali je smatrao

da je to puškaranje od strane neprijatelja po njihovom običaju od straha po noći. Pošto se u samu zoru razvila jaka borba na proboju 1. bataljona štab brigade je ipak zaključio da bi to mogla biti borba 1. bataljona, tako da je komandant brigade Sajo Grbić odmah krenuo sa izviđačkom četom u susret bataljonu i po stizanju na liniju bezimenog potoka upotrebio izviđačku četvu na neprijateljevom rejonu Kokošari i time izvršio jak pritisak na neprijatelja i omogućio lakše izvlačenje bataljona.

Zahvaljujući prisebnosti, hrabrosti i vještini manevra starešina, hrabrosti boraca gde su se istakli i rukovodioci u svom smjelom prodoru, ovaj je proboj, kroz ovako dubok neprijateljski borbeni poredak uspeo bez većih žrtava.

U toku cele ove borbe tj. 19/20 1. 1945. godine imali smo 8 mrtvih i 12 ranjenih, među kojima i pomoćnik komesara bataljona Hasan Četić (ranjen).

Naročito su se istakli u ovoj borbi: Virit Franjo, — borac 2/1 bataljona, Ivan Jerković iz 3/1 bat. Branko Novaković — desetar 1/I bataljona, Vaso Marjanović — desetar 1/1 bataljona, Ilija Jerković zamenik komandira čete, Jovo Pilipović zamenik komandira čete, Milan Kovačević komandir voda 2. čete, komandir voda Rade Štrbac i komandir 2. čete drug Stojan Beronja — koji je ujedno i komandovao formiranom grupom za proboj.

20. I 1945.
Politički komesar
GRBIĆ ĐUKAN

Komandant
SPASO ĐUKIĆ

BIO SAM RADIO-TELEGRAFISTA U ŠTABU BRIGADE

Kada sam došao u 4. krajišku diviziju određen sam na dužnost radio-telegrafiste. Od drugova Vlade Tomića i šifranta Boška Milića naišao sam na veliku podršku i pomoć, tako da sam kroz nekoliko dana mogao sam da radim na radio-stanici. Juna ili jula 1943. upućen sam za

radio-telegrafistu, u 8. brigadu na mjesto Cugera koji je otišao za radio-telegrafistu u Vrhovni štab NOV i POJ.

Cuger je bio jedan od sposobnijih radio-telegrafista, još u mornarici bivše jugoslovenske vojske. Iako, nisam bio duže vremena radio-telegrafista, ipak sam brzo ušao u posao, osamostalio se i telegrame koji su mi donošeni na predaju bez greške predavao ili primao. Sećam se jednog dana kada mi je komesar divizije Dimitrije Bajalica čestitao zbog brzine kojom sam predao njegov telegram. Dužnost radio-telegrafiste sam svakog dana sve bolje i bolje obavljao. U to vrijeme kod nas je bio šifrant Dušan Matijević, vrlo dobar drug i hrabar borac sa kojim sam se dobro slagao. Isti je ostao u štabu brigade sve do završetka rata.

Cesti pokreti brigade primoravali su me da ponekad zamolim komandanta brigade, da brigada zastane ili da se da odmor kako bi uspostavio vezu sa štabom divizije, predao ili primio telegram. Celi štab brigade je uvijek pokazivao puno razumevanje za mene kao radistu. Od drugova koji su bili u štabu, dobro se sećam: Saje Grbića, Rade Bašića, Rahmije Kadenića, Fike, Vida Ličine, Milorada Rakočevića, Steve Crnomarkovića i drugarice Vlaste. Svi su oni zračili drugarstvom, požrtvovanjem i borbenošću i služili primjerom u svakom pogledu. Takav je bio komandant Sajo Grbić. Takvi su bili svi drugi. Takav je bio i zamjenik komesara brigade Rahmija Kadenić. On je neumorno za vreme borbe dizao moral borcima. Pričao nam je kako su se komunisti pre rata borili, kakav treba da bude komunist, znao je da pride svakom borcu i da sa njim na najbolji način razgovara. Mogu da zahvalim njemu koji me je za vreme rata, vaspitavao što sam 19. novembra 1944. kod Zenice bio primljen u KPJ. Pored navedenih sećam se i drugova iz naše čete za vezu, Milana Balabana, njegove drugarice Ljubice, Dušana Beronje i Milana Miljkovića.

Navešću neke primere kada sam i pored najveće opasnosti za život održao vezu sa radio-stanicom. BUo je loše vreme. Kiša, munje, sve se sručilo na antenu. Bilo je to kod Banjaluke 1944. godine. Antenu je Bogoljub Bogojević koji je radio uz radio-stanicu zategao i postavio vrlo visoko na jedan jablan.

Sledio te telegram DDD (vrlo hitan). Telegram je bio vrlo kratak ali uslovi za prijem slabi i pretila je opasnost da svaki sekund poginem od groma. Primio bih deo telegrama, vetar bi dunuo a jablan bi se povio i antenu prekinuo. Ponovo se Bogoljub penjao na jablan, vezao antenu i to se ponavljalo celi dan. Primio sam grupu po grupu, ponavljao prijem ali nisam smeo prekinuti telegram, jer je bio DDD. Takav telegram kada se daje ne smije se prekidati za vreme rada. Primljen je konačno telegram. Sadržaj telegrama je bio, da drugi dan dolazi Đuro Pucar Stari i da se postavi obezbeđenje na određenim pravcima.

Drugi put nešto drukčiji slučaj. Nalazio sam se kod Han Kompanije mjestu na komunikaciji od Travnika prema Zenici. Toga dana u štabu 8. brigade zatekli su se komandant divizije Petar Vojnović i Vojo Todorović. Odjednom se prema nama sručila jedna grupa Nemaca na skijama i opkolila nas. Nastala je žestoka borba. Tada sam rekao komandantu brigade da imam vezu sa štabom 7. brigade. Naime i pored izričitog naređenja da se veza može održavati samo sa štabom naše divizije, ja sam uspostavio vezu sa radio-telegrafistom 7. brigade koja nam je bila najbliža. Kako je tu bio Vojo Todorović naredio je da odmah brigada (ili delovi brigade) krenu prema nama i pomognu nas. Dolaskom jedinica ove brigade bili smo spašeni.

MIRKO KALINIĆ

SJECANJA IZ 8. BRIGADE

Poslije prelaska iz Vlačićkog odreda (5. 11. 1944. godine) u 8. krajišku narodnooslobodilačku udarnu brigadu u mom rodnom mjestu Stranjani pripao sam četi za vezu. Kao vezista bio sam povremeno u svakom od četiri bataljona. Sam posao veziste bio je vrlo težak, opasan. Zadrževao je veliku hrabrost i izdržljivost. Prvi bataljon je pretežno bio na borbenoj liniji. Mene je baš ta opas-

nost privlačila. Nisam se nikad upitao da li ću se vratiti živ ili ću poginuti. Uvijek sam vjerovao u sretan ishod zadatka. Bilo je mnogo momenata kada sam ostajao sam na položaju. Svi borci i četa i bataljona povukli bi se u pozadinu. Tek kada bih opazio ili primijetio neprijatelja u neposrednoj blizini, uvjerio bih se da sam sam na položaju. Potom bih provjerio telefonom kod štaba brigade, saopštavao da je neprijatelj u blizini, pitao ih šta da radim. Oni bi se čudili zašto se nisam povukao onda kada su i oni to učinili.

S obzirom na to da sam na zadatku bio pretežno sam, bilo je vrlo teško. Morao sam po svaku cijenu pokupiti liniju (kabl) da se neprijatelj ne bi priključio na našu liniju.

Prvi put sam glas neprijatelja čuo u Čajdrašu. Tada sam dobio zadatak od komandira čete da presijecam telegrafске žice. Teškoća je bila u tome što nismo znali da li su to telefonske ili električne žice. Na samom vrhu telegrafskog stuba, kada sam već počeo da siječem žice, čuo sam neku nerazumljivu galamu i priču. Sačekao sam da se uvjerim da su to zaista bili Nijemci. Zadatak sam potpuno obavio.

U decembru 1944. godine vodila se ogorčena borba u Počuljici kod Viteza. Nijemci su dobili pojačanje iz Sarajeva i prodirali prema Travniku. Moj zadatak je bio da uspostavim vezu na samoj borbenoj liniji i da tu postavim telefon. Uspostavio sam vezu od štaba brigade do borbene linije. Međutim, ta veza nije dugo trajala. Prekinula ju je eksplozija minobacačke granate. Stab brigade je naredio povlačenje. Svi su se povukli, a ja sam ostao potpuno sam. Tu sam ostao sve dok nisam čuo jasan razgovor i dolazak neprijateljskih vojnika. Kurir koji je obavijestio komandire četa o povlačenju odmah je pošao u štab brigade. Ali, na žalost, nije odmakao daleko od položaja. Poginuo je u povratku. Da bih ponovo uspostavio vezu, morao sam pronaći mjesto na kojem je eksplozija prekinula liniju. Gazio sam snijeg visok oko 70 cm. Na mjestu gdje je linija bila prekinuta našao sam mrtvog partizana. Pošto sam popravio liniju vratio sam se do telefona i raportirao komandantu brigade o svemu što se

desilo. On je naredio da se bez ikakvog zadržavanja povučem sa položaja, jer je neprijatelj bio sasvim blizu. Povukao sam se tek kada sam jasno čuo neprijatelja. Nisu me opazili zbog guste magle, tako da sam se sretno vratio u brigadu.

Tačno uoči Nove 1945. godine vodili smo veliku borbu. Neprijatelj je pokušao da nas potisne sa našeg položaja, Mi smo ih u više navrata vratili nekoliko stotina metara nazad. Istog dana uveče u štabu brigade pripremali smo malu proslavu sa programom. Međutim, počelo se ponovo pucati, tako da smo morali naš program odgoditi.

Bilo je nešto oko 22 časa kada je štab brigade izgubio svaku vezu sa 1. bataljonom koji je sprečavao napredovanje neprijatelja. Štab brigade nije imao nikakvih podataka o situaciji na frontu. Ja sam tada na prijedlog komandanta 1. bataljona došao u štab brigade da se malo odmorim. Kada je veza prekinuta, određen sam da krenem kroz grmlje, u mrklju noć, da popravim liniju. Morao sam držati liniju u ruci sve do mjesta gdje je bila prekinuta. U slučaju da mi je žica ispala iz ruku ili da sam je izgubio, jer sam padao i propadao u brojne jaruge, bilo bi je nemoguće naći u mraku. Morao sam se u toku noći vratiti u štab. Međutim, ono što je bilo najopasnije jeste što nisam znao baš ništa o položaju neprijatelja, tako da sam vrlo lako mogao pasti u ruke neprijatelja. Zadatak sam uspješno obavio. Najсреtniji sam bio kada sam uspješno izvršavao postavljene zadatke, kada sam popravljao pokidane i oštećene linije.

Jedne užasno hladne noći, kada se temperatura spustila i do 30 stepeni ispod nule, bio sam na straži. Od velikog umora, nespavanja i hladnoće nakratko sam zaspao. Prenuo sam se i bio svjestan da sam zaspao i u snu hodao dubokom prtinom.

Tu smo ostali neko vrijeme. Hrana se sastojala od zobenog hljeba, koji se morao opaljivati zbog pljeve, i repe. Cipele su bile slabe, odjeća takođe. Imali smo ogroman borbeni moral i to je bilo najvažnije. Imao sam rusku pušku »šinjelu«, koja je za čitav metar iznad moje glave prkosila neprijatelju.

U januaru 1945. nekoliko bataljona 8. krajiške brigade nalazilo se kod Busovače. Ja sam se nalazio u selu Ahmići kod Viteza. Borci bataljona su nakon povlačenja ostavili za sobom nepresječenu telefonsku liniju. Ustaše koje su išle iz Busovače našle su liniju, ispitale je. Kada su vidjeli da je partizanska, priključili su se na nju. Prisluškiivali su naš razgovor, zapamtili naš poziv i predstavili se »ustaše iz Zenice«, a meni opsovali majku partizansku. Da bismo ustanovili gdje su se priključili, trebalo je usred bijela dana izvršiti pregled linije, javila su se tri borca sa delegatom na čelu. Išli su tragom linije kroz gustu šumu i odstranili kvar bez ikakvih smetnji. Ustaše su ih primijetile pri samom povratku, osule ih rafalima iz mašinke, ali su naši, na svu sreću, sretno stigli u jedinicu.

U to vrijeme 8. krajiška brigada je vodila borbu na relaciji Vjetrenica — Počuljica — Ahmići — Priočica, u drugim selima oko Viteza, a i samom Vitezu. Nijemci i ustaše su jurišali iz Busovače i Zenice i pokušavali da prodru u Travnik. Tek kada su dobili pojačanje iz Sarajeva potisnuli su nas do sela Jardola. Tu smo se zadržali sve do 21. 1. 1945. kada smo morali da se povučemo do Dolca kod Travnika. Osmo brigada je očekivala napad koji je počeo 22. 1. 1945. u četiri sata ujutro. Prilikom povlačenja 1. bataljon ostao je odsječen. Hazim Čolaković i ja smo se cijelu noć borili da uspostavimo vezu sa štabom brigade i bataljonom, ali sve je bilo uzalud. Samo nam je preostalo da uhvatimo vezu se štabom 9. brigade koja se nalazila u Gučkoj gori. To je bilo prilično daleko od nas. Da bismo uspostavili vezu sa 9. brigadom, trebalo je da pređemo preko rijeke Lašve. Tu se nalazio most kojim se prelazilo na željezničku stanicu Dolac. Ali, taj most je srušen dan prije, a dijelovi srušenog mosta koji su virili iznad vode nisu nam bili od koristi jer su bili potpuno zaleđeni. Pored toga, nismo znali ko je na drugoj strani rijeke. Samo smo čuli neki tih, nerazgovjetan govor.

Naša akcija je otpočela oko 20 časova. Liniju smo doveli do srušenog mosta, ah ni koraka dalje. Dugo smo hodali pored mosta i tražili mogućnost da pređemo na

drugu stranu. Vraćali smo se u štab bataljona neobavljena posla, a vrijeme je brzo odmicalo i napad se primicao. Isto tako bismo se opet vraćali do mosta, gledali u silnu i nabujalu vodu koja nam se činila sve veća i veća. Kada smo došli do obale, bilo je oko 2 sata poslije ponoći. Zarekli smo se da se ne smijemo vratiti neobavljenog zadatka. Donijeli smo odluku. Hazim i ja smo se pozdravili, jer smo imali u vidu da će sigurno jednog od nas progutati voda, jer zadatak se morao izvršiti pa i po cijenu života. Iza nas je stajala cijela 8. krajiška brigada koja je čekala na našu vezu, a samim tim i na uspjeh u borbi.

Prebacili smo kabl na drugu obalu, nekako ga zakačili pomoću čahure od granate. Bilo je odlučeno da Hazim prvi pređe vodu. Morao je da se uhvati ukoštac sa nabujalom i nemilosrdnom Lašvom. Prije nego što je pošao rekao mi je: »Dragi moj Edheme, ja idem a ti ostaješ. Dobro me slušaj i prati šta ću ti reći. Ako čuješ da sam rekao: Hop! znaj da me je progutala Lašva i da me više nema. A ako ti kažem: Dobro je! onda sam uspio«.

Tako je on krenuo u ledenu vodu. Ja sam ostao na drugoj strani i očekivao šta će se dogoditi. Na svu sreću čuo sam ono spasonosno: »Dobro je«. Bio sam presretan. Hazim je bio sposoban, privukao se staničnoj zgradi i ustanovio da se u njoj nalaze radnici koji su radili na pruzi. Stigao je i u Guču goru, pronašao štab 9. brigade. Ja sam se vratio u štab bataljona, javio komandantu o rezultatu. Još smo samo očekivali poziv iz štaba 9. brigade. Oni su se ubrzo i javili.

Nakon povratka u bataljon Hazim i ja smo se ponovo sreli, malo se zagrijali do početka borbe. Na to nismo dugo čekali. Veza je uspostavljena u 3 sata, a borba je počela u 4 sata ujutro. Trajala je skoro cijeli dan. Bila je teška i rasplamsala se u punom jeku. Mi smo se morali povući iz Lašve i Travnika. Jedan dio Nijemaca se uspio provući preko Nemile i Orahovice na Vlašić. Odatle su skijaši uspjeli da se nesmijetano spuste u Travnik. Jedinice 8. i 9. brigade nisu uspijevale da odole tim napadima.

Kada smo se povlačili preko brisanog prostora, ja sam bio negdje pri čelu kolone. Nosio sam kabl, telefon

i pušku. Bilo je tačno 13 časova i 30 minuta. Sjeli smo u očekivanju da se borba stiša. Odjednom sam čuo jak pucanj. Bila je to topovska granata. Sve oko mene je postalo mračno. Bio sam ranjen. Pet gelera me je ranilo u lijevo rame.

Nakon ranjavanja smjestili su me u jednu kuću zajedno sa mesarom bataljona. Uslijedilo je liječenje, a potom operacija u Jajcu. Sama operacija je izvršena bez ikakve anestezije. Bila je vrlo bolna i teška. Nakon operacije poslan sam na produženo liječenje u Livno, u brigadnu ambulantu.

Za put u Livno vezan je i jedan moj doživljaj. Prebavivani smo iz Mliništa i Glamoča prema Livnu. Vozili su nas na drvenim saonicama. Vukli su ih volovi, a u svakim saonicama su bila po tri ranjenika. Snijeg je bio vrlo visok. Prtina ispred nas je bila uklizana od saonica koje su išle ispred naših. Prilikom spuštanja niz planinu saonice u kojima sam ja bio prevrnule su se. Mi ranjenici smo ostali u snijegu, a saonice su se stropoštale u provaliju. Istina, bilo je novih povreda od prevrtanja, ali smo bili sretni što smo ostali živi.

Nakon povratka iz bolnice tek što sam se javio u četu Nijemci su napali štab 8. krajiške brigade, bolnicu, ambulantu i intendanturu. Počela je evakuacija ranjenika. U isto vrijeme nad Viteзом su se pojavili avioni.

Ja sam se, zajedno sa još jednim ranjenikom, cijelu noć probijao kroz Kroščičku planinu, kroz nanose snijega visoke preko 2 metra. Probijali smo se od 2 sata poslije podne, a stigli smo u selo Duboko u 9 sati sutradan. Odatle smo produžili dalje tragom naše brigade. Išli smo još tri dana i konačno stigli u Turbe.

U martu 1945. završio sam radiofonski a zatim radio-telegrafski kurs. Tada smo oslobodili Travnik i krenuli prema Busovači, Kaknju. Za Kakanj smo vodili borbu koja je potrajala tri dana. Tako smo presjekli prolaz neprijatelju iz Zenice prema Sarajevu. Tu smo zaplijenili transportni teretni voz sa velikom količinom hrane — jaja, sir, brašno i drugo. Sjećam se da smo brašno podijelili stanovnicima Kaknja.

U Kaknju nam je najviše muke zadavao jedan bunker koji se nalazio iznad rudnika. U njemu su se nala-

žili Nijemci i ustaše. Mi smo ga gađali iz flakova. Napad je trajao oko 5—6 sati, sve dok bunker nije zauzet. Zadržali smo mnogo neprijateljskih vojnika, a zajedno sa njima i veliki broj domaćih izdajnika — ustaša, četnika, domobrana, pripadnika zelenog kadra i drugih. Prilikom ulaska u željezničku stanicu Kakanj mogla se dogoditi velika nesreća. Nijemci su iza stanice postavili minsko polje sa nagaznim minama. Ali, nesreću smo izbjegli zahvaljujući stanovnicima Kaknja koji su nas na vrijeme upozorili na opasnost, tako da niko nije nastradao.

Poslije oslobođenja Kaknja, krenuli smo prema Kiseljaku, gdje smo ubrzo dobili i ručak: po jedno parče kukuruznog hljeba. Ali i to nam je dobro došlo. Poslije ručka smo čekali značajno naređenje. To čekanje nije dugo potrajalo. Ubrzo su nas obavijestili da nam je glavni zadatak da učestvujemo u oslobađanju Sarajeva. Svi smo se samo zgledali. Znali smo da je pred nama veliki i častan zadatak. Nije dugo potrajalo, stigli smo do Sarajeva. Išlo je sve po planu. Znam da sam došao iz pravca Nahoreva na Jagomir, pored Ciglane u zgradu sadašnje Očne klinike. Tada je to bila crkva ja tornjem na kome je bio smješten mitraljez, a u samoj zgradi je bila njemačka bolnica. U toj bolnici je bio sav namještaj koji je otet ljudima koji su stanovali u neposrednoj blizini. Nakon našeg dolaska u bolnicu svima smo vratili namještaj.

Poslije toga imali smo malo vremena za predah i kraći odmor. Tog dana smo imali pravi ručak — riža sa jednom lijepom pogačicom. Poslije bogatog ručka krenuli smo u pretragu pojedinih zgrada i stanova gdje su se sakrivali ostaci neprijatelja. Još se čulo pucanje iz područja. U Nahorevskoj ulici su nam građani priredili veličanstven doček. Dočekali su nas aplauzima, sa cvijećem u rukama.

Nakon oslobođenja Sarajeva krenuli smo prema Travniku i Jajcu. U Jajcu smo prenoćili u zgradi današnjeg Muzeja AVNOJ-a. Sutradan smo ispred zgrade, pod punom ratnom spremom, čekali naređenje za pokret. Saznali smo da idemo na Banjaluku. Dok smo čekali naređenje za pokret začuli smo neku pucnjavu koja je dolazila sa sa-

hat-kule iz starog dijela Jajca. Niko nije znao ko i zašto puca. Poslije nekog vremena saopšteno nam je da je Banjaluka oslobođena. Ali, naše veselje nije dugo potrajalo. Ponovo nam je rečeno da grad nije oslobođen i da moramo pomoći jedinicama koje su se već borile u samom gradu. Krenuli smo prema gradu. Kod Ivanjske smo zaustavljeni i obaviješteni da je Banjaluka stvarno oslobođena.

Sjećam se našeg napada na Bosansku Krupu. Kada smo se primakli Krupi na dva kilometra, opet smo, zahvaljujući stanovništvu toga kraja, izbjegli minsko polje. Kod minskog polja sam čuo neki rafal iz same Krupe. Nije dugo potrajalo a mi smo primijetili da je mitraljez smješten na minaretu krupske džamije. Ubrzo je jedan naš borac uništio to mitraljesko gnijezdo. U samoj Krupi smo zarobili mnogo Nijemaca i zaplijenili vrijednog i potrebnog ratnog materijala i municije.

Moje posljednje iskušenje u ratu je bila velika borba za oslobođenje Karlovca. U početku smo bili udaljeni od Karlovca 30 km, jer su između naših položaja i samog Karlovca bila dva neprijateljska odbrambena po jasa. Sve dok grad nije oslobođen mislilo se samo na juriš. Borba je trajala punih sedam dana. U gradu je vrišlo kao u kazanu. Civili su imali pune ruke posla sakupljajući leševe i sklanjajući ih. Tu smo prvi put večerali potpuno neslanu puru, jer nismo imali dovoljno soli. Ali ti neredovni i slabi obroci nisu nikoga demoralisali

U Karlovcu sam posljednji put vidio mog rođaka Ahmeta Babića. Bio je ranjen u dlan desne ruke u borbama oko Travnika. Prve noći, kada je počela borba za Karlovac, čuo sam da je bio smrtno pogođen u stomak, tako da se više nikada nismo vidjeli.

Poslije sedmodnevne borbe za Karlovac oko 13 ili 14 sati krenuli smo dalje. Putovali smo cijelo poshje podne i cijelu noć. Tako smo došli do starog željeznog mosta. Preko mosta je mogao prelaziti samo jedan po jedan borac, jer se most strašno ljuljao, pa je prijetila opasnost da se neko ne sruši u rijeku.

Nekako smo prešli rijeku i primicali se nama nepoznatom gradu. Uz put smo pitali prolaznike, koji su

nam išli u susret, koji je to grad. Oni su nam odgovori da je to Karlovac. Bili smo malo začuđeni — kakav Karlovac, kada mi od jučer putujemo iz Karlovca. Mislili smo da nas zavaravaju, ali smo se ubrzo uvjerali da je to stvarno Karlovac.

Poslije Karlovca krenuli smo prema rijeci Savi. Došli smo na slovenačku granicu. Uz put je bilo pripucavanja, ali nije bilo naročito opasno. Tu se opet pokazala opasnost koju je izazvao umor i dugo nespavanje. Nije se samo jednom desilo da su borci zaspavši u koloni skretali sa ceste, padali u provalije. Onda bi pozivali za pomoć i pomaganje. Noć je bila mračna tako da se nesrećni borac mogao tražiti i pronaći samo po glasu. Išao sam u koloni noseći radio-stanicu. Pomoću nje sam održavao vezu sa čelom kolone i pozadinom. Bio sam veoma umoran i neispavan. U toj tihoj i mirnoj noći i mene je vrebala slična sudbina. Zaspao sam u hodu i probudio me je strahovit udarac, a potom bol. U tom svom bunilu okrenuo sam se i vidio pred sobom visoku banderu koja se ispružila prema nebu. I baš ta bandera me je spasila sigurne smrti. Ona se nalazila na samoj okuci sa čije je lijeve strane hućala duboka Sava. U prvi mah sam proklinjao banderu, jer me je glava strahovito boljela. Ali, kada sam se konačno osvijestio i pred sobom vidio opasnu i duboku Savu, poljubio sam tu banderu, jer mi je sigurno spasila život.

Poslije kraćeg odmora krenuli smo dalje uz rijeku Savu. Tako smo oko 10 sati prije podne došli do Sevnice. Tu nam je bilo dozvoljeno da se malo odmorimo. Nije se smjelo odlaziti i hodati bilo kuda po gradu. Moralo se za svakoga znati gdje je. Ja sam se sa radio-stanicom smjestio u malu štalu u centru Sevnice, u blizini štaba 4. divizije. Nisam ni zaspao, a odjednom sam čuo pucnjavu. Istrčao sam van i pitao šta se desilo. Otišao sam u štab divizije i tamo čuo da je rat završen. Poslije toga je ubrzo bio i ručak i nastavili smo se veseliti cijeli taj dan i noć.

EDHEM BABIC

O RADU I IDEJNO-POLITICKOM DJELOVANJU PARTIJSKE ORGANIZACIJE U JEDINICAMA I ŠTABOVIMA

Prema izvještajima partijskih rukovodilaca brigade iz tog vremena, brigada je u formiranju imala 11 partijskih ćelija, sa 82 člana KPJ, 22 kandidata i 142 skojevca. U martu 1943. imala je 19 partijskih ćelija sa 128 članova Partije, 44 kandidata i 166 skojevaca. U julu iste godine 24 partijske ćelije sa 208 članova Partije, 40 kandidata i 225 skojevaca. U julu 1944. godine 30 partijskih ćelija sa 300 članova Partije, 23 kandidata i 330 skojevaca, a u novembru iste godine 32 partiske ćelije sa 359 članova Partije, 28 kandidata i 346 članova SKOJ-a. Ovako brojčano jačanje partijske organizacije i SKOJ-a iz redova boraca i starješina brigade imalo je svog radikalnog odraza na optimalnu borbenu i političku sposobnost brigade. Prosečno svaki drugi pripadnik brigade (borac, starješina) bio je član KPJ ili SKOJ-a. Međutim, iz izvještaja nije moguće steći pregled socijalnog sastava partijskog članstva. To je samo pomenuto u izvještaju partijskog rukovodioca brigade od juna mjeseca 1944. godine, da od 250 članova Partije seljaka je 207, radnika 24 i 19 intelektualaca. Svakako da se i to stanje menjalo, posebno od druge polovine 1944. godine, ali pouzdanih podataka nema.

U svim jedinicama brigade, u samostalnom vodu, četi, štabovima bataljona i štabu brigade bile su partijske ćelije KPJ. Struktura partijske i skojevske organizacije bila je adekvatna vojnoj organizaciji, znači na nivou čete i samostalnih vodova partijske ćelije i skojevski aktivni.

Partijska rukovodstva koja su neposredno rukovodila partijskim ćelijama bili su bataljoni partijski biro, a u brigadi partijski rukovodilac. Bataljonski partijski biro sačinjavali su sekretari partijskih ćelija u četama koji su ujedno bili zamjenici političkih komesara četa i sekretar SKOJ-a bataljona. Odgovornost za stanje u partijskoj organizaciji bataljona pa i u SKOJ-u snosili su sekretari bataljonskih biroa, odnosno u četama sekretari partijskih ćelija.

U brigadi do pred sam kraj rata bili su samo partijski rukovodioci brigada. Uz partijskog rukovodioca brigade bio je i brigadni komitet SKOJ-a. Neposredno po završetku rata, odmah je formirano kolektivno partijsko rukovodstvo brigade — komitet KPJ.

Uloga partijskih ćelija i rukovodstava bila je rukovodeća. Partijske ćelije i bataljonski biro pored komandi snosili su odgovornost za cjelokupno stanje svoje jedinice, izvršenje zadataka i drugo. Radi toga je sekretar ćelije odnosno bataljonskog biroa i dalje partijski rukovodilac brigade bio i član najužeg dijela svoje komande odnosno štaba i ravnopravno učestvovao u donošenju svih odluka i zadataka jedinice.

Izbori u partijskoj i skojevskoj organizaciji vršeni su samo na nivou partiske ćelije, odnosno skojevskog aktiva. Birani su samo sekretari partijskih ćelija i sekretari skojevskih aktiva. Bataljonski biro sastavljeni su od sekretara partijskih ćelija automatski. Sekretar bataljonskog biroa takođe nije biran već je automatski tu dužnost obavljao zamjenik kasnije pomoćnik političkog komesara bataljona.

Razlozi za ovakvo organizovanje partijske i skojevske organizacije uzrokovani su ratnim uslovima, jedinice u stalnom pokretu i borbi i po pravilu uvijek odvojene jedna od druge, a sa druge strane rat je zahtijevao da partijski rad bude konkretan, operativan i efikasan.

Brojno stanje KPJ i SKOJ-a po ćelijama i aktivima bilo je vrlo različito, zavisilo je i od učešća jedinica u akcijama — borbi, jer su dosta ginuli članovi KPJ i SKOJ-a po četama. Prosječno partijska ćelija u četi brojala je 5 do 11 članova KPJ a u skojevskim aktivima broj članova SKOJ-a bio je nešto veći. U našim četama, komandiri četa, politički komesari, njihovi zamjenici, delegati vodova i ne uvijek svi komandiri vodova, bili su članovi KPJ. Ako ovom dodamo ponegdje sekretara aktiva SKOJ-a i 2 do 3 borca, obično puškomitraljesca, to su u načelu bili članovi KPJ u četi. Ovo je bilo kada smo svi bili na okupu, ali s obzirom da se i ginulo taj broj je mogao biti i manji.

Formiranje brigade i njene partijske organizacije, kako je već istaknuto bilo je u trenutku kada neprijatelj sa svih strana vrši besomučnu ofanzivu, na naše oslobođene krajeve u prvom redu na jezgro naše oslobođene teritorije. Proces formiranja brigade i konstituisanje partijske organizacije praktično traje sve dok brigada nije izašla iz četvrte neprijateljske ofanzive i prebacila se na teritoriju Like i Banije. Partijski komitet 4. divizije na sastanku 1. februara 1943. između ostalog konstatuje: »U ovim borbama koje se nameću u vezi neprijateljske ofanzive, svakako će i naša vojska trpjeti udarce i u tim teškoćama kod nas će se prikazati u oštrijem obliku svi nedostaci i slabosti...« a zatim nastavlja: »Usled svega toga mogu nastupiti pojave slabljenja čvrstine i borbenosti pojedinaca naročito u novofarmiranim jedinicama...«

Na istom sastanku divizijskog komiteta za 8. brigadu se konstatuje: »Partijska organizacija je mlada. Njena rukovodeća uloga se ne osjeća. Sektaši se u pogledu prijema novih članova. Partija nije povezana. Bataljonski biro i nisu formirani« itd.

Pored ostalih na ovom sastanku usvojena su i dva slijedeća zadatka:

«... 2. Učvrstimo sve vojne jedinice i sve formacije koje su u službi vojske i fronta».

3. Ojačajmo i učvrstimo rukovodeću ulogu KPJ u našoj vojsci».

Posebno se vodilo računa o prijemu u KPJ i SKOJ. Partijska organizacija pitanju omasovljenja Partije prilazila je kao jednom od svojih najvažnijih zadataka. Skoro na svakom partijskom sastanku o ovom pitanju je bilo govora. Odmah da kažem da je tu bilo i sektaštva. Neki naši drugovi, koji su poginuli zasluživali su da budu primljeni u KPJ. Oni su u toj želji da bi se dokazali, da su spremni za prijem u KPJ i ginuli. Uvijek mi je u sjećanju Nikola Krljić iz sela Lipa — Bihać puškomitraljezac a kasnije desetar. Bio je izvanredno hrabar i u svemu vezan za ciljeve naše borbe. Bio je kandidat Partije. Pred naš dolazak da pređemo rijeku Sanu i željezničku prugu kod Prijedora 4. bataljon je izvršio napad na brdo

zvano Umka na Kozaračkoj strani. Pred polazak u akciju partijska ćelija je raspravljala o prijemu u KPJ Nikole. Odlučeno je da se prijem odloži za naredni sastanak poslije prelaska Sane i napada na Umku i još jednom u ovoj akciji drug Nikola provjeri. Pred ovu akciju pričao je drugovima da osjeća da će poginuti. Jurišao je s rizikom koji je bio nerazuman, fatalan. Kada je stigao neposredno pred neprijateljski bunker neprijateljska bomba pala mu je na glavu i od nje je i poginuo. Iz ovog primjera partijska ćelija je izvukla posebnu pouku.

Kriterijumi za prijem u KPJ odgovarali su vremenu u kome je Partija djelovala, prvenstveno ratnim uslovima i oslobodilačkoj borbi koju smo vodili. Prvo se razmatralo kakve je hrabrosti kandidat i koliko je snalažljiv u borbi. Kako izvršava ostale zadatke, javljanje za dobrovoljca na razne zadatke, učestvovanje u bombaškoj grupi, odlazak u prethodnicu — patrolu — zaštitnicu i drugo. Puškomitraljescima je pridavana posebna pažnja. Kako kandidat podnosi ostale teškoće u četi, maršovanju, glad, disciplinu i drugo. Koliko sa svojom kritikom pomaže mobilizaciji boraca na izvršenju zadataka čete, služi li za primjer ostalim borcima i starješinama. Kakav ugled uživa u četi. Pored toga uzimano je za kriterijum, kako smo mi tada govorili, koliko je svestan ciljeva naše borbe i koliko se za njih bori. Kakav je na liniji bratstva i jedinstva, kakve ima odnose prema narodu i drugo. Pored toga, prisutno je bilo kakvog je socijalnog porijekla, ima li koga u neprijateljskoj vojsci, koliko mu je porodica vezana za naš pokret. Obično su kandidatu postavljana pitanja od drugih članova KPJ, koliko je religiozan, da li je društven i drugo. Mislim da je najveće priznanje koje je mogao doživjeti svaki naš borac ako bi bio primljen u KPJ. Taj su dan članovi KPJ pamtili kao velik događaj u svom životu. *Mnogi su govorili da sada posle prijema u KPJ ne žale ni poginuti za ciljeve naše borbe.*

Bez obzira na početne teškoće koje su pratile ovu brigadu od njenog formiranja i u prvim njenim borbama (IV neprijateljska ofanziva) partijska organizacija uspijevala je ojačati svoje redove, dobro se organizovati

i osposobiti za vođenje partijsko-političke aktivnosti u brigadi. Rukovodeća uloga Partije je jačala i bila je u neprekidnom usponu. Vrijeme od formiranja brigade do polovine 1943. godine je najznačajnije u životu partijske organizacije brigade. Tada je cjelovito oblikovana njena struktura, znatno su prošireni njeni redovi i izgrađene osnove za njeno dalje djelovanje. U to vrijeme je partijska organizacija ostvarujući svoju neposrednu rukovodeću ulogu ispoljila veliku sposobnost i vršila snažan uticaj na sve oblasti i procese izgradnje brigade koja je u to vrijeme prerasla u monolitan i jak borbeni kolektiv. Bez obzira na neke početne slabosti brigade od tada ona počinje djelovati kao snažna jedinica koja vodi zapaženije akcije i postiže zavidne pobjede nad neprijateljem. Nije bilo zadatka iz aktivnosti brigade, kako u borbenim uslovima, tako i unutrašnjem stanju u brigadi, a da partijska organizacija nije imala svoje mjesto i ulogu i bitno doprinosila da se zadaci uspješno izvršavaju.

Imali smo zrele, revolucionarne, iskusne komunističke borce, prave komuniste, koji su stajali na čelu partijske organizacije brigade, koji su je uspješno i znalački usmjeravali i vodili.

Partijski rukovodioci brigade, sekretari bataljonskih biroa i sekretari partijskih ćelija u jedinicama brigade kroz period NOR-a bili su:

— partijski rukovodioci brigade: Blažo Đuričić, Rahmija Kadenić i Veljko Miladinović Pop;

— sekretari bataljonskih partijskih biroa: Radoman Jakić, Rahmija Kadenić, Rajko Dizdarević, Vojo Stanarević, Ale Terzić, Izudin Caušević, Meho Omerhodžić, Stipica Zivičnjak, Rasim Delić, Đukan Radošević, Hasan Cetić, Stevo Vujnović, Luka Grbić, Stevo Radaković, Himzo Mesić;

— sekretari partijskih ćelija: Nikola Dotlić, Stipe Buturac, Hakija Pozderac, Pero Grbić, Stevo Radaković, Dušan Đerić, Camil Salihodžić, Anton Buršić, Stevo Vujnović, Božo Vignjević, Boro Mandić, Hasan Cetić, Cvjetko Radaković, Jela Aralica, Bogoljub Knežević, Milan Gvozdenović, Jovo Kovačević, Milan Egaija, Miloš Marić,

Dragan Miljević, Đuro Bursać, Stevo Radošević, Drago Majstorović, Vujo Cajić, Dušan Rakić, Milenko Došen;

— rukovodioci SKOJ-a u brigadi: Boško Kecman, Ale Galić, Dmtar Mandić i Milan Balaban;

— rukovodioci SKOJ-a u bataljonima: Đuro Grubiša, Dmtar Mandić, Hamdija Pozderac, Raza Kovačević, Luka Stanarević, Mile Lončar i Slavko Tajduhar.

Lik partijsko-političkog rukovodioca prevashodno je bio uticajan kakav treba da bude komunista. Lik komuniste u radu organizacije KPJ bio je prioritetan iako se partijske ćelije i rukovodstva nisu posebno njime bavile. Lik komuniste bio je svagdje prisutan u svakom našem zadatku i uvijek se polazilo od toga kakvo je držanje i ponašanje članova KPJ, odnosno kakva im je etika i slabosti. Kritika i samokritika je bila vrlo razvijena. Skoro na svakom sastanku partijske ćelije pa i SKOJ-a stavljeno je u dnevni red: kritika i samokritika. U kritici se polazilo od sekretara partijske ćelije i komandira, odnosno komandanta pa do borca. Svaki član KPJ je iznio sve što je zapazio kod ostalih članova iz svoje ćelije i osvrnuo se prvenstveno na svoje greške i propuste. Ćelija je usvajala zaključke kome i zašto upućuje kritiku i postavljala mu konkretne zadatke za budući rad. Ne sjećam se primjera da je neko kritikovan zbog narušavanja jedinstva, političke linije KPJ, vođenja borbe, odnosa prema narodu i šire. Ako je bilo kritike onda se ona svodila na neke konkretne prekršaje. U kritici smo bili vrlo oštri, ali je malo ko isključivan iz KPJ. Kritike i samokritike bilo je vrlo mnogo ali zato partijskih kazni i isključenja vrlo malo — skoro nikako. Bio sam dve godine sekretar partijske ćelije i bataljonskog biroa a da se ne sjećam da je neko isključen iz KPJ ili oštrije kažnjen. Vrlo značajnu ulogu za izgradnju lika borca i starešine imali su četni radni sastanci. Na njima se analiziralo stanje u četi. Govorilo se konkretno. Niko na njima nije bio pošteđen, ništa nije ostajalo skriveno. Iznosilo se ko je kakav i kakav treba da bude. Ali su kritike bile duboko etičke — ljudske i drugarske.

Doprinos brigade veoma je zapažen i sa stanovišta njenog udjela jednoj od osnovnih tekovina naše revolucije: bratstvu u jedinstvu naših naroda i narodnosti.

Taj doprinos se ne meri samo nacionalnim sastavom koji je rijetko u kojoj brigadi NOR-a bio tako ravnomjerno zastupljen kao u ovoj već i njenom aktivnošću na prostoru kuda se kretala i rat vodila. U svim krajevima kuda je brigada prolazila novi borci su joj uvijek prilazili. Držanje jedinica brigade demantovale su na najbolji mogući način sve one ogavne izmišljotine koje su izdajnici i okupatori širili o partizanima. Ovaj strah koji su okupator i njegovi sledbenici uspjeli da razviju među seljacima pojedinih krajeva Krajine, među srpskim, hrvatskim i muslimanskim življem brzo je pred našom brigadom nestajao. Komunisti u ovoj brigadi uvijek su kao svoj prioritetan zadatak smatrali razvijanje bratstva i jedinstva među narodima kuda su prolazili i ratovali i u tome su dah veliki svoj doprinos. Mnogi su nas nazivali brigadom bratstva i jedinstva.

Pored lika komunista, posebnu pažnju smo posvećivah stanju u jedinici i izvršenju borbenih zadataka. Partijska ćelija je bila odgovorna za stanje u četi i izvršenje borbenih zadataka posebno. Isto to važilo je i za bataljonski biro. Imali smo mi i slabosti i neizvršenih zadataka i neuspjelih akcija iz kojih su se jedinice povlačile. Uvijek je u takvim slučajevima bila praksa ako se radi o bataljonu da bataljonska ćelija razmotri odgovornost članova štaba bataljona za neuspjeh počevši prvenstveno od komandanta i komesara bataljona pa dalje. Sjećam se primjera da su neki naši komandanti i komesari radi toga kažnjavani a pojedinci i smenjivani sa dužnosti. Na isti način se radilo i u bataljonskom birou. Sekretar partijske ćelije bio je kritikovan i uziman na odgovornost za stanje u svojoj četi itd.

Za svaki zadatak jedinice, partijskim i političkim pripremama pridavana je posebna pažnja. Nije bilo zadatka, akcije, marša, odmora, odnosa prema narodu, nemati hrane, bolesti, dolaska novih boraca, dezerterstva, budnosti, lika borca, političkog informisanja, a da partijska ćelija nije razmatrala zadatke komunista i članova SKOJ-a. Prema tome, sadržaj rada bio je vrlo bogat i sveobuhvatan. Konkretno se prilazilo svakom pitanju. Praksa je bila da se izvršenje zadataka od strane sekre-

tara i drugih članova KPJ prati i na vreme reaguje i ukazuje na slabosti. Po izvršenju zadatka, vršila bi se analiza sa težištem koji su članovi KP uspješno izvršili zadatak koji nisu i ko snosi odgovornost. Radi toga sastanci su nam bili vrlo kratki, dogovorni, pa čak i u pokretu od svega nekoliko minuta trajanja. U akcijama koje su trajale nekoliko dana i noći sastajali smo se u zatišju i predahu borbe, na maršu, zastancima i odmorima, a noću kada bi borci odmarali i slično.

Politički rad i raspoloženje boraca spadalo je u najvažnije zadatke komunista i partijskih ćelija. Mi nismo imali »organizovane nastave« za ovaj rad. On se odvijao u svako vrijeme i na svakom mestu. Nosio su mu bili članovi KPJ i SKOJ-a starešine i borci koji su pripremani za ove zadatke. Kada su dolazili mladi borci u četu išlo se i do pojedinačnih zaduženja članova KPJ i SKOJ-a sa kojim borcem ko da radi i šta da radi. Kada je vrijeme dozvoljavalo držani su četni sastanci na kojima su davane dnevne vijesti ili obrađivane pojedine teme prvenstveno o našoj borbi, vlasti, okupatoru i izdajnicima, saveznicima, odlukama AVNOJ-a i uređenju naše države po oslobođenju, o bivšoj Jugoslaviji, o nacionalnom pitanju, o bratstvu i jedinstvu, seljačkom pitanju i drugo. Prvi i osnovni zadatak partijske organizacije je bio da izgradi svjesnog borca i starešinu. Ostvarivanjem ovako postavljenog zadatka u najvećoj mjeri zavisilo je i usvajanje (prihvatanje) politike KPJ od ljudskog faktora brigade. Sa komunistima su držani i teorijski sastanci. Sadržaj teoretske izgradnje komunista bio je postavljen tako da su izučavana fundamentalna pitanja izvornog marksizma. Na teorijskim sastancima partijskih ćelija proučavane su teme: Učenje o Partiji, Nacionalno pitanje, Seljačko pitanje, Lik komunista, Država i revolucija i dr. Većem delu komunista izučavanje ovih tema bilo je teško i bilo je dosta toga nerazumljivog. Neki komunisti nalazili su najjednostavnije rešenje da temu, kao lekciju nauče napamet. I dok su »referisali« sve je bilo u redu ali kada su počela pitanja iako su izgledala jednostavna na mnoga nisu odgovarali pa se obično i završavalo »ala je teško«.

Partijska i SKOJ-evska organizacija su bitno uticale na celokupno političko, moralno i kulturno vaspitanje boraca i starešina. Proces nastave i vaspitanja boraca i starešina bio je jedinstven i obavljao se zajednički. Ovo se moglo postići zato što su komunisti neprekidno živjeli sa borcima i shvatali su svoju rukovodeću ulogu da političkim radom mobilišu vanpartijce na liniji KPJ i da im ličnim primjerom pokažu kakav mora biti borac i starešina NOV Jugoslavije.

Posebno smo mnogo vodili računa na opismenjavanju nepismenih, kojih je u brigadi bilo u velikom procentu. Jedan manji procenat i rukovodilaca bio je bez osnovne škole. Stara Jugoslavija je imala više žandarmerijskih stanica u Bosanskoj krajini nego škola. Zato je poseban zadatak - partijskih ćelija bila obaveza da u našim četama ne smije biti niko ko ne zna da čita i piše. Istina je da smo uspijevali za mjesec dana da nepismene naučimo svih 30 slova. Ovo je prvenstveno bio zadatak skojevske organizacije. Mnogi su to kao radost nosili do kraja rata.

Uporedo sa radom na političkom djelovanju partijska organizacija se angažovala i na rešavanju vitalnih borbenih zadataka jedinica. Aktivnost Partijske organizacije bila je uglavnom organizovana po sektorima rada a nosioci te aktivnosti bili su članovi Partije po funkcijama i zaduženjima:

1. Vojnički sektor — nosioci su mu bile starješine na komandnim dužnostima od desetara do komandanta brigade. Obuhvatao je borbene akcije sa težištem na nedostatke i slabosti u borbi, obučenosti, snalažljivosti, procena neprijatelja, gađanje, veza i drugo do vojničkog reda i discipline.

2. Politički rad — nosioci politički komesari i delegati. Pored političkog rada, reagovanje na razne situacije na terenu. Stanje u jedinici, kulturno-prosvetni rad i drugo. Najčešće se govorilo o bratstvu i jedinstvu, drugarstvu, odnosima itd.

3. Kulturno-prosvjetni rad — u našoj brigadi bio je veoma razvijen. Obuhvatao je recitacije, diletantske grupe, dopisništvo, džepne i usmene novine, nepismenost.

Organizovali su ga i njima rukovodili kulturno-prosvetni odbori po bataljonima uz aktivno učešće komesara.

4. U rad na terenu spadale su aktivnosti: održavanje konferencija i priredbi na terenu, odnos prema narodu i pomoć vojske narodu u raznim vidovima. Bili smo vrlo osjetljivi ako su se od bilo koga iz naše jedinice pravile najmanje i slične greške prema narodu.

5. SKOJ — o njemu se rede direktno raspravljalo na partijskim organizacijama, ali nije bilo pitanja na dnevnom redu ćelije, bataljonskog biroa, da se u njemu nisu sagledavali uloga i zadaci SKOJ-a.

Ovi sektori rada služili su partijskoj ćeliji bataljonskog biroa odakle i kako da pronalaze sadržaj svoga rada i da usmere aktivnost svih komunista na sva pitanja jedinice. Analogno tome i nosioci pojedinih zadataka bili su određeni na čemu je i Partija ostvarivala svoju rukovodeću ulogu.

Ovome se još mogu dodati organizaciona pitanja Partije, prijem, kažnjavanje, kritika i samokritika. Teorijski rad u partijskim ćelijama bio je posebna obaveza svih. Na kraju ovog dela treba napomenuti da je skoro svaki sastanak partijske ćelije ili bataljonskog biroa počeo sa razmatranjem političke situacije u svetu i kod nas odakle su izvlačeni zaključci i obaveze komunista za akciju.

Uzroke, što su naše jedinice u istinu i bez pretjerivanja bile takve, treba tražiti u visokoj svijesti njihovih boraca i starješina. Veličina ciljeva koje je pred sobom imala naša NOB i težina njihovog ostvarenja zahtijevali su svjesnog borca. Bez partijskih ćelija i članova KPJ bilo bi nemoguće zamisliti organizaciju rada, na tako širokom polju, kao što je bila naša.

HASAN ČETIĆ